

Verser kan gebiedsontwikkeling niet worden

Hoe bewoners in huurwijken participeren in de groene openbare ruimte

Lucy Goslinga

Juli 2012

Master City Developer

MCD 8

Afstudeerscriptie

Master City Developer. Leergang 8

*Erasmusuniversiteit Rotterdam
Technische Universiteit Delft
Gemeente Rotterdam*

Auteur
Afstudeerbegeleider

Mevr. L. Goslinga
Dhr. Dr. P. Pol

Verser kan gebiedsontwikkeling niet worden

**Hoe bewoners in huurwijken participeren in de groene
openbare ruimte**

Datum
Foto voorblad

31 juli 2012
Buurttuin Selwerd

© Gegevens uit deze uitgave zijn bestemd voor eigen gebruik. Alle rechten voorbehouden.
Niets uit deze uitgave mag op welke wijze dan ook worden vermenigvuldigd, aangepast,
openbaar gemaakt en/of doorgegeven, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de
auteur, mevr. L. Goslinga.

Voorwoord

Deze scriptie vormt het laatste onderdeel van de opleiding Master City Developer, een tweejarige parttime opleiding voor ervaren professionals. De opleiding is ontwikkeld door de Erasmus Universiteit, de TU Delft en de gemeente Rotterdam.

Het was genieten, van A tot Z, dankzij het gevarieerde aanbod in de opleiding en de inspirerende docenten. Dankzij Marlies Vossen, die alles op een rij had als de opleiders het even niet wisten en dankzij m'n medestudenten. Met name Richard Bosboom, Susan Groot Jebbink, René Keuzenkamp, Anne Koning, Alex Letterboer en Francien Verbaan wil ik heel erg bedanken voor de leerzame en constructieve samenwerking bij ons referentieproject Almere-Haven. We vulden elkaar goed aan en hebben drie mooie rapporten afgeleverd.

Het laatste half jaar heb ik met veel plezier gewerkt aan deze scriptie. Het was een ontdekkingsstocht op vele fronten. De zoektocht naar relevante literatuur bleek geregeld een dwaaltocht en ontdekkingsstocht tegelijk. Dus was het de kunst om steeds weer terug te grijpen op de onderzoeksvraag en daar de focus op te houden. Met mijn grote nieuwsgierigheid was dat een van de uitdagingen.

Vervolgens heb ik expertmeetings georganiseerd, waarvoor de experts belangeloos naar Utrecht kwamen en mijn zwager en schoonzus hun huis beschikbaar stelden. De experts hebben me veel materiaal aangereikt. Op deze plek wil ik jullie daar nogmaals voor bedanken. Jullie hebben me geïnspireerd en nieuwe gezichtspunten aangereikt.

En dan de buurttuinen in Delft, Groningen en Leeuwarden. Alle bewoners wil ik bedanken voor jullie gastvrijheid. Belangeloos hebben jullie mij geïnformeerd en rondgeleid. Ik wens iedereen veel succes, plezier en zonnige uren op de tuin.

Ook de professionals uit Delft, Groningen, Leeuwarden en niet te vergeten Alphen aan de Rijn hebben tijd voor mij uitgetrokken. Veel dank daarvoor.

In het afgelopen half jaar heb ik via internet contact gezocht met mensen die op een of andere manier een raakvlak hebben met mijn scriptieonderwerp. Het was opvallend hoe de meeste mensen met me mee dachten en me van de gevraagde informatie voorzagen.

Mijn scriptiebegeleider Peter Pol heeft me met zijn rustige, beschouwende en kritische opmerkingen steeds gestimuleerd om stappen verder te zetten. Ik heb veel van zijn waardevolle respons geleerd. Vooral consistentie aanbrengen in het document vond ik een lastige opgave. In deze scriptie valt te lezen in hoeverre dat is gelukt. Een echte wetenschapper zal ik niet worden... Daarvoor heb ik te snel een mening of interpretatie klaar. M'n steeds terugkerende twijfels over deze scriptie in wording hebben hopelijk voor voldoende tegenwicht gezorgd.

Als Harry en Siem Poelman mij twee jaar geleden niet hadden gevraagd of ik nou nog eens mijn plannen ging uitvoeren, dan was ik nu niet deze studie aan het afronden. Door hun stimulans heb ik een knoop doorgehakt en werd ik drie weken later toegelaten tot de opleiding. Dank voor jullie onvoorwaardelijke steun, meeleven en meedenken de afgelopen twee jaar.

Mijn werkgever en met name mijn directeur Karin Eeken wil ik bedanken voor de tijd die me is gegund om deze opleiding naast m'n werk te kunnen doen.

Tot slot, Jordy Hovingh, mijn jongste collega, assistent-projectleider voor de Wijkontwikkeling in Hoogezand-Sappemeer, heel veel dank voor je hulp in de laatste fase. Zonder jou had deze scriptie er niet zo mooi uitgezien.

Gebiedsontwikkeling.... Het is een prachtig vak dat naar mijn volle overtuiging deze crisis doorkomt en nieuwe wegen vindt voor de ontwikkeling van onze steden en vooral van onze 'stadgers', zoals wij in Groningen de stedelingen noemen.

Lucy Goslinga

31 juli 2012

Inhoudsopgave

Samenvatting 5

Hoofdstuk 1 Inleiding 7

1.1. Aanleiding 7
 1.2. Inspiratiebronnen 8
 1.3. Doelstelling en probleemstelling 10
 1.4. Maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie 11
 1.5. Definities en afbakening 11
 1.6. Onderzoeksmethode 12
 1.7. Resultaat 12

Hoofdstuk 2 Bewoner zaait meerwaarde: theoretisch kader 13

2.1. Gebiedsontwikkeling in deze tijd, ontwikkelend beheren. 13
 2.2. Openbare ruimte 14
 2.3. Groene openbare ruimte 16
 2.4. Waarde van groen 18
 2.5. Waarde voor wie 19
 2.6. Voorbeelden in Nederland 21
 2.7. Relatie overheid-burger 23
     2.7.1. De veranderende rol van de overheid 23
     2.7.2. Burgerparticipatie.....23
     2.7.3. Diplomademocratie 23
     2.7.4. Samenwerking en wederkerigheid 24
 2.9. Belangen en motieven 25
 2.10. Analyse kader 26

Hoofdstuk 3 Expertmeetings en Analyse 29

3.1. Keuze van experts.....29
 3.2. De systeemwereld van gebiedsontwikkeling en overheid 29
 3.3. De leefwereld van bewoners.....30
 3.4. Belang van groen en de piramide van Maslow 32
 3.5. Verbindende professionals en mentaal eigenaarschap.....33
 3.6. Conclusies.....34
 3.7. Tot slot.....34

Hoofdstuk 4 Casestudies..... 36

4.1. Criteria voor selectie van de cases 36
 4.2. Leeuwarden: Heechterp-Schieringen 38
     4.2.1. Beschrijving van het gebied 38
     4.2.2. Plannen..... 39
     4.2.3. Ontstaan van de tuin 40
     4.2.4. Vorm, organisatie en deelnemers..... 41
     4.2.5. Bijdrage aan de ontwikkeling van het gebied 42
     4.2.6. Randvoorwaarden..... 42
     4.2.7. Conclusies 42
     4.2.8. De bijvangst: Serendipiteit 44
 4.3. Groningen: Selwerd.....45
     4.3.1. Beschrijving van het gebied 45
     4.3.2. Plannen..... 46
     4.3.3. Ontstaan van de tuin 47
     4.3.4. Vorm, organisatie en deelnemers..... 47
     4.3.5. Relatie moestuin met het gebied 48
     4.3.6. Randvoorwaarden..... 48
     4.3.7. Conclusies 49

4.4.	Delft: Poptahof.....	51
4.4.1.	Beschrijving van het gebied.....	51
4.4.2.	Plannen.....	52
4.4.3.	Ontstaan van de tuin.....	52
4.4.4.	Vorm, organisatie en deelnemers.....	53
4.4.5.	Relatie Moe'stuin met de gebiedsontwikkeling.....	54
4.4.6.	Randvoorwaarden.....	54
4.4.7.	Conclusies.....	55
4.5.	Betekenis van bewonersinitiatieven voor gebiedsontwikkeling.....	55
Hoofdstuk 5 Conclusies/Aanbevelingen.....		56
5.1.	Randvoorwaarden en aanbevelingen.....	57
5.2.	Overige aanbevelingen.....	58
5.3.	Verdienmogelijkheden.....	59
5.4.	En verder.... Bespiegelingen.....	60
Literatuurlijst.....		62
1.	Alphen aan de Rijn.....	65
2.	Heechterp-Schieringen.....	65
3.	Selwerd.....	65
4.	Poptahof.....	66
5.	Overig.....	66
Bijlage 1 Topiclijst voor interviews.....		67

Samenvatting

Groene openbare ruimte in de stad kent vele waarden: het draagt bij aan gezondheid, aan de waarde van vastgoed, groen biedt gelegenheid voor beweging, recreatie en ontmoeting. Tegelijkertijd staat groen in de stad onder druk: lokale overheden, die belast zijn met beheer en onderhoud van de openbare ruimte moeten bezuinigen, waardoor de kwaliteit van de openbare ruimte terugloopt.

Gebiedsontwikkeling is door de economische- en vastgoedcrisis in zwaar weer terecht gekomen en zoekt naar nieuwe samenwerkingspartners en verdienmogelijkheden. De verwachting is dat gebiedsontwikkeling zich meer zal gaan richten op de bestaande stad. Daar liggen grote opgaven, onder andere in de naoorlogse wijken, die vlak na de Tweede Wereldoorlog voorzagen in de grote woningnood. Nu voldoen ze niet meer aan de eisen van deze tijd, de voorraad is vaak te eenzijdig en veel sociale problemen stapelen zich in deze wijken op.

Doordat de investeringsmogelijkheden teruglopen komt er meer accent op de exploitatie- en beheerfase te liggen.

Tegelijkertijd is een ontwikkeling zichtbaar dat de verantwoordelijkheid voor de openbare ruimte niet meer uitsluitend bij de overheid ligt; er ontstaan samenwerkingsvormen, waarbij bewoners in elk geval deels verantwoordelijkheid dragen.

Het lijkt erop dat deze gedeelde verantwoordelijkheid zich vooral voordoet in wijken met eigen woningbezit; daar hebben bewoners een direct belang bij de kwaliteit van de openbare ruimte, omdat dit bijdraagt aan de waarde van het vastgoed. Daarnaast zijn er ook wijken waar men vanuit ideële motieven zoals duurzaamheid en voedselveiligheid actief wordt in de openbare ruimte.

Hoe werken deze ontwikkelingen door in wijken met sociale woningbouw? Onder welke voorwaarden worden bewoners in deze wijken actief, welke motieven spelen hier een rol, werkt het net als in koopwijken of niet?

Speelt opleidingsniveau een rol of de kloof tussen overheid en burgers, die in deze wijken groter lijkt dan in wijken waar de duurdere woningvoorraad staat?

Deze vraagstukken hebben geleid tot de volgende onderzoeksvraag:

Onder welke voorwaarden ontstaat een actieve betrokkenheid van bewoners in wijken met sociale huurwoningen bij ontwikkeling, beheer en onderhoud van de groene openbare ruimte.

Om deze vraag te kunnen beantwoorden is literatuuronderzoek verricht naar:

- De kansen voor gebiedsontwikkeling in deze tijd.
- De openbare ruimte.
- De waarde van groen.
- De relatie overheid-burger.
- De belangen en motieven voor actieve betrokkenheid van bewoners.
- De procesfactoren, die mogelijk een rol spelen.

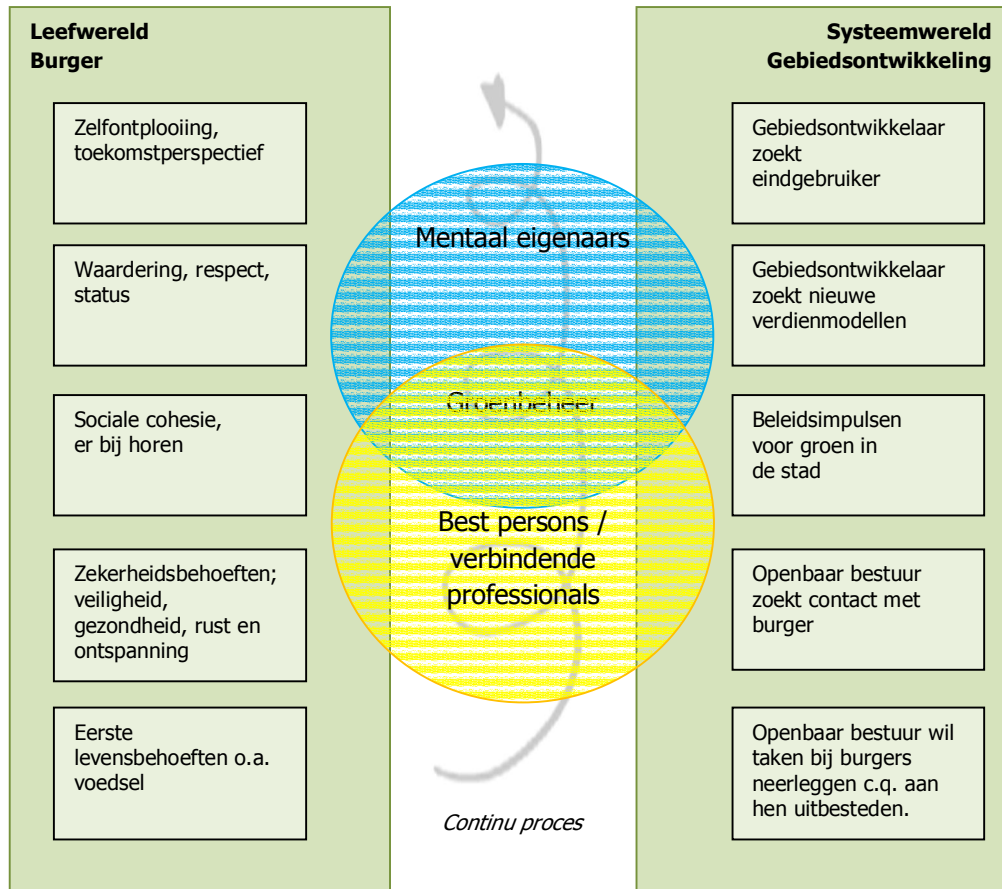
Vanuit dit literatuuronderzoek is een conceptueel raamwerk (zie blz. 6) geformuleerd, dat bestaat uit de volgende elementen:

- De leefwereld van bewoners, waarbij behoeften, belangen en motieven zijn gerangschikt op basis van de piramide van Maslow.
- De systeemwereld van gebiedsontwikkelaars, overheden en andere professionals, waarin beleidsdenken centraal staat, naast wetgeving, procedures en bureaucratie.
- De rol en functie van verbindende professionals, die waar nodig een brug kunnen slaan tussen de systeemwereld en de leefwereld en belangen kunnen koppelen.
- De rol van bewoners, die via mentaal eigenaarschap verantwoordelijkheid op zich nemen voor ontwikkelingen in de straat, de buurt of de wijk.

- Het proces dat randvoorwaardelijk is voor het ontstaan van bewonersinitiatief.

Schematisch ziet dit er als volgt uit:

KOPPELEN VAN BELANGEN

Vervolgens is dit raamwerk gespiegeld aan de kennis en ervaringen van vijf experts en aan de praktijk van drie cases, waarvan één in de Randstad en twee in het noorden van het land.

De kennis en ervaring van de experts sloot in grote lijnen aan bij het conceptueel raamwerk en leverde daarnaast ook nieuwe inzichten op. In de cases kwamen naast een bevestiging van het conceptueel raamwerk ook de spanningen en grenzen van bewonersparticipatie naar voren.

Dit conceptueel raamwerk lijkt een bruikbaar denkkader op te leveren voor gebiedsontwikkeling, waarbij bewoners centraal staan.

In de conclusies komen de randvoorwaarden aan de orde, die van belang zijn voor bewonersparticipatie in het groen:

- Beschouw bewoners als gelijkwaardige partners.
- Breng motieven en belangen in beeld.
- Maak gebruik van bruggenbouwers zowel vanuit de bewoners als vanuit professionele organisaties.
- Slecht de financiële en organisatorische muren tussen ontwikkeling en beheer.
- Slecht de muren tussen het ruimtelijke, economische en sociale domein.
- Faciliteer het proces en richt het proces zorgvuldig in.
- Werk vanuit vertrouwen en wederkerigheid.

Tot slot volgt een aantal noties over de financiële kant van groenparticipatie, waarbij niet alleen gekeken moet worden naar gemeentelijke beheerbudgetten. Als ook gezondheidsbudgetten, welzijns-, sport- en recreatiebudgetten worden betrokken lijkt een positief verdienmodel te ontstaan.

Met *eatbaar* groen wordt een nieuwe functie toegevoegd aan stedelijke gebieden. Als daaraan een voedselstrategie wordt gekoppeld, zoals men in London en Vancouver doet, dan worden nog meer belangen en motieven gekoppeld, zodat een duurzame ontwikkeling tot stand kan komen. bevolkingsgroepen affiniteit mee hebben, een nieuwe functie toe aan stedelijke gebieden.

Hoofdstuk 1 Inleiding

Met deze scriptie wil ik bijdragen aan gebiedsontwikkeling door te onderzoeken hoe bewoners betrokken kunnen worden bij ontwikkeling, beheer en onderhoud van groene openbare ruimte, met als doel om in de context van krimpende overheidsbudgetten de kwaliteit van de groene openbare ruimte op peil te houden en de vitaliteit van stedelijke woonwijken te versterken.

Eindgebruiker wordt gebruiker en coproductent

In de gebiedsontwikkeling wordt de term 'eindgebruiker' veel gehanteerd. Deze term impliceert iets over de positie van de gebruiker; deze komt pas aan het eind van de ontwikkeling in beeld.

Ik hanteer in deze scriptie de termen gebruiker, bewoner en coproductent, omdat ik de gebruiker, de bewoner centraal stel. De term coproductent moet geplaatst worden in de context van ontwikkelend beheren, een nieuwe vorm van gebiedsontwikkeling.

Ik wil gemeentelijke overheden, gebiedsontwikkelaars en corporaties inzicht geven in de mogelijkheden om bewoners te betrekken bij ontwikkeling, beheer en onderhoud van de groene openbare ruimte in wijken met sociale woningbouw. Mijn centrale vraagstelling is:

Onder welke voorwaarden ontstaat een actieve betrokkenheid van bewoners in wijken met sociale huurwoningen bij ontwikkeling, beheer en onderhoud van de groene openbare ruimte.

Deze scriptie geeft inzicht in de factoren die hierbij een rol spelen. Ik heb de ambitie om bij te dragen aan de kennis over factoren die een rol spelen bij waardecreatie, vitaliteit van stedelijke woonwijken, de kwaliteit van de

groene openbare ruimte en aan de sociale cohesie, maar dit is niet de focus van mijn onderzoek.

1.1. Aanleiding

De maatschappelijke context, zowel globaal, Europees, landelijk en lokaal maakt het nadenken over de groene openbare ruimte, de kwaliteit daarvan en de verdeling van verantwoordelijkheden voor die openbare ruimte steeds urgenter:

- Energiebronnen raken op of de winning ervan brengt steeds grotere risico's voor het milieu met zich mee.
- Het huidige systeem van voedselproductie levert vele kwetsbaarheden op voor gezondheid, biodiversiteit, vervoer en milieu.
- Overheidsgeld als sturingsmiddel, voor beleidsrealisatie zal steeds minder beschikbaar zijn.
- De trek naar de stad geeft meer druk op de openbare ruimte in de steden. Tegelijk hebben we in steeds meer delen van ons land te maken met krimp en tijdelijk gebruik van ruimte.

Dit vraagt om nieuwe wegen voor gebiedsontwikkeling, met een heroverweging van verdienmodellen, samenwerkingspartners en organisatievormen.

Daarnaast heb ik persoonlijke motieven voor dit onderwerp. Ik ben een enthousiast tuinier, ik vind het heerlijk om in de tuin te werken en om van de schoonheid van ontwerp en natuurlijke rijkdom te genieten. Het gaat me dus aan het hart dat de groene openbare ruimte steeds soberder wordt. Tegelijkertijd weet ik vanuit mijn jarenlange ervaring in de sociale sector dat bewoners en gebruikers soms maar een klein zetje (volgens het Sociaal Cultureel Planbureau (2011) ligt er een sluimerend potentieel) nodig hebben, om met veel enthousiasme en vitaliteit activiteiten in gang te zetten. Moeten we de sociale en de fysieke sector niet veel meer verbinden, nieuwe samenwerkingsvormen ontwikkelen, verdienmodellen ontdekken en daarmee waarde toevoegen? Hoe werkt dat dan?

Deze persoonlijke belangstelling en nieuwsgierigheid hebben mede geleid tot mijn scriptieonderwerp.

1.2. Inspiratiebronnen

Inmiddels meer dan een jaar geleden startte mijn zoektocht naar een geschikt scriptieonderwerp. Via internet belandde ik bij de website van *Incredible Edible Todmorden*. Dit project – campagne is denk ik een beter woord – heeft gedurende het gehele scriptietraject als inspiratiebron gediend. Het kleine stadje is door een initiatief van twee vrouwen in vijf jaar tijd tot een groene toeristische trekpleister uitgegroeid.

Incredible Edible Todmorden:

Todmorden ligt 17 mijl van Manchester, de industriële revolutie deed er ruim honderd jaar geleden zijn intrede en verdween weer in de 20ste eeuw. Sinds 2007 zijn inwoners van het stadje Todmorden in Engeland bezig met het omtoveren van parkeerplaatsen, grasperken, begraafplaatsen en schoolpleinen in eetbare landschappen. De transformatie naar een lokaal voedselsysteem is er tastbaar en genietbaar. Na een periode van 'guerilla-gardening' begonnen de initiatiefnemers aan de lokale overheid en particuliere landeigenaren te vragen of zij hun ongebruikte land mochten inzetten voor voedselproductie.

De initiatiefnemers moedigen alle inwoners aan om land te bebouwen wanneer en waar ze maar willen. Lidmaatschap van de beweging is niet nodig. Alle scholen en verschillende private en publieke organisaties maken deel uit van de campagne. Scholen verbouwen voedsel in verhoogde bakken en op het terrein van het lokale gezondheidscentrum is een geneeskundige tuin aangelegd.

Er ontstaat een vicieuze cirkel: verbeteringen in de fysieke ruimte maken inwoners trots op hun stad, waardoor er vervolgens weer meer draagvlak is voor nieuwe initiatieven. De markt voor lokaal geproduceerd voedsel is toegenomen, het NIMBY (Not In My Backyard) verschijnsel is afgenomen, er heeft geen vandalisme plaatsgevonden en zelfs bij de kroegen liggen er geen peuken of bierglazen in de plantenbakken.

Het aantal locaties waar voedsel verbouwd wordt groeit nog steeds, er zijn 40 locaties waar eetbare gewassen worden verbouwd, er zijn 600 fruitbomen geplant en er zijn 50 lokale eierproducenten gelokaliseerd. 33% van de lokale bevolking doet mee en het toerisme stijgt.

De beweging is gestart door tuintjes aan te leggen op prominente plaatsen en van daaruit *verhalen te vertellen* om bewustwording, draagvlak en gedragsverandering te beïnvloeden.

De beweging nodigt mensen openlijk uit om mee te doen, zonder dat ze daarmee in de val trappen van het onderdeel worden van een organisatie, met alle verplichtingen van dien. Het is een *bottom-up benadering*, actiegericht en haalbaar met weinig financiële middelen. De campagne brengt braakliggende, publieke ruimte en publieke grond terug in de gemeenschap. De lokale overheid zorgt ervoor dat gevaarlijke situaties worden voorkomen en de toegankelijkheid van het te bewerken land is gegarandeerd.

Figuur 1.1. Impressie Incredible Edible Todmorden

Ook de High Line in New York, die ik vorig jaar heb bezocht, is een inspirerend voorbeeld van hoe bewoners zelf het heft in handen nemen, verantwoordelijkheid pakken voor hun eigen leefomgeving, wat leidt tot een prachtig publiek park in het Meat Packing District van Manhattan. De High Line draagt bij aan de gentrificatie¹ van het gebied. Horecagelegenheden en mode-ateliers vestigen zich sinds een aantal jaren in oude slagerijen en opslagloodsen.

High Line New York

De High Line, een spoorbaan die negen meter boven straatniveau loopt, ligt in Manhattan, New York. De spoorbaan werd in de 30-er jaren aangelegd voor het vervoer van vee naar het 'meatpacking district', een wijk vol slachters en slaggers in New York.

Vanaf 1980 wordt de spoorbaan niet meer gebruikt en de overheid wilde de baan slopen en herontwikkelen. Omwonenden kwamen hier tegen in het geweer en richtten de *Friends of the High Line* op, een 'community based non profit group', zoals de website vertelt. Met succes heeft deze vereniging een alternatief plan ontwikkeld om op het High Line tracé een park aan te leggen. Inmiddels werkt de vereniging nauw samen met de overheid aan het onderhoud en de verdere ontwikkeling van de High Line.

Figuur 1.2. Impressie High Line New York

¹ Gentrificatie is het proces waarbij de middenklasse en hogere sociale klasse van de samenleving terug naar de omgeving van het stadscentrum verhuizen, om daar in een relatief goedkope, opgeknapte wijk te gaan wonen.

1.3. Doelstelling en probleemstelling

Probleemstelling:

Uit steeds meer onderzoek blijkt dat groene ruimte van groot belang is voor leefbaarheid, veiligheid, gezondheid en de waarde van vastgoed. Tegelijkertijd vindt er een maatschappelijke discussie plaats over de vraag, wie hiervoor dan wel verantwoordelijk is: de overheid, de eigenaar van het vastgoed -bij huurwoningen is dat vrijwel altijd een corporatie- of de gebruiker van de groene ruimte? Tot op heden is het vooral de lokale overheid, die het in stand houden van de groene ruimte in stedelijke woonwijken financiert. Maar overheden moeten zwaar bezuinigen, waardoor de kwaliteit van de groene ruimte onder druk komt te staan.

Onderzoeksdoelstelling:

Een bijdrage leveren aan het in stand houden van de kwaliteit van groene openbare ruimte in stedelijke woonwijken door te onderzoeken onder welke omstandigheden en randvoorwaarden bewoners betrokken raken bij ontwikkeling en beheer van (eetbaar) groen en wanneer dit leidt tot nieuwe bestendige en mogelijk goedkopere oplossingen met behoud of toename van kwaliteit.

Onderzoeksvraag:

Onder welke voorwaarden ontstaat een actieve betrokkenheid van bewoners in wijken met sociale huurwoningen bij ontwikkeling, beheer en onderhoud van de groene openbare ruimte?

Subvragen	Bron
<p><i>Openbare ruimte</i> Wat is openbare ruimte, is het een collectief goed, wat is het onderscheid met privéruimte en parochiale ruimte? Is het een publiek goed?</p>	Literatuurstudie
<p><i>Groen</i> Wat is de betekenis van (eetbaar) groen? Wat is het belang van groen in de wijk, wat is de meerwaarde? Draagt het eetbaar zijn / de voedselvoorziening hier specifiek aan bij, of is dit ondergeschikt?</p>	Literatuurstudie
<p><i>Ontwikkeling-beheer</i> Hoe is de relatie tussen ontwikkeling en beheer? Welke ontwikkeling is zichtbaar? Hoe zit het met de financiële aspecten?</p>	Literatuurstudie
<p><i>Overheid-burger</i> Hoe ontwikkelt deze relatie zich? Hoe staat het met burgerparticipatie, de civil society? Wat betekent de netwerksamenleving?</p>	Literatuurstudie
<p><i>Voorwaarden</i> Welke voorwaarden zijn van belang voor actieve betrokkenheid van bewoners? Is mentaal eigenaarschap een bruikbaar begrip? Zijn 'best persons' belangrijk? Welke rol speelt een zorgvuldig proces? Helpt het om uit te gaan van belangen? Is wederkerigheid van belang?</p>	Literatuurstudie, expertmeetings en interviews met betrokkenen in de cases
<p><i>Risico's</i> Vormt uitsluiting de keerzijde van mentaal eigenaarschap en 'community building'? Is conflict een risicofactor in een niet professionele omgeving?</p>	Literatuurstudie, expertmeetings en interviews met betrokkenen in de cases

1.4. Maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie

Past een onderwerp als dit in de context van mijn opleiding gebiedsontwikkeling? De wereld van projectontwikkelaars, stedenbouwkundigen, overheden en planeconomen? Ik denk van wel, om meerdere redenen:

- Gebiedsontwikkeling begint en eindigt met beheer. In de tijd dat er veel middelen waren voor gebiedsontwikkeling was er wellicht minder oog voor de exploitatie- en beheerfase. Organisatorisch en financieel is de ontwikkelfase gescheiden van de beheerfase. In de huidige economische crisis is de gebiedsontwikkeling stil komen te liggen, terwijl de vraagstukken ten aanzien van gebiedsontwikkeling er onverminderd liggen. Daarom zoeken we naar nieuwe vormen van ontwikkeling, met nieuwe/ andere partijen, andere geldstromen en functies. Peek (2010) noemt dit de fase van gebiedsontwikkeling 3.0 en in de publicatie van KEI *Voorbij de crisis* (2011) wordt de term ontwikkelend beheren genoemd, waarmee meer balans tussen het *bereiken* van een resultaat en het *behouden* daarvan wordt beoogd.
- De gebiedsontwikkeling, van oudsher vooral fysiek/ economisch, zoekt naar nieuwe partners om gebiedsontwikkeling in deze tijd los te trekken. Bewoners, eindgebruikers in vaktermen, vormen één van die nieuwe partners (van Rooy, 2011)
- Er ligt in Nederland nog een grote herstructureringsopgave in wijken van net na de oorlog. Als (eetbaar) groen kan bijdragen aan duurzame ontwikkeling in deze wijken, zowel op sociaal als economisch terrein, dan zal die conclusie ook fysieke consequenties krijgen; er moet letterlijk ruimte zijn of gecreëerd worden voor (eetbaar) groen.
- Duurzame gebiedsontwikkeling gaat uit van een balans tussen *people, planet, profit* en ruimtelijke kwaliteit. Ik veronderstel dat mijn onderwerp bijdraagt aan deze balans: bewoners dragen bij aan het groen, daardoor ontstaat meer kwaliteit, dat is goed voor de ecologie, biodiversiteit en voor de waarde van de wijk, en een gewaardeerde wijk behoudt zijn bewoners.

Gebiedsontwikkeling bevindt zich in een transitiefase. We zoeken naar nieuwe samenwerkingspartners, waardeontwikkeling en nieuwe verbindingen. Literatuur hierover ontbreekt nog grotendeels in de gebiedsontwikkeling. Ik wil wetenschappelijke kennis uit andere vakgebieden, waaronder de bestuurskunde en de sociale wetenschappen, verbinden aan de literatuur over gebiedsontwikkeling en daarmee een bijdrage leveren aan de wetenschappelijke ontwikkeling van ons vakgebied.

Met deze scriptie wil ik kennis en theorie over bewonersparticipatie in huurwijken, de relatie tussen overheid en burger, noties over publieke ruimte, (mentaal) eigenaarschap en sociaal kapitaal verbinden aan ontwikkeling, beheer en onderhoud van groene openbare ruimte.

1.5. Definities en afbakening

Ik richt mij in dit onderzoek op naoorlogse woonwijken met voornamelijk sociale huurwoningen, omdat hier nog een grote herstructureringsopgave voor gemeenten en corporaties ligt en omdat ik me afvraag hoe bewonersinitiatief en burgerparticipatie werkt in deze wijken. In deze wijken is geen directe relatie aanwezig tussen de inspanning van bewoners in hun directe leefomgeving en de waarde van het vastgoed, omdat het vastgoed meestal in bezit van een woningcorporatie is. Dit motief ontbreekt dus voor bewoners van een huurwoning. De vraag is hoe de actieve betrokkenheid dan wel ontstaat en welke motieven eraan ten grondslag liggen.

Vanwege het explorerend karakter van mijn onderzoek richt ik mij op een variatie van casuïstiek qua regio en gebiedsopgave. Ik heb hierbij geen representativiteit voor ogen, dat zou te ver voeren binnen het kader van deze afstudeeropdracht. Ik richt me op groeninitiatieven in de eigen wijk van de bewoners.

Ik ga er in mijn onderzoek vanuit dat de relatie tussen overheid en burger aan het veranderen is, dat gebiedsontwikkeling in een transitiefase verkeert en dat de waarde van groen op velerlei terrein is aangetoond. In het volgende hoofdstuk schets ik deze context uitgebreider, ze vormen echter geen onderwerp van mijn onderzoek.

1.6. Onderzoeksmethode

Mijn onderzoek heeft een explorerend karakter; ik wil onderzoeken welke factoren een project van bewoners in de openbare ruimte succesvol maken. Wat zijn de succesfactoren, de randvoorwaarden die voor bewoners van belang zijn voor het bijdragen aan ontwikkeling, beheer en onderhoud van de groene openbare ruimte. Zijn dit factoren, motieven en/of belangen van de bewoners zelf, zijn dit randvoorwaarden vanuit gemeente of corporatie, zijn het procesfactoren? Of is het een combinatie hiervan?

Ik heb hierbij de volgende aanpak gehanteerd:

1. Allereerst schets ik de context: de huidige economische situatie, de gevolgen ervan voor gebiedsontwikkeling.
2. Vervolgens schets ik mijn onderwerp: de (groene) openbare ruimte, het belang van (eetbaar) groen, de veranderende relatie tussen overheid en burger, bezuinigingen, mentaal eigenaarschap.
3. Via literatuuronderzoek kom ik tot een theoretisch kader, dat als hulpmiddel dient om verschijnselen in de praktijk te kunnen onderzoeken, niet om te bewijzen dat ze klopt. (Baarda e.a., 2005)
4. Ik leg mijn theoretisch kader voor aan een panel van experts, met deskundigheid op één of meer van de volgende terreinen: (sociale) gebiedsontwikkeling, (groene) openbare ruimte, mentaal eigenaarschap, groen en stadslandbouw, relatie bestuur-burger en bewonersparticipatie.
5. Ik onderzoek de praktijk aan de hand van drie Nederlandse cases. Ik heb deze cases gekozen op basis van een aantal criteria, die ik nader toelicht in hoofdstuk 4. Ik houd half gestructureerde interviews op basis van een onderwerpenlijst. Het is hierbij niet noodzakelijk om het interview individueel af te nemen vanwege privacy-gevoeligheid of sociale wenselijkheid. Ook vanwege het tijdsaspect is dit niet wenselijk. Ik wil spreken met de initiatiefnemer(s), de bewoners/gebruikers van de tuin en de

facilitators: gemeente en/of corporatie.

6. En tot slot trek ik conclusies op basis van theorie, expertmeetings en cases. Ik doe aanbevelingen en sluit af met een aantal bespiegelingen en reflecties.

Schematisch ziet dit er als volgt uit:

Figuur 1.3. Schematische onderzoeksopzet

1.7. Resultaat

Met mijn scriptie wil ik gemeentelijke overheden en gebiedsontwikkelaars inzicht geven in de mogelijkheden om bewoners in huurwijken te betrekken bij ontwikkeling, beheer en onderhoud van de groene openbare ruimte. Ik heb hierbij de ambitie om een bijdrage te leveren aan de kennis over de factoren die een rol spelen bij waarde creatie door belangen te verenigen. Over de vraag of bewonersbetrokkenheid besparingen kan opleveren wil ik in hoofdstuk 5 een aantal reflecties weergeven.

Hoofdstuk 2 Bewoner zaait meerwaarde

Theoretisch kader

In het vorige hoofdstuk heb ik aangegeven wat mijn onderzoeksvraag en -doel zijn, wat de relevantie hiervan is, wat me inspireert en welke onderzoeksmethodiek ik hanteer. In dit hoofdstuk wil ik het theoretisch kader schetsen, dat ik uitwerk in een conceptueel raamwerk. Dit raamwerk confronteer ik in de volgende hoofdstukken met de kennis en ervaring van de experts en met de praktijk van de cases.

2.1. Gebiedsontwikkeling in deze tijd, ontwikkelend beheren.

Gebiedsontwikkeling wordt in sterke mate beïnvloed door de huidige economische crisis. Grond en vastgoed vormen niet langer de belangrijkste pijlers van gebiedsontwikkeling. Gemeenten hebben vele miljoenen, 2,3 tot 3 miljard volgens Deloitte (2011), moeten afschrijven op hun grondposities, woningbouwprogramma's worden overal naar beneden bijgesteld, projectontwikkelaars en bouwers moeten inkrimpen of gaan failliet. De sector zoekt naar nieuwe wegen voor gebiedsontwikkeling, andere verdienmogelijkheden, nieuwe samenwerkingspartners en juridisch instrumentarium. De positie van de gebruikers komt meer in beeld. Deze gebruiker kan een bewoner, ondernemer of bezoeker zijn. In deze scriptie richt ik mij specifiek op bewoners. Daarnaast zal de rol van de lokale overheid, woningbouwcorporatie en professionals uit andere sectoren aan de orde komen, daar waar zij de rol van bewoners kunnen versterken, faciliteren en aanvullen.

Gebiedsontwikkeling begint en eindigt met een fase van beheer en exploitatie. De fasen van gebiedsontwikkeling lopen van initiatief, via planvorming en realisatie naar beheer en zo nodig weer terug naar herontwikkeling (van 't Verlaat, 2008). Tijdens de gebiedsontwikkeling transformeert een gebied naar nieuwe functies, in de afgelopen decennia veelal van agrarisch gebruik naar wonen, bedrijfsmatige activiteiten en/of voorzieningen.

In de huidige tijd verschuift de gebiedsontwikkeling van uitleg locaties naar binnenstedelijke gebieden. Grootschalige transformaties in het

stedelijk gebied zijn kostbaar en alleen nog haalbaar in de enkele gebieden waar de druk op de woningmarkt hoog blijft. In veel andere gebieden zal dit geen optie zijn; de woningmarkt is er stabiel of er is sprake van krimp. Rudy Stroink (*platformdgo.nl*) stelt in zijn lezing voor het symposium *The call of the commons* in 2011 dat het Nederland van onze kinderen er grotendeels staat, het moet alleen nog aangepast worden aan de eisen van de nieuwe tijd. Dan gaat het over herontwikkeling, renoveren, opknappen, verbeteren en onderhouden.

Continu gebiedsbeheer doet veel minder beroep op de eindige hulpbronnen dan de bekende cyclus van gebiedsontwikkeling, waarbij alles over de kop gaat, waarna weer een periode van exploitatie plaatsvindt. Beheer is kapitaal extensief en ontwikkeling is kapitaalsintensief (Van der Heijden, 2010, blz. 141)

Vandaar de zoektocht naar nieuwe mogelijkheden voor waardeontwikkeling en het centraal stellen van de gebruiker.

Peek (2010) stelt dat in de huidige tijd de ontwikkelkracht uit het gebied zelf moet komen, van onderop, vanuit de gebruikers, waarbij de lokale overheid een faciliterende rol heeft en investeert in infrastructuur, buitenruimte en voorzieningen. Met deze oriëntatie verschuift de nadruk bij gebiedsontwikkeling naar de exploitatie en de gebruiker wordt medeontwikkelaar. Van der Heijden (2011) gaat nog een stap verder en ziet de burger als producent van bijvoorbeeld voedsel, energie of zorg.

Als de nadruk bij gebiedsontwikkeling verschuift naar exploitatie en ontwikkeling vanuit het gebied zelf, lijkt de term ontwikkelend beheer goed te passen. Jane Jacobs (1961: 384) wees er al op dat "stedenbouw, die een stevig fundament heeft, een continue en geleidelijke verandering te weeg brengt..... Alle stedenbouw, die zich duurzaam betoont, als het nieuwe eraf is en die de vrijheid van de straten behoedt en het zelfbeheer van burgers in stand houdt, vereist dat de locatie zich kan aanpassen, dat deze eigentijds, interessant en gerieflijk kan blijven en dit vereist op zijn beurt talloze geleidelijke, constante, fijnmazige veranderingen". Zij pleit voor "geleidelijk" geld en constateerde dat dit instrument ontbrak. Inmiddels ruim vijftig jaar later, midden in een economische crisis zoeken we opnieuw naar dit soort middelen en instrumenten.

De fasen van gebiedsontwikkeling zoals van 't Verlaat die schetst, met de daarbij horende financiering en projectorganisatie lijken in deze tijd niet meer op alle gebieden toepasbaar. Ontwikkelend beheer neemt aan belang toe, waarbij investeringsbudgetten en beheerstromen worden verbonden. "Ontwikkelend beheren is een duurzame manier van sleutelen aan buurten en wijken, waarin kleinschalige ontwikkelingen en beheer organisatorisch en financieel in één proces zijn ondergebracht" (KEI, 2010: 11).

Bij het permanent sleutelen aan buurten en wijken is het mogelijk om maatschappelijke functies, die er al zijn te benutten en te verbinden (Van der Heijden e.a., 2010). Van der Heijden benoemt in zijn boek bekende voorbeelden als de zorgboerderij, waarbij biologische landbouw en dagbesteding voor mensen met een beperking worden gecombineerd. Hij benoemt ook minder bekende mogelijkheden als het beheer van de groene openbare ruimte door buurtbewoners, waarmee de kwaliteit van het groen alsook de sociale contacten in de wijk, en daarmee de leefbaarheid kunnen toenemen. Als er dan ook nog eetbare gewassen worden geproduceerd, kunnen deze, al dan niet via de voedselbank worden genuttigd door buurtbewoners. "In combinatie creëren groen en gemeenschap meer waarde dan afzonderlijk" (Van der Heijden e.a., 2010: 7). Door aan te sluiten bij de functies die er al zijn, wordt optimaal gebruik gemaakt van padafhankelijkheid².

Gebiedsontwikkeling in deze tijd zoekt dus naar nieuwe mogelijkheden, nieuwe partners en waardemakers. Aan de fysieke en economische pijler kan de sociaal-maatschappelijke pijler worden toegevoegd. Door fysieke, economische en sociaal-maatschappelijke doelen en functies te verbinden ontstaan nieuwe waarden. Door gebruikers te betrekken bij gebiedsontwikkeling en hen niet te zien als hindermacht, ontstaat een relatie met gebiedsbeheer en de manier waarop bewoners betrokken worden bij de ontwikkeling bepaalt of zij het stokje in de fase van beheer

² De term 'pad-afhankelijk' wordt tegenwoordig vaak gebruikt om het proces te beschrijven waarbij de loop van latere ontwikkelingen voor een groot deel afhankelijk is van specifieke gebeurtenissen of keuzes in een min of meer ver verwijderd verleden. Het begrip 'pad-afhankelijkheid' is vanaf de jaren tachtig van de twintigste eeuw in zwang geraakt door het werk van economisch-historici Paul David en Douglass North en de econoom W. Brian Arthur. Klassiek is Davids artikel uit 1985, 'Clio and the economics of QWERTY'.

(of ontwikkelend beheer) willen overnemen (Lecina, 2010). Van Rooy (2011: 15) wijst erop dat dit wel een omslag bij gemeenten vraagt: "Er is een strakke organisatorische en financiële scheiding tussen beleid, realisatie, beheer en onderhoud. Verder is beheer bij bestuur en politiek weinig sexy, waardoor buitenproportioneel veel aandacht naar nieuwe ontwikkelingen uitgaat".

2.2. Openbare ruimte

Voor het kunnen beantwoorden van de vraag onder welke voorwaarden bewoners bereid zijn bij te dragen aan openbaar groen in hun wijk is het belangrijk een beeld te schetsen van de (groene) openbare ruimte. Wat verstaan we eronder, hoe gaan we ermee om, hoe zijn de bevoegdheden en verantwoordelijkheden verdeeld, wat is het belang van groen en welke ontwikkelingen zijn er gaande.

Wat is openbare ruimte?

Een eenvoudig antwoord zou kunnen zijn dat het gaat om de ruimte, die publiek toegankelijk is voor iedereen en door iedereen te betreden en te gebruiken valt, maar hoe zit het dan met een skatebaan die is 'toegeëigend' door een groep oudere jongens en die dus niet meer toegankelijk is voor jeugdiger jongens en meiden. En hoe zit het met de jeu de boule baan voor het verzorgingshuis waar de jeu de boule vereniging haar sport beoefent en waar anderen niet geacht worden gebruik van te maken. Hoe zit het met de buurttuin, waar omwonenden een lapje grond kunnen huren en waarvoor een wachtlijst bestaat? Geschreven en ongeschreven regels maken dat openbare ruimte niet altijd voor iedereen toegankelijk is.

Is de openbare ruimte een collectief goed?

Een *collectief goed* is voor iedereen in gelijke mate beschikbaar, het gebruik of de consumptie door de één is niet van invloed op het gebruik of de consumptie door de ander, met andere woorden; niemand is ervan uit te sluiten en het gebruik is niet rivaliserend. Bekende voorbeelden zijn defensie en waterveiligheid. Het is de taak van de overheid om te zorgen voor een collectief goed, we laten dat niet over aan de markt, althans dat

lijkt een algemeen geaccepteerde opinie. Maar is dat in alle gevallen nog wel zo vanzelfsprekend?

Hoe zit het met de (groene) openbare ruimte, is dat een collectief goed, waarvoor de overheid verantwoordelijk is en waarvan het gebruik door de één niet rivaliserend is (of mag zijn) voor het gebruik door de ander? Uitbreiding van parkeerplaatsen kan ten koste gaan van speelvoorzieningen. Toenemend verkeer vraagt ruimte ten koste van groen. Het gebruik door de één is dus wel degelijk rivaliserend voor de ander.

Ook in het alledaagse gebruik belemmert de activiteit van de één de activiteit van de ander; voetballen en picknicken gaan niet tegelijkertijd op dezelfde plek, waar een voetbalkooi staat past geen kinderspeeltuin. Hierin liggen redenen om een onafhankelijke derde, die opkomt voor het algemeen belang, te laten waken over de (groene) openbare ruimte en de inrichting. Juist omdat het geen collectief goed is.

Dit lijkt eenvoudig maar roept minstens twee vragen op: wat is algemeen belang en hoe democratisch is de reguliere politieke besluitvorming, als je weet dat het percentage mensen dat stemt al decennialang afneemt en dat het percentage stemgerechtigden in huurwijken dat ook daadwerkelijk gaat stemmen beduidend lager ligt dan in koopwijken (Bovens, 2006). Een legitimatievraagstuk, waar ik in de paragraaf § 2.7.3. *Diplomademocratie* dieper op in ga.

Lohof en Reijndorp (2006) hebben onderzoek gedaan naar privaat beheerde woondomeinen in Nederland, waarbij de overheid een deel van de verantwoordelijkheid heeft overgedragen aan de bewoners. Ze onderzochten 12 projecten, waar de openbare ruimte privaat wordt beheerd. In slechts één geval werd de toegang versperd met een hek, in de overige situaties was het gemeenschappelijk beheerde domein publiek toegankelijk. Lang niet in alle gevallen werd het private beheer als een succes gezien, mede omdat bewoners óf niet betrokken waren bij de fase van planvorming óf zich bij het betrekken van de woning in het geheel niet bewust waren van de constructie van zelfbeheer.

Zij benoemen een viertal belangrijke aandachtspunten bij privaat beheer van de openbare ruimte:

- Openbaarheid en toegankelijkheid: juridisch valt hierover veel te zeggen en te regelen, er is veel jurisprudentie over. Interessant voor mijn onderzoeksvraag is of de groene openbare ruimte in zelfbeheer per definitie altijd openbaar en toegankelijk moet zijn. Lohof en Reijndorp (2006: 194) wijzen erop dat de Mariaplaats in Utrecht een toevoeging is aan de openbare ruimte, ook al is deze niet 24 uur per dag toegankelijk.
- Lasten en lusten: Lohof en Reijndorp (2006: 195) constateren dat in een aantal onderzochte projecten, de bewoners het idee hebben dat ze dubbel moeten betalen, via de onroerendzaakbelasting én via de bijdrage in het zelfbeheer. "Uiteindelijk kan dit een bedreiging vormen voor de publieke zaak, omdat als gevolg van het overhevelen van financiële lasten naar private partijen de taak van de lokale overheid – het zorg dragen voor de openbare voorzieningen – wordt uitgehold".
- Zeggenschap en controle: de onderzoekers concluderen dat bij het geven van zeggenschap aan burgers een faciliterende rolopvatting van de overheid past; een overheid die een controlerende rol wil innemen zal moeilijk zeggenschap kunnen afstaan.
- Balans: we moeten opnieuw een balans tussen publieke en private belangen vinden. Daarvoor is een groot aantal rechtsvormen beschikbaar. De keuze is volgens Lohof en Reijndorp van fundamenteel belang voor het bereiken van een goede balans tussen privaat en openbaar.

Ik focus in deze scriptie bewust niet op de juridische aspecten van dit vraagstuk, omdat ik veronderstel dat betrokkenheid van bewoners bij de groene openbare ruimte niet start met het vastleggen van verantwoordelijkheden en bevoegdheden, maar met faciliteren en enthousiasmeren.

Ik wil een ander begrip betrekken bij de discussie over publiek en privaat domein. Lofland (2009) spreekt in navolging van Hunter (1985) over een driedeling in privaat, publiek en *parochiaal*, waarbij privaat het domein is van familie en vrienden, publiek het domein van vreemden en parochiaal het domein van de buurt, de gemeenschap. Zij hanteert het begrip domein in overdrachtelijke zin, waarbij een parochiaal domein fysiek gevestigd kan zijn (voor kortere of langere tijd) in publieke ruimte. Een buurtfeest in een park vormt hiervan een voorbeeld en een privétuin, die opengesteld wordt voor de tuinclub wordt op dat moment parochiale ruimte.³

Hunter en Lofland geven hiermee een begrippenkader, waarmee mijn vraagstuk goed benaderd kan worden. Naast een juridisch en fysiek begrippenkader, reiken zij een sociologisch begrippenkader aan.

Hajer en Reijndorp (2003) stellen "dat misschien niet de parochialisering de creatie van publiek domein in de weg staat, maar juist een overspannen idee van de openbare ruimte als een neutrale ontmoetingsplaats voor alle maatschappelijke groepen". Zeker voor groen in woonwijken zou dit kunnen gelden, in meerdere mate, dan voor de openbare ruimte in een stadscentrum of een stadspark. Zij maken onderscheid, evenals Hunter en Lofland tussen openbare ruimte en publiek domein: "Openbare ruimte is in essentie een ruimte die voor iedereen vrij toegankelijk is, publiek domein zijn plaatsen voor gedeelde ervaringen door mensen met verschillende achtergronden/interesses".

Ik benader de groene publieke ruimte in woonwijken dan ook niet als collectief goed, maar als publieke ruimte beschikbaar als parochiaal domein. Juist de buurtbewoners maken de ruimte en kunnen door het zich mentaal toe-eigenen van deze ruimte waarde toevoegen. Van Luin (2011) wijst er terecht op dat er een risico bestaat van toe-eigening door één partij, waardoor het openbare karakter verdwijnt. Tegelijkertijd geeft een

gebrek aan toe-eigening gevoelens van onveiligheid en nergens bij horen. Dit spanningsveld vraagt blijvende aandacht.

2.3. Groene openbare ruimte

De groene openbare ruimte maakt naast de blauwe (het water) en grijze (de infrastructuur van wegen en pleinen) onderdeel uit van de totale openbare ruimte.

Van oudsher vormt de ontwikkeling, het beheer en het onderhoud van de openbare ruimte een verantwoordelijkheid van de lokale overheid. Deze overheid bezuinigt op onderhoud en beheer van de openbare ruimte. Volgens de VHG, branchevereniging voor ondernemers in het groen, bezuinigden overheden 9,5 % alleen al in 2011 ten opzichte van 2010 (Veldwerk optimaal, 2011).

Het voormalig ministerie van VROM beschrijft in de nota Ruimte (2004, paragraaf 2.1.5 en paragraaf 2.3.2.7) dat kwantiteit en kwaliteit van het groen in en om de stad in de afgelopen decennia is verminderd, terwijl aanbod van voldoende groen belangrijk is voor leefbaarheid, welzijn, gezondheid en economie. Het Rijk zag 75 m² groen per woning als een goede norm voor de hoeveelheid groen in en om de stad. Deze richtlijn wordt ook in andere publicaties gehanteerd. Alterra heeft in 2005 aangetoond dat er een forse inhaalslag nodig is om het openbaar groen in steden op peil te brengen. Veel groen is verdwenen of naar de stadsranden verschoven.

Groene openbare ruimte is niet voor iedereen in gelijke mate beschikbaar in die zin dat de ene stad veel meer groene openbare ruimte heeft dan de andere. Vanuit de ene wijk is groen makkelijker te bereiken en dichterbij dan vanuit de andere wijk (Visschedijk, 2009). Er ligt dus nog steeds een opgave. We zijn nu in 2012; bouwplannen liggen stil, er zijn alom initiatieven voor (tijdelijk) gebruik van de beschikbare ruimte. Er is minder druk op de ruimte, in de perifere delen van ons land is zelfs krimp. Dat biedt kansen om het groen weer terug te brengen in de stad.

³ Overigens heb ik de volgende juridische vormen gevonden in mijn onderzoek: gemeenschappelijk bezit via een Vereniging van Eigenaren, gemeenschappelijk bezit via mandeligheid, een stichtingsvorm, privébezit met recht van overpad en een 'lichte' vorm van convenant, waarmee de mentale en niet de juridische verantwoordelijkheid wordt geregeld.

Detroit

"Detroit was en is autostad nummer 1 in Amerika. Vanaf het moment dat Henri Ford er begon met het maken van zijn auto's, gevolgd door General Motors (GM) groeide de stad in rap tempo uit tot een 'economic powerhouse'. Die werkelijkheid van de eerste helft van de 20ste eeuw is niet meer, Detroit heeft een ongekende terugval gekend door een reeks aan gebeurtenissen, waarbij de laatste crisis de stad bijna de nekslag heeft toegebracht. Obama redde General Motors van de ondergang, anders waren de gevolgen misschien niet meer te overzien geweest.

De krimp van de stad is enorm. Waar de stad in 1965 nog 2 miljoen mensen telde, is het huidige inwoneraantal krap 700.000. Officieel is 28% werkeloos, maar in werkelijkheid is dat eerder 50 tot 60%. Grote groepen, vooral blanke inwoners, zijn in de loop van de tijd verhuisd naar plaatsen in de Verenigde Staten waar wel werk is. Door de enorme concurrentie van buitenlandse automerken zoals Toyota werd de Amerikaanse auto minder aantrekkelijk en vooral minder verkocht. Samen met het steeds verder geautomatiseerde productieproces van auto's leidde dat tot een inkrimping van personeel. Het grootste probleem van Detroit is eigenlijk de focus op een 'single economy industry'.

Een strategie om de gevolgen van krimp tegen te gaan is de stad op de best mogelijke manier te 'down-sizen'. Daarin heeft de gemeente als prioriteit aangegeven om de meest vitale buurten te identificeren en te behouden en de minder kansrijke volledig te 'leggen'. Dit is echter makkelijker gezegd dan gedaan, aangezien de gemeente zich niet kan beroepen op het onteigeningsinstrument 'eminent domain'. Bewoners kunnen niet meer uitgekocht en uitgeplaatst worden voor publieke doelstellingen. Dit proces verloopt dan ook uiterst traag en het is de vraag of het effectief zal blijken. Daarnaast wordt geprobeerd om private investeringen aan te trekken en deze te focussen op bepaalde kansrijke gebieden.

Ook deze strategie moet zich nog gaan bewijzen. In de tussentijd vinden er allerlei initiatieven plaats vanuit de bevolking of organisaties zelf. Een strategie die tot de verbeelding spreekt is 'Urban Farming' omdat het een integrale benadering kent waarin sociale, fysieke, economische en duurzaamheid doelstellingen samen gaan.

Figuur 2.1. Impressie Recovery Park Detroit

Recovery Park van de SHAR foundation is zo'n Urban Farming ontwikkeling. Deze toekomstige grootschalige agrarische ontwikkeling in Detroit is nu zo'n 3 jaar onderweg. Het project is een initiatief van de non-profit SHAR foundation die zich sinds 1969 gericht heeft op de rehabilitatie van verslaafden en kansarmen. Een onderdeel van hun bedrijfsvoering is de focus op Recovery Park als middel om deze groep mensen uiteindelijk aan een baan te helpen. De focus ligt op vier gebieden: Space, Revenue, Green Economy en Human Capital. Of zoals Gary Wozniak het verwoordt als 'opportunity space', dus niet 'development space'. Het project kan in zijn ogen zowel sociale banen opleveren, een economisch export middel worden, fysieke leegstand van gebouwen deels oplossen, en een echt duurzame manier van planning.

Echter, ook deze organisatie is sterk afhankelijk van externe investeringen, en miljoenen dollars zijn nodig voor het project. Niettemin, zijn er gesprekken gaande met diverse (buitenlandse, ja ook Nederlandse) partijen die investeringsmogelijkheden zien in het 'urban farming concept'. Daarnaast is er gebouwd aan een ongekend netwerk van organisaties die het initiatief steunen. Ook zijn de kenmerken van het geselecteerde gebied en de wensen van de 'local community' in kaart gebracht welke onderdeel van een mogelijk ontwerp vormen voor Recovery Park. De tijd zal moeten uitwijzen of een dergelijk grootschalig 'urban farming' concept ook realiseerbaar en toekomstbestendig is, maar de voorwaarden worden momenteel wel gecreëerd".

Citaat uit de blog van Erwin Heurkens op www.gebiedsontwikkeling.nu,

Recovery Park is een 10 jarig project voor de herontwikkeling van wijken in oost Detroit. Het gaat om educatieve programma's, voedselsystemen, aquacultuur en ontwikkeling van commercie en vastgoed. Het doel is banen te creëren voor de bewoners en voor de cliënten van SHAR, een organisatie die zich sinds 1969 inzet voor verslaafden en mensen met psychische problematiek. De eerste fase van het project bestaat uit het opzetten van een Tilapia kwekerij in een voormalig fabriekspand. Deze vis kwekerij zal naar verwachting 200 banen creëren en zal voorzien in de lokale behoefte van onder andere de Aziatische markt.

Figuur 2.2. Impressie Recovery Park Detroit

Earthworks Urban Farm verzorgt elke dag een warme maaltijd voor 2000 inwoners van Detroit, 90% van de ingrediënten wordt geproduceerd op ruim 1,2 hectare land. Daarnaast produceert Earthworks honing, ze hebben een educatief programma voor jongeren en verkopen producten op de markt.

Er valt veel te leren van Detroit, voor krimpregio's maar ook voor andere steden met verpauperde tuinsteden, voor voedselbanken en haar bezoekers, werk-leertrajecten, onderwijsinstellingen en gebiedsontwikkelaars.

2.4. Waarde van groen

De waarde van groene openbare ruimte in steden wordt door velen erkend. Woestenburg (2010) somt in het boekje Groene Impuls van het programma Groen+ de Stad de volgende voordelen op:

Gezondheid

- Groen biedt ruimte voor ontspanning en verlaagt stress. Slim ingerichte, groene wijken zorgen ervoor dat bewoners meer bewegen. Vooral kinderen spelen vaker buiten als er groen in hun omgeving is; dat kan zorgen voor 15% minder overgewicht en het is goed voor hun sociale ontwikkeling.
- Gerichte beplanting helpt fijn stof te filteren en de luchtkwaliteit van de stedelijke omgeving te verbeteren, hetgeen problemen aan de luchtwegen vermindert.
- Uitzicht op groen verlaagt het aantal opnamedagen in ziekenhuizen.

Leefbaarheid

- Parken, pleinen en binnentuinen bieden ontmoetingsplekken voor buurtbewoners, met name belangrijk voor kinderen, minderheden, jongeren en ouderen.

- Samen met stadsbewoners werken aan openbaar groen in hun eigen omgeving, draagt bij aan onderling contact en de sociale cohesie in de buurt, ook in de krachtwijken.

Economie

- Groen zorgt voor een aantrekkelijk vestigingsklimaat voor kennisintensieve en internationale bedrijven, die op hun beurt weer andere bedrijvigheid aan zich binden voor zowel hogere als lagere inkomens.
- Groen rondom huizen verbetert de kwaliteit van de wijk en verhoogt de waarde van de woningen met circa 5%.

Klimaat

- Beplanting dempt op warme dagen de temperatuur in de stad en verbetert daarmee het stadsklimaat. Planten op daken verbeteren de isolatie en verminderen het energieverbruik.
- Een groene omgeving verhoogt de waterbergingscapaciteit, belangrijk in tijden van overvloedige regenval. Bomen en planten zetten CO₂ (medeverantwoordelijk voor de klimaatverandering) om in zuurstof.

2.5. Waarde voor wie

Al deze waarden van groen zijn aangetoond, maar niet eenvoudig te kwantificeren of toe te rekenen aan partijen. Het combineren van functies zoals van der Heijden (2010) dat bepleit, biedt mogelijkheden, bijvoorbeeld door de volgende combinatie: het beheerbudget voor het openbaar groen van de lokale overheid wordt gecombineerd met groenteproductie voor en door de voedselbank, gecombineerd met praktijks voor het VMBO en dagbesteding voor mensen met een beperking, leer-werktrajecten voor werklozen en een rol voor de liefhebbers, die het leuk vinden om groenten, kruiden en bloemen te produceren en hun kennis over te dragen. Van der Heijden (2010) beschrijft dit als een nieuw economisch model: naast massaproductie, productie door de massa.

Schematisch kan dit er als volgt uitzien:

Organisatie	Monofunctioneel	Recombinatie
Lokale overheid	Alleen verantwoordelijk voor onderhoud, beheer en financiering van groene openbare ruimte.	Door gezamenlijke verantwoordelijkheid meer waarde tegen gelijke kosten.
Voedselbank en de gebruikers	Geen verse groenten in het aanbod van de voedselbank	Verse groenten in het aanbod; gebruikers kunnen door zelf groente te verbouwen gezond voedsel gebruiken, afhankelijkheid verminderen en gevoel van eigenwaarde hervinden.
VMBO	Heeft eigen ruimte nodig voor praktijklessen. Investering in grond en randvoorwaarden ligt volledig bij het onderwijsinstituut.	Investering in grond en randvoorwaarden kan worden gedeeld met andere partners.
AWBZ gefinancierde zorginstelling met dagbesteding (bijvoorbeeld voor mensen met een verstandelijke of psychische beperking)	Investering voor en exploitatie van de dagbesteding wordt voor 100% gefinancierd uit de AWBZ.	Investering en exploitatie kunnen worden gedeeld met andere partners.
Leerwerktrajecten voor werklozen	Investering en exploitatie wordt volledig uit het participatiebudget van de lokale overheid gefinancierd.	Investering en exploitatie worden gedeeld
Buurtbewoners/liefhebbers	Moeten een volkstuin huren op afstand van de woning en de wijk	Kunnen in de directe omgeving hun hobby uitoefenen en hun kennis en vaardigheden overdragen
Alle deelnemers	Verkeren in een eigen afgeschermd en besloten circuit	Hebben sociale contacten in de wijk en worden deel van een wijkgemeenschap
Corporatie	Investeert in sociale cohesie, overlastbestrijding in de wijk	Deelt de investering met andere partijen.
Basisschool	Koopt milieueducatie in bij een instituut.	Werkt in de buurt met andere partijen samen.
Verzorgingshuis	Koopt onderhoud groenvoorziening in	Deelt kosten met andere partijen en genereert meerwaarde voor bewoners

Schema 2.1: Combineren van functies: een nieuw economisch model

Naast het directe belang voor organisaties en bewoners wordt er ook een algemeen belang gediend: biodiversiteit in de openbare ruimte is goed voor het milieu, lokale voedselproductie beperkt het aantal ecologische voetstappen, het gebied stijgt in waarde en kan zelfs aantrekkelijk worden voor toeristen.

De videofilm van Incredible Edible Todmorden⁴ laat heel mooi zien hoe dit in de praktijk werkt; er is een bruisende lokale gemeenschap ontstaan en het onbekende stadje trekt tegenwoordig toeristen.

Groen heeft waarde voor bewoners, maar welke bijdrage zijn zij bereid te leveren?

In opdracht van CROW is onderzocht hoe burgers aankijken tegen de verantwoordelijkheid voor de openbare ruimte (TNS NIPO, 2011). TNS NIPO voerde hiertoe een enquête uit onder een representatieve steekproef (n=464) van bewoners boven de 18 jaar. 83% van de burgers vindt dat de gemeente in belangrijke mate verantwoordelijk is voor de openbare ruimte. 68% vindt dat zij zelf medeverantwoordelijk zijn. 44% wil, meestal onder bepaalde voorwaarden, een vrijwillige inzet leveren voor het groen (zie tabel 2.1). 35% wil geen bijdrage leveren op sociaal gebied, 65% wil dat wel, al dan niet onder voorwaarden (zie tabel 2.2)

Bijdrage van de burger zelf (fysieke ruimte)

Bijdrage	Nee	Ja, geld geven	Ja, compensatie krijgen	Ja, invloed krijgen	Ja, gezamenlijk	Ja, altijd
Goed omgaan met de natuur	12%	2%	3%	3%	23%	57%
Klasmiddagen	56%	2%	4%	4%	28%	5%
Vrijwillige inzet groen	56%	4%	4%	3%	27%	5%
Wet naleven (geen vernieling)	17%	1%	3%	4%	27%	48%
Meedenken verkeerssituaties	25%	0%	8%	13%	34%	29%
Schoonhouden	32%	3%	7%	3%	40%	15%

Tabel 2.1: Bijdrage van de burger aan de openbare ruimte (fysiek)

Bijdrage van de burger zelf (Sociaal)

Bijdrage	Nee	Ja, geld geven	Ja, compensatie krijgen	Ja, invloed krijgen	Ja, gezamenlijk	Ja, altijd
Anderen wijzen op hun verantwoordelijkheid	28%	1%	3%	4%	33%	31%
Rekening houden met andere gebruikers	10%	1%	2%	3%	28%	56%
Beleefdheid naar anderen	6%	0%	2%	3%	18%	71%
Vrijwillige inzet in de buurt	35%	1%	3%	6%	38%	16%
Melding van vandalisme maken	10%	0%	2%	3%	21%	63%
Behulpzaamheid naar anderen	9%	2%	2%	4%	25%	59%

Tabel 2.2: Bijdrage van de burger aan de openbare ruimte (sociaal)

⁴ www.incredible-edible-todmorden.co.uk of <http://vimeo.com/36838823>

Of er in deze studie onderscheid is in beantwoording van deze vragen tussen bewoners uit huur- dan wel koopwoningen heb ik helaas niet kunnen achterhalen.

Het Sociaal Cultureel Planbureau (2011) constateert in het rapport *Informeel Groen*, dat collectieve tuinen moeilijker tot stand komen als lageropgeleiden dit op eigen kracht moeten doen. Het belang wordt wel gezien, maar men heeft meer moeite zich te organiseren en verschillende belangen te verenigen. Op meerdere onderzochte locaties is dan ook gekozen voor professionele ondersteuning vanuit gemeente, corporatie of sociaal werk.

In het rapport worden de volgende motieven van bewoners opgetekend (SCP, 2011: 137): "buiten zijn en wroeten in de aarde, het natuurlijke groeiproces ervaren, iets moois creëren, voedsel verbouwen, omdat het lekker is en leuk om te doen, of biologisch tuinieren en eten. Anderen zijn geïnspireerd door ideële bewegingen.....daarnaast zijn er sociale motieven".

Allochtonen blijven vaker binnen de stad, tenzij het groen buiten de stad eetbaar groen is. "In verschillende onderzoeken komt naar voren dat allochtonen veel kennis en ervaring hebben met het gebruik van planten, struiken, bomen en diersoorten als genees- en/of consumptiemiddel. Veel kennis hierover verdwijnt of is al verdwenen, omdat de Nederlandse natuur voor een belangrijk deel afgeschermd is tegen het vrije plukken, rapen en betreden..." (De Boer, 2007: 18-19).

2.6. Voorbeelden in Nederland

Ik wil hiermee een beeld schetsen van de variatie in typen van openbaar groen beheer in Nederland, zonder de suggestie te wekken dat ik compleet ben. In mijn zoektocht naar voorbeelden heb ik het internet gebruikt en suggesties gekregen van medestudenten. Groen in de stad staat in de belangstelling en met name eetbaar groen en stadslandbouw zijn zelfs doorgedrongen tot het NOS Journaal en de landelijke dagbladen (o.a.: NOS journaal 8 maart 2012, Volkskrant 26 mei 2012). In deze paragraaf schets ik een aantal al langer bestaande voorbeelden van privaat beheer in de openbare ruimte.

Groenstichting Rozendaal

Al meer dan 40 jaar bestaat de wijk Rozendaal in Leusden. De wijk bestaat uit 482 koopwoningen. Bewoners beschikken er gedeeltelijk zelf over het beheer van de openbare ruimte. Er is een groenstichting met een dagelijks bestuur, een algemeen bestuur, gevormd door de 12 pleinvertegenwoordigers van de pleinen in de wijk en zeven commissies. De stichting beheert een zwembad en een tennisbaan en heeft twee betaalde beheerders in dienst. Op grond van de koopovereenkomst zijn de eigenaren verplicht jaarlijks een bedrag voor het groenonderhoud af te dragen aan de stichting. In 2010 ging het om een bedrag van ruim €420,-.

Bewoners hebben inspraak in de inrichting en het beheer van het groen: er staan veel eetbare gewassen in de wijk, van een bramenveldje tot walnoten.

Bron: www.groenstichtingrozendaal.nl

Figuur 2.3. Bovenaanzicht van de wijk Rozendaal, Leusden

Opzooieren in Rotterdam

De bewoners van de Opzooierstraat vonden in 1989 dat hun woongebied een flinke opknappbeurt kon gebruiken. Er werd met name aandacht besteed aan de veiligheid, de gezelligheid en de schoonheid van de straat. Dankzij de media, met name RTV Rijnmond en de medewerking van de gemeente Rotterdam, groeide het project snel uit tot geheel Rotterdam. Het begrip werd "opzooieren" genoemd en deze term belandde in het woordenboek: in 1999 in Koenen en in 2005 in de 14e druk van Van Dale. Het opzooieren kenmerkt zich door eigen initiatieven van bewoners in hun straat. Deze 'doe het zelf' activiteiten zijn vooral gericht op ontmoeting en kennismaking en worden vaak gekoppeld aan praktische initiatieven gericht op bijvoorbeeld schoon of kinderen. Voorbeelden van straatactiviteiten zijn: straatdiners, spelletjesdagen, klusdagen, schoonmaakacties en straatfeesten. Het aantal Rotterdammers dat opzooiert (en dus meedoet aan straatactiviteiten) blijft groeien, in 2006 hebben 108.000 Rotterdammers gezegd hieraan mee te doen. Dat komt neer op 18 procent van alle Rotterdammers. In 2004 was dat nog maar 11 procent. De Omnibusenquête uit datzelfde jaar gaf aan dat 81 procent van de Rotterdammers het opzooieren de beste manier vindt om invloed uit te oefenen op de overheid.

Bronnen: Centrum voor Onderzoek en Statistiek Rotterdam (2007) Rotterdammers over Burgerparticipatie en www.opzooiermee.nl

Figuur 2.4. Impressie Opzooier activiteiten

Zelfbeheer in Zoetermeer

De gemeente Zoetermeer heeft 380 plekken in beheer gegeven aan bewoners, waar in totaal bijna 1000 huishoudens actief zijn. De gemeente stelt houtsnippers, plantmateriaal en advies beschikbaar. De gemeente accepteert geen moestuinen, omdat men vindt dat daarmee het publieke belang onvoldoende is gewaarborgd (SCP, 2011, 132 en 135). Meestal is er een zekere homogeniteit in tuinopvattingen, bijvoorbeeld ten aanzien van natuurlijk/wild tuinieren versus geordend/netjes of het gebruik van bestrijdingsmiddelen. Verschillen in opvatting kunnen leiden tot een breekpunt, wat gebeurde bij de initiatiefneemsters van een kruidentuin.

De zelfbeheergroepen tekenen een convenant met de gemeente waarin onder meer is vastgelegd dat er een contactpersoon moet zijn. Deze persoon, vaak de initiatiefnemer, is dan vanzelf de leidende figuur die bijvoorbeeld het initiatief neemt om tuinwerkdagen te organiseren.

Figuur 2.5. Buurkruidentuin in Zoetermeer, de tuin is omheind in verband met honden, maar niet afgesloten.

“In Zoetermeer is vast te stellen dat wijken met een lage sociale status achterblijven. De reden is volgens de coördinator dat bewoners meer moeite hebben om zich te organiseren en de onderlinge relaties goed te houden. Daarnaast speelt de stedenbouwkundige opzet van de wijk of buurt mee: waar veel klein groen is, is het makkelijker om een tuingroep te starten. Bewoners van hoogbouwflats die de tussenliggende grasvelden delen zijn lastiger tot elkaar te brengen door het grotere aantal belanghebbenden en de heterogeniteit van de bewoners.” (blz. 137)

2.7. Relatie overheid-burger

2.7.1. De veranderende rol van de overheid

Allereerst een korte terugblik naar de industriële revolutie. In die tijd ging de overheid steeds meer ingrijpen, om de uitwassen van die revolutie in te perken. Gebrek aan hygiëne, erbarmelijke woontoestanden en kinderarbeid leidden tot wetgeving en toezicht vanuit de overheid. Na de tweede wereldoorlog en in de wederopbouwtijd ontstond hieruit de verzorgingsstaat. In die tijd werden onder andere het beheer van de openbare ruimte, de gezondheidszorg, volkshuisvesting en de ruimtelijke ordening het exclusieve domein van de overheid. Maar er is een kentering zichtbaar ten aanzien van de rol en verantwoordelijkheid van de overheid (Hendriksen, 2011). Gemeenten buigen zich massaal over de vraag of zij een regisserende, faciliterende dan wel uitvoerende en dienstverlenende overheid moeten of willen zijn en hoe zij de bureaucratie kunnen terugdringen.

2.7.2. Burgerparticipatie

Ook de invloed van burgers op de overheid is in de loop der decennia veranderd. De inspraak heeft zich in de loop der jaren ontwikkeld. Eerst bestond alleen formele inspraak, nadat een politiek besluit was genomen. Hierbij hebben burgers de mogelijkheid tot bezwaar en beroep. Vervolgens ontstond inspraak in het voortraject, de zogenoemde interactieve beleidsontwikkeling. Sinds kort ontstaat een derde vorm van burgerparticipatie: het burgerinitiatief, waarbij het initiatief bij de burgers

ligt en niet bij de overheid. Het ministerie van Binnenlandse zaken gaf twee werkboeken uit waaruit mooi duidelijk wordt hoezeer overheden aan dit eigen initiatief moesten wennen. Het eerste heet 'Hélp! een burgerinitiatief' (2007) en het tweede, drie jaar later 'Help een burgerinitiatief!' (2010).

Van der Heijden (2010) toont aan dat er de laatste vijftien jaar vele honderden burgerinitiatieven zijn ontstaan op het gebied van energie, zorg, voedsel, mobiliteit, ontwikkelingssamenwerking, natuur en veiligheid. Burgers gaan zelf produceren en zo bijdragen aan de economische ontwikkeling van hun gebied.

In het Engelse taalgebied noemt men dit de 'civic economy'. Deze civic economy genereert goederen, diensten en infrastructuur op een manier die noch de markt noch de overheid in z'n eentje voor elkaar krijgt (Nesta, 2011). Groepen burgers nemen zelf initiatieven. Mijn inspiratiebron Incredible Edible Todmorden is daar een sprekend voorbeeld van. Daarnaast zijn er voorbeelden in Engeland waar vanuit bewonersinitiatief een jaaromzet van miljoenen wordt gedraaid via een People's supermarket of een collectief beheerde pub⁵.

2.7.3. Diplomademocratie

Professor Mark Bovens (2006) betoogt echter dat het alleen de hoger opgeleiden zijn, die van deze inspraak en hun democratisch recht gebruik (kunnen) maken.

Hij toont aan dat onze representatieve democratie langzaam maar zeker is veranderd in een diplomademocratie: "Opleidingsniveau is verreweg de belangrijkste factor voor politieke invloed. Hoogopgeleide burgers gaan vaker stemmen, schrijven eerder ingezonden brieven, bezoeken vaker inspraakavonden en staan veel vaker vooraan bij interactieve beleidsvorming dan laagopgeleide burgers. En ofschoon nog ruim de helft van de bevolking alleen maar lager of middelbaar onderwijs heeft gevolgd, zijn laagopgeleide burgers in ons land inmiddels vrijwel geheel afwezig in

⁵ Joost Beunderman van Urhahn Urban Design tijdens de werkconferentie Organische Ontwikkeling, 7 juni 2012, Nirov

de vertegenwoordigende organen en onder politieke bestuurders" (Bovens, 2006: 9-10). De vertegenwoordiging van lager opgeleiden via het lidmaatschap van vakbonden, kerken en politieke partijen is langzaam maar zeker afgenomen.

Ook Sassen (1991) heeft erop gewezen dat een 'global city' een gepolariseerde stad is met hoogopgeleide kenniswerkers en laagopgeleide productiewerkers met een slechte rechtspositie en parttime baantjes.

Putnam (1993) wijst erop dat dit een bedreiging is voor de democratie. In zijn boek *Making Democracy Work* beschrijft hij verschillende Italiaanse regio's. Daar waar burgers veel interesse hebben voor elkaar, voor publieke zaken en actief zijn in verenigingen is de welvaart groter dan in regio's waar dit niet zo is. Bovendien is de overheid er responsiever en effectiever dan in regio's met weinig gemeenschapsleven. Een democratie, een lokale samenleving heeft dus belang bij sterke bewoners (vertegenwoordiging) uit alle lagen van de bevolking.

De Raad voor het Openbaar Bestuur (2010: 12) wijst in haar rapport 'Vertrouwen op democratie' op het belang van vertrouwen; zij duiden vertrouwen niet alleen als een normatief begrip, maar in het verlengde van wat Putnam (1993) geschreven heeft, ook als een fenomeen waar wij allen belang bij hebben. Vrij vertaald zegt Putnam dat wederzijds vertrouwen goedkoper is dan wantrouwen en dat het leidt tot meer welvaart.

Wat betekent dit voor de relatie overheid-burger en dan met name met de lager opgeleide burgers die veelal in de sociale huursector woonachtig zijn? Hoe staat het met de behartiging van hun belangen als die niet meer vertegenwoordigd worden in de politieke arena?

Bovens (2010: 14) betoogt: "Burgers met een laag diploma zullen op den duur een diplomademocratie als niet legitiem ervaren, omdat het voor hen nauwelijks nog mogelijk is om invloed uit te oefenen op het beleid".

In deze context valt niet te verwachten dat bewoners zullen gaan participeren in ontwikkeling en beheer van de groene openbare ruimte. Jane Jacobs (1961) wees er vijftig jaar geleden al op dat het van belang is de stadsbewoners te waarderen, als waardevol te beschouwen en te willen

behouden waar zij wonen in plaats van weg te jagen om ruimte te maken voor grootstedelijke renovaties waar dan hopelijk een hogere klasse op af komt. Zij stelt de vraag centraal hoe je voorkomt dat een wijk een achterstandswijk wordt in plaats van te wachten tot het mis gaat en dan de wijk en haar bewoners de schuld te geven en de hele wijk te gaan herstructureren.

2.7.4. Samenwerking en wederkerigheid

Margreet Frieling (2008) concludeert in haar promotieonderzoek Actief Burgerschap dat leefbaarheidsvraagstukken alleen kunnen worden aangepakt in een 'joint production' van bewoners, professionals en overheid. Daarbij is het van belang dat de gemeente "bewoners in staat stelt om tot een gedeeld begrip te komen van hun gemeenschappelijke doelstellingen in het creëren van leefbaarheid, de joint production continu aanjaagt, faciliteert en ondersteunt en zorg draagt voor een vangnet".

Eric Abrahamson (2004) beschrijft in *Change without pain*, hoe managers alle creativiteit vaak 'doodmanagen' en hoe je hierin verandering, kan aanbrengen. Hij laat zien hoe uit alledaagse samenwerking innovaties ontstaan. Hij pleit voor 'use what you have'. De tijd, die mensen samen doorbrengen is een broedplaats voor ideeën. Dus niet beheersen en controleren als overheid, maar faciliteren, langszij komen en coproduceren.

2.8. Systeemwereld en leefwereld

De socioloog Manuel Castells heeft in 1995 het begrip netwerksamenleving geïntroduceerd. Een netwerksamenleving vraagt een andere sturingsfilosofie van overheden dan een hiërarchisch georganiseerde samenleving. Rotmans (2011:16) betoogt in *Crisis* als kans dat "de rol van de rijksoverheid als ruimtelijk regisseur, vanuit een controle- en beheersingsparadigma, niet meer werkt. Wat we nodig hebben is een faciliterende en stimulerende overheid die ruimte biedt". Het begrip faciliterende overheid wordt tegenwoordig veel gebruikt. Maar wat verstaan we eronder.

Van der Steen e.a. (2010: 4) maken dit expliciet, doordat zij er op wijzen dat realisatie van politieke doelstellingen vaak tekortschiet, omdat het maatschappelijk potentieel niet wordt benut. Een faciliterende overheid is dan een overheid die wèl de maatschappelijke veerkracht en dynamiek weet te faciliteren en stimuleren.

Dit betekent dat de beleidsrealisatie van overheden niet meer in de kern van de organisatie plaatsvindt, maar zich naar de randen verplaatst, daar waar binnen en buiten kunnen worden verbonden. De systeemwereld van de overheid met z'n bureaucratie en verticale sturing van bestuurslaag naar werkvloer moet worden verbonden met de leefwereld van burgers, die bestaat uit de alledaagse informele verbanden met familie, vrienden, buurt, verenigingsleven en digitale netwerk en waar waarden een belangrijke rol spelen (van den Brink, 2012).

Dit vraagt een andere manier van werken en andere competenties van ambtenaren en andere professionals van bijvoorbeeld de corporaties. Er is een discours gaande waarbinnen men zich de vraag stelt of successen niet veeleer afhangen van best persons⁶ dan van best practises. Best persons zijn personen die leefwereld en systeemwereld weten te verbinden en de taal van beide werelden spreken, zodat ze een brug kunnen slaan.

2.9. Belangen en motieven

In de vorige paragraaf werd al duidelijk dat in de relatie tussen overheid en burger randvoorwaarden besloten liggen die van belang zijn voor mijn vraagstelling, waaronder vertrouwen, roloppvatting van de overheid en het aansluiten bij de leefwereld van bewoners.

De Raad voor het Landelijk Gebied geeft in haar advies Recht op Groen (2005) aan dat als mensen gevraagd wordt waarom zij groen in de buurt of de regio belangrijk vinden, hun antwoorden te herleiden zijn tot de volgende vier motieven: leefbaarheid, gezondheid, economie en natuur. Groen draagt bij aan *leefbaarheid* omdat het gelegenheid biedt tot recreatie, sport & spel en ontmoeting. Bij *gezondheid* gaat het om aspecten als fysieke gezondheid in de zin dat een groene omgeving ruimte

biedt om te bewegen en mentale gezondheid, omdat bekend is dat groen positieve invloed heeft op het verminderen van stress. Ook sociale cohesie speelt hierbij een rol. De *economische waarde* van groen vertaalt zich terug in de waarde van vastgoed, minder gezondheidskosten en meer recreatie en toerisme. Ten aanzien van *natuur* is bekend dat de biodiversiteit van de natuur in de stad veel groter is dan die van het landbouwersenaal buiten de stad (Raad Landelijk gebied, 2005). Inmiddels is daar een motief van *voedselproductie* bijgekomen, aangejaagd door het veelbesproken boek van Carolyn Steel, De Hongerige Stad (2011).

Belang hechten aan groen is echter niet genoeg om ook te participeren in ontwikkeling en beheer van groen. Zijn bewoners daartoe bereid? Zonder motief ontstaat er geen actie. Lager opgeleiden maken zich over heel andere zaken zorgen dan hoger opgeleiden: meer over de kosten van levensonderhoud dan over onderwijs en maatschappelijke innovatie (Bovens, 2010: 12-13). Dit zou kunnen betekenen dat het bijdragen aan groen wordt bevorderd als het ook bijdraagt aan de inkomenspositie. Een moestuin lijkt een voor de hand liggende optie.

In dit kader is de piramide van Maslow relevant.

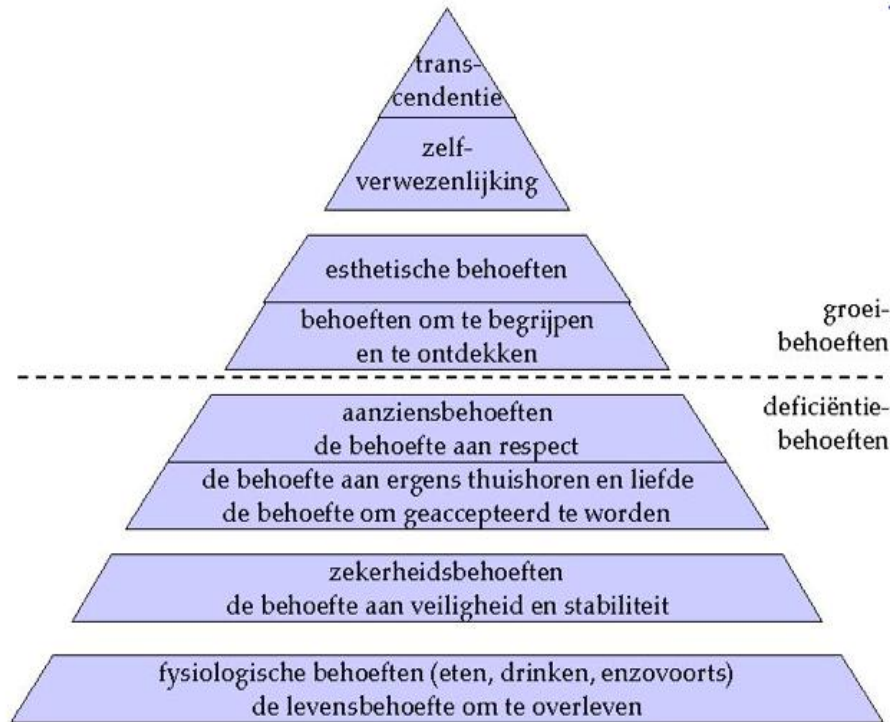
De piramide van Maslow

De theorie van Maslow is gebaseerd op de aanname dat ieder mens een aangeboren drang heeft tot zelfactualisering. Maslow heeft een hiërarchie aangebracht in de te realiseren behoeften om uiteindelijk tot zelfactualisering te komen.

Voor deze piramide van Maslow (1943) zijn op het internet vele illustraties te vinden. Ik heb onderstaande illustratie (figuur 2.6) gebruikt, omdat er een scheiding wordt gemaakt tussen deficiëntie behoeften en groei behoeften. De deficiënties ofwel tekorten gaan voor de groei behoeften. Met andere woorden een mens moet zich eerst kunnen handhaven, een dak boven zijn hoofd hebben, eten en gezond zijn, voordat er ruimte ontstaat voor deelname aan sociaal verkeer. Vervolgens ontstaat er een behoefte aan persoonlijke ontwikkeling en tot slot het vermogen tot het bijdragen aan maatschappelijke ontwikkeling. Maslow gaat er echter vanuit dat aan bepaalde gedragingen meerdere motieven gelijktijdig ten

⁶ www.nicis.nl

grondslag liggen. De onderstaande opbouw van behoeften en motieven moet dus niet gezien worden als elkaar uitsluitende stadia.

Figuur 2.6. De behoeftepiramide van Maslow

Mentaal eigenaarschap

Het is duidelijk dat het van belang is aan te sluiten bij motieven en behoeften van bewoners, maar hoe doe je dat?

NederLandBovenWater heeft het begrip mentaal eigenaarschap geïntroduceerd. Ik wil eerst uitleggen wat het is en vervolgens welke aanknopingspunten dit begrip biedt om te begrijpen wanneer en hoe

actieve betrokkenheid van bewoners bij de directe groene woonomgeving ontstaat?

Breiting (2008) heeft onderzocht welke mechanismes mentaal eigenaarschap doen ontstaan. Zo benoemt hij onder andere de volgende aspecten voor het ontstaan van mentaal eigenaarschap:

- Als alle betrokkenen participeren in de doel- en strategie bepaling
- Als alle betrokkenen als gelijkwaardig worden gezien
- Als alle betrokkenen een direct belang hebben bij de verandering
- Als de betrokkenen input geven aan het proces
- Als ze hun 'fingerprint'/ handtekening terugvinden in de uiteindelijke uitkomst
- Als ze een vorm van waardering/erkenning ontvangen voor hun bijdrage in het proces

Ik wil deze mechanismes vooral interpreteren als procesfactoren, die van belang zijn om mentaal eigenaarschap te bevorderen. Het geeft nog geen antwoord op de vraag wat mentaal eigenaarschap is.

Van Luin (2011) definieert mentaal eigenaarschap als volgt: Mensen laten hun onverschilligheid varen en maken werk van leefbaarheid en ontwikkelkracht van hun gebied.

Zij doen dit vanuit eigen overtuigingen, passies en ambities. Niemand dwingt hen er toe. Wat zij doen overstijgt.

2.10. Analyse kader

Wat levert deze exercitie van gedachten en theoretische noties nu op voor de beantwoording van mijn onderzoeksvraag:

Onder welke voorwaarden ontstaat een actieve betrokkenheid van bewoners in wijken met sociale huurwoningen bij ontwikkeling, beheer en onderhoud van de groene openbare ruimte?

Van belang lijken de hieronder beschreven elementen, die ik in figuur 2.7 samenvoeg in een conceptueel raamwerk.

- In de wereld van gebiedsontwikkelaars, lokale overheid en beleidsmakers wordt gezocht naar nieuwe wegen en nieuwe partners, waarbij nadrukkelijk wordt gekeken naar bewoners. Co-creatie met bewoners vraagt om een meer faciliterende overheid, om ontwikkelaars die oog hebben voor de belangen van gebruikers, waarbij de beleidsrealisatie niet meer uitsluitend tot stand komt binnen de (project)organisatie, maar juist in interactie met andere partners, waaronder de bewoners. Het is hierbij de kunst om belangen in te sluiten en te combineren wat er al is. Met andere woorden de professionals vanuit de gebiedsontwikkeling, hierbij aan te duiden als de *systeemwereld*, zoeken contact met de (belangen van) de leefwereld van bewoners, om nieuwe kansen voor gebiedsontwikkeling te creëren.
- Als het zo is dat bewoners een belangrijke rol kunnen spelen bij gebiedsontwikkeling, dan is het interessant om te weten welke motieven bewoners zelf hebben voor actieve participatie. Motieven van bewoners kunnen variëren: van heel basaal in het hier en nu tot aan het realiseren van doelen in de verre toekomst. Behoeften in het hier en nu, waaronder voedsel, onderdak, gezondheid en veiligheid moeten vervuld zijn voordat men toekomt aan behoeftevervulling die in de toekomst ligt. Daarbij valt te denken aan het willen bijdragen aan duurzaamheid, biodiversiteit en voedselveiligheid. Maslow heeft hiervoor een helder denkkader geboden met zijn welbekende behoeftenpiramide. Het is van belang aansluiting te vinden bij deze motieven van bewoners. Deze motieven komen (in elk geval op het eerste oog) niet altijd overeen met de belangen van organisaties. Het is dus zaak de belangen en motieven op te sporen en deze aan elkaar te koppelen. Als er geen aansluiting plaatsvindt bij de *leefwereld* van bewoners, komt participatie of co-creatie niet tot stand.

Leefwereld en systeemwereld hebben elkaar nodig om nieuwe ontwikkeling in wijken met sociale huurwoningen tot stand te brengen.

Tegelijkertijd heeft Bovens (2006) aangetoond dat er een kloof tussen beide werelden bestaat.

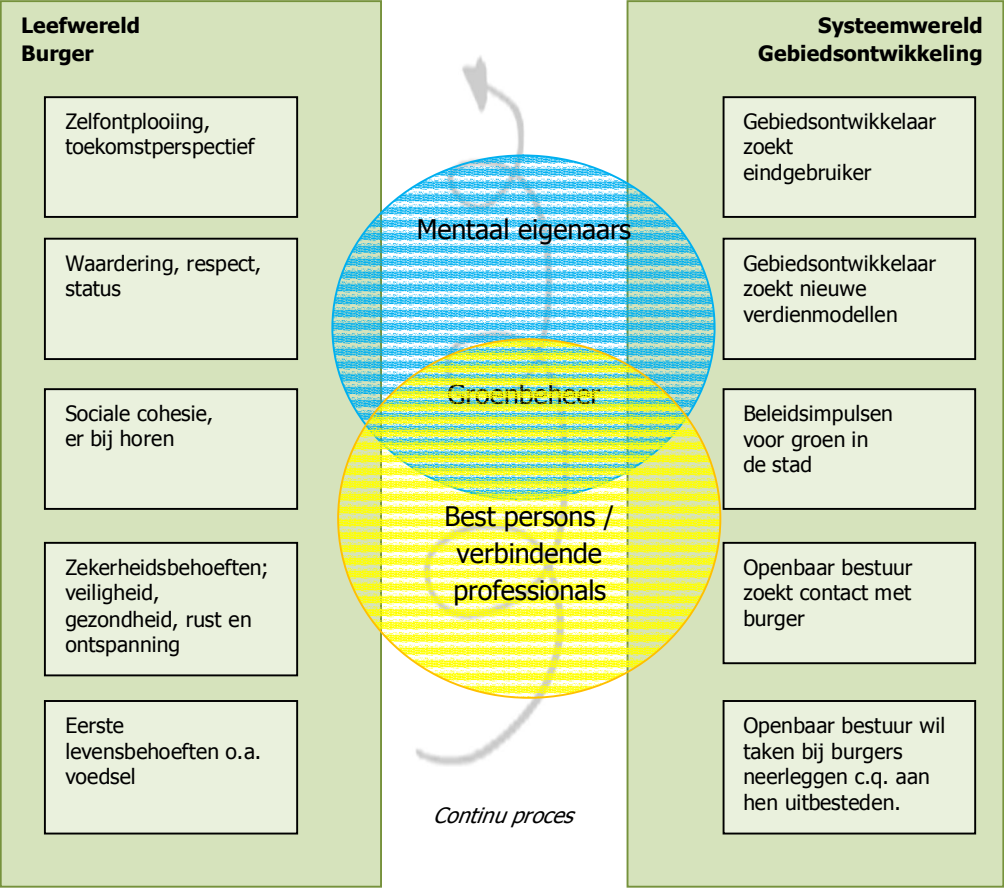
- Voor het overbruggen van die kloof zijn professionals nodig die zich in beide werelden kunnen handhaven en zowel de taal van experts als 'van de straat' spreken. Deze professionals worden in de literatuur '*best persons*' ofwel *verbindende professionals* genoemd. Deze professionals komen niet noodzakelijkerwijs uit een bepaalde beroepsgroep, maar zijn te vinden in alle lagen en beroepsgroepen van organisaties. Wat hen typeert zijn competenties, waarmee de verbinding tussen leef- en systeemwereld tot stand wordt gebracht. Zij werken vanuit vertrouwen en wederkerigheid, weten bewoners te waarderen, als waardevol te beschouwen en zijn erop uit om bewoners te behouden en niet om ze weg te jagen in ruil voor een hogere klasse, zoals Jane Jacobs (1961) dat verwoordde.
- Om bewonersparticipatie te realiseren is het van belang bewoners te vinden die, zoals van Luin (2011) dat noemt, collectieve intenties hebben. Het valt te verwachten dat het dan gaat om bewoners, wier eerste levensbehoeften zijn vervuld, omdat pas daarna ruimte ontstaat voor collectieve belangen. Verder heeft Breiting (2008) onderzocht welke mechanismes ten grondslag liggen aan het creëren en in stand houden van *mentaal eigenaarschap*. Dit zijn mechanismes, die betrekking hebben op het *proces* van samenwerken.

Samenvattend leidt dit theoretisch kader tot vijf in samenhang te begrijpen begrippen:

Vanuit de *systeemwereld* opereren *verbindende professionals*, die contact vinden (en vice versa) met *mentaal eigenaars* uit de *leefwereld*, die gezamenlijk werken aan een doel, waarbij de inrichting van het *proces* van belang is voor de uitkomst.

In figuur 2.7. zijn deze elementen in onderlinge samenhang verbeeld.

KOPPELEN VAN BELANGEN

Figuur 2.7. Conceptueel raamwerk

Hoofdstuk 3 Expertmeetings en Analyse

Op 27 april en 11 mei heb ik twee expertmeetings gehouden. Het conceptueel raamwerk heb ik gespiegeld aan de kennis en ervaring van vijf experts. Allereerst introduceer ik de experts. Aan de hand van het conceptueel raamwerk, vat ik de bijeenkomsten samen en tot slot van dit hoofdstuk trek ik een aantal voorlopige conclusies.

3.1. Keuze van experts

Ik heb gezocht naar experts uit de vakgebieden die relevant zijn voor dit onderzoek: gebiedsontwikkeling, openbaar bestuur, groen in de stad en bewonersparticipatie.

Via de opleiding, Linked-In en via tips van docenten en medestudenten heb ik zes experts benaderd, waarvan ik uiteindelijk de volgende vijf in twee sessies van 2,5 uur heb gesproken. Een zesde expert, werkzaam bij de lokale overheid en inmiddels zeer ervaren in bewonersparticipatie, was de afspraak vergeten en kon ook de tweede meeting niet bijwonen.

- Esther Veen is sociologe en onderzoeker plattelandsinnovatie bij Wageningen universiteit en researchcentrum (WUR). Daarnaast promoveert zij op de sociale effecten van stadslandbouw, onder andere met betrekking tot het sociaal verkeer tussen mensen.
- Jurgen van der Heijden is senior consultant bij AT Osborne en schrijver van boeken over thema's als burgerparticipatie, duurzaamheid en innovatie. Daarnaast is hij verbonden aan de Universiteit van Amsterdam, waar hij promoveerde aan de rechtenfaculteit.
- Kees Fortuin heeft een bureau voor sociale gebiedsontwikkeling. Daarnaast heeft hij jarenlange onderzoekservaring bij het Verwey Jonker instituut, met name op het gebied van strategisch beleidsonderzoek. Daarnaast heeft hij ervaring als sociaal-supervisor bij gebiedsontwikkeling.

- Nathalie Lecina is partner, concept-ontwikkelaar en projectleider bij IMI, Instituut voor Maatschappelijke Innovatie, aanjager van vernieuwingsprocessen in de publieke sector. Daarvoor was zij gebiedsontwikkelaar bij verschillende gemeenten.
- Sjaak van der Vlies is ruim 25 jaar directeur en senior-adviseur van Cyber, een onafhankelijk bureau voor beleid, beheer en organisatie van de leefbare buitenruimte. Hij is mede-initiatiefnemer van ConteXt, een instrument voor ontwikkelend beheer.

3.2. De systeemwereld van gebiedsontwikkeling en overheid

De ontwikkelingen in de wereld van gebiedsontwikkelaars, lokale overheden en beleidsmakers heb ik besproken met de experts.

Zij benoemen dat er een noodzaak tot verandering is: die was er al langer, maar door de economische crisis neemt de urgentie toe. Er is erkenning voor het feit dat het anders zal moeten; we zullen anders moeten produceren, meer lokaal en hierbij veel meer de potenties die in een gebied aanwezig zijn, onder andere bij de bewoners, benutten.

Ook kunnen we anders omgaan met het verval dat in een woonwijk in een korte tijd kan optreden; een wijk kan jarenlang redelijk stabiel zijn in sociaal-economisch opzicht, waarna vervolgens in korte tijd de criminaliteit, de verhuisbewegingen en de onveiligheid toenemen. Als je deze neerwaartse spiraal niet tijdig keert, kom je voor een veelvoud aan kosten te staan, omdat de hele wijk grondig getransformeerd moet worden, wat zowel hoge sociale als fysieke investeringen vraagt. Ontwikkelend beheer zou een dergelijke ingrijpende aanpak kunnen voorkomen.

We bespreken uitgebreid wat er bij lokale overheden moet veranderen willen burgers zich verantwoordelijk gaan voelen voor de directe openbare ruimte. Lokale overheden zien bewoners nog te veel als hindermacht. Er is te weinig besef dat men dit gedrag van burgers als lokale overheid zelf uitlokt. Ambtenaren zitten vaak te verstrikt in de regels en procedures of

verschuilen zich hierachter. Misschien moeten we toe naar een kleinere lokale overheid met een sterk bestuur en een kleine groep ambtelijke adviseurs. Gemeenten moeten de gebruiker centraal stellen.

Als bewoners actief het beheer en onderhoud van de groene openbare ruimte op zich nemen ontstaat er een vorm van zelforganisatie. Ontstaan er dan clubjes, die zich willen afscheiden, soms letterlijk door een hek om 'hun domein' heen te zetten? Is dit te voorkomen en zou je dit moeten willen voorkomen? Professionals zouden dit kunnen voorkomen en een community open kunnen houden ook als er verschillende belangen ontstaan. Als voorbeeld komt Snakkerburen⁷ ten noorden van Leeuwarden aan de orde, waar de oude dorpsbewoners en een nieuwe groep gebruikers andere ideeën hebben over de ontwikkeling van de tuin. Is dit soort frictie productief en een teken van vitaliteit of is de groei te snel gegaan en de oorspronkelijke initiatiefnemers boven het hoofd gegroeid? Je kan hier op verschillende manieren tegenaan kijken. In de expertmeeting wordt een economische benadering bepleit als middel om een gated-community te voorkomen; vanuit een economische invalshoek is er immers belang bij schaalvergroting. Het gaat dan niet zozeer om winstmaximalisatie zoals in een bedrijf, maar om kosten besparen en waarde vasthouden.

Als voorbeeld dient het Burgerinitiatief de Wagenwerkplaats in Amersfoort, waar bewoners door gezamenlijke energiemaatregelen (zonnepanelen en isolatie van de woningen) en door gezamenlijk gebruik van auto's, per gezin € 200,- per maand besparen. Macro-economisch, op landelijk niveau zou dit leiden tot vele miljarden kosten besparing. Bewoners vormen dan een vierde productiefactor, naast overheid, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties.

3.3. De leefwereld van bewoners

Er is echter veel verschil tussen koop en huurwijken. In de achterstandswijk Heechterp-Schieringen in Leeuwarden, is in april 2012 de Gezonde Buurttuin geopend. In de wijk blijkt veel doorstroming van bewoners te zijn: huurders wonen gemiddeld drie jaar in de wijk en

stromen dan door naar elders. Een snelle doorstroming maakt het niet makkelijk om continuïteit in beheer en onderhoud te bewaren. Maar misschien is de buurttuin wel een middel om bewoners vast te houden, er wordt waarde gecreëerd. De vraag is wel of de tuin leidt tot sociale cohesie of dat sociale cohesie leidt tot het voortbestaan van de tuin? Of is het een wederzijds beïnvloedingsproces waarmee continuïteit ontstaat?

Een ander voorbeeld dat voorbij komt is de Schilderswijk in Den Haag. Het beheer budget voor deze wijk, dat volgens dezelfde kengetallen genormeerd is als dat voor andere wijken van Den Haag, is jaarlijks in maart al op. Wat zegt dit? Er wonen meer dan 40 nationaliteiten, bewoners kennen elkaar niet, kennen elkaars gewoonten niet, zijn bezig met overleven. Het komt voor dat iemand het toilet gebruikt als spoelbak en zijn behoefte doet in een hoekje van de kamer, uit onbekendheid met het fenomeen toilet. Mensen die overleven hebben geen ruimte in doen en laten om een bijdrage aan de gemeenschap te leveren. De Schilderswijk is een extreem voorbeeld qua problematiek. Overigens wordt op dit moment in de Schildersbuurt ook een moes- en kruidentuin aangelegd door Stichting Urbaniahoeve in het kader van Foodscape Schilderswijk⁸.

Dat bewonersparticipatie in achterstandssituaties wel degelijk mogelijk is, blijkt uit de activiteiten die Ton Huiskens⁹ initieerde in de zogenaamde Peperklip in Rotterdam. Een wooncomplex, waar al jaren sprake was van verloedering, drugsoverlast en vandalisme en waar bewoners nu met trots en tevredenheid wonen. Er is onder andere ingezet op de ontwikkeling van een sterk en ondernemend vrouwenennetwerk.

We bespreken andere positieve praktijken, waaronder de gemeente Alphen aan de Rijn, waar men sinds jaar en dag bewoners betreft bij de groene openbare ruimte. Aanleiding voor mij om een gesprek aan te gaan met de verantwoordelijk ambtenaar.

⁷ www.dedoarpstún.nl

⁸ www.tuinenlandschap.nl/fotofilm/5836/stadslandbouw

⁹ www.wads.nl

Alphen aan de Rijn

Alphen aan de Rijn heeft ruim 72.000 inwoners. De gemeente is sinds 1992 bezig met participatie. Vanaf dat moment werden er geen bestrijdingsmiddelen meer gebruikt en zocht men naar andere mogelijkheden om de kwaliteit van de openbare ruimte te behouden of omhoog te brengen. Er was op dat moment een enthousiast bestuurder voor het wijkgericht werken en bij een reorganisatie werd een deel van de afdeling stadsbeheer toegevoegd aan de afdeling publiekszaken. Daarmee kreeg men een positie, los van alle uitvoeringsbesognes, waardoor ruimte ontstond voor experimenten. Sinds een jaar of tien is het besef doorgedrongen dat participatie in de openbare ruimte ook bijdraagt aan sociale cohesie.

De gemeente kent 1200 gezinnen (ongeveer 3000 vrijwilligers), die aan groenonderhoud doen. Gezamenlijk beheren zij 6 hectare openbare ruimte. 20% van de deelnemers valt binnen korte tijd weer af, 80% neemt voor langere tijd de verantwoordelijkheid voor de openbare ruimte op zich.

Meestal is renovatie de aanleiding voor een participatietraject. Vanaf de allereerste planvorming betreft de gemeente de bewoners bij het proces. Hierbij hanteert de gemeente een aantal uitgangspunten:

- Vraag je als lokale overheid af in welke mate je ontwikkeling en beheer uit handen wilt geven en in welke mate bewoners dit op zich willen nemen. De gemeente hanteert hierbij de participatieladder voor besluitvormingsprocessen en gaat vooralsnog niet verder dan trede van coproductie. (Zie figuur 3.1.)
- Hanteer het NIVEA beginsel, wat staat voor: Niet Invullen Voor Een Ander, omdat dit alle creativiteit uit het proces haalt.
- Betrek alle partijen die er toe doen in de wijk, denk vooral ook aan hondenbezitters en kinderen.

- Communiceer niet via email en brieven maar ga tussen de mensen staan.
- Ga met alle participanten eerst de breedte in, zo kan je brainstormen aan de hand van bijvoorbeeld sfeerbeelden en ga pas in de volgende fase schrappen.
- Manage de verwachtingen en communiceer helder over de (on)mogelijkheden
- 'Vind wat bindt' en sluit aan bij de bewoners; in een pas aangelegde wijk zijn mensen eerst bezig met de inrichting van hun huis, dus kan je betrokkenheid bij de openbare ruimte nog wel even vergeten.
- Ook in een wijk met veel verhuisbewegingen is het misschien niet de meest aangewezen actie. Probeer de wijk eerst 'uit te lezen'.

Mijn gesprekspartner geeft aan dat bovenstaande aanpak een kwestie van lange adem en vasthoudendheid is, omdat het gaat om een andere manier van denken. Collega's vallen toch vaak terug op bekende vertrouwde handelwijzen en kiezen de weg van de minste weerstand.

Verschillende voorbeelden hiervan passeren de revue:

- Bij een wijkshouw blijkt dat alles in de wijk op orde is en aan de normen voldoet. Toch zijn de bewoners niet tevreden. Bij doorvragen blijkt dat ze zich niet prettig voelen in de openbare ruimte en dat ze gezellige 'plekjes' missen.
- Volgens de norm kan het zijn dat er meer dan voldoende bomen in een wijk staan, toch willen de bewoners meer bomen in de wijk. Als je vervolgens door de wijk loopt, zie je dat het om kleine bomen gaat met een geringe kroonomvang.

Dan is het begrijpelijk dat bewoners niet de beleving hebben dat er voldoende bomen in de wijk staan, immers "één volwassen rode beuk heeft veel meer belevingswaarde dan 20 kleine boompjes".

- Er is grote tevredenheid bij collega's dat er wel 100 bewoners op een snoeicursus waren, maar niemand heeft zich afgevraagd of dit aanbod wel aansluit bij de bewoners, die betrokken zijn bij het zelfbeheer. Juist voor hen was de cursus bedoeld

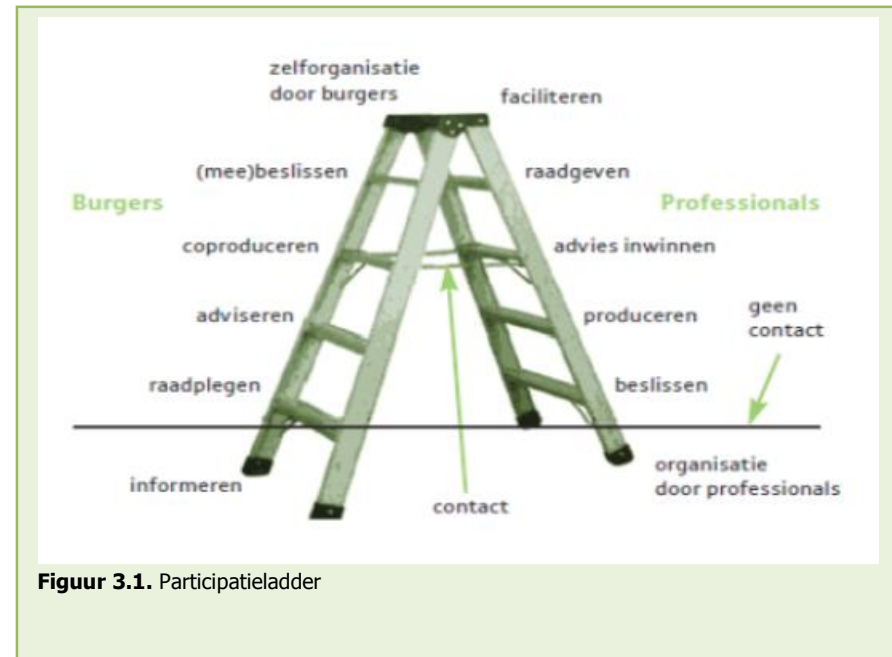
De kosten voor deze manier van werken, bovenop het reguliere beheerbudget zijn als volgt:

• 3 medewerkers voor de begeleiding	€ 150.000,-
• Werkbudget	€ 100.000,-
• Budget voor nieuwe experimenten	€ 27.000,-
• Minus het reguliere budget voor 6 ha groen à € 2,53	€ 151.800,-
• Netto op jaarbasis	€ 125.200

Als je uitsluitend naar het beheerbudget kijkt, kost het de gemeente dus geld. Echter als je in het rekenmodel ook factoren als sociale cohesie, leefbaarheid, veiligheid en de waarde van de wijk meeneemt, dan levert deze werkwijze, naar de stellige overtuiging van mijn gesprekspartner, geld op. Hij voegt er aan toe dat het moeten bezuinigen absoluut geen goede 'drive' is om aan bewonersparticipatie te beginnen.

Peter Westgeest ziet geen onderscheid in koop- of huurwijken, maar hecht veel waarde aan een goed proces waar bewoners van het begin af aan bij zijn betrokken. Vervolgens is het van belang te luisteren en te weten te komen wat de bewoners graag willen. Volgens Peter Westgeest, sinds 20 jaar de drijvende kracht achter deze werkwijze, zijn dit de belangrijkste succesfactoren.

Op basis van een interview met Peter Westgeest, gemeente Alphen aan de Rijn, 25 juni 2012

Figuur 3.1. Participatieladder

3.4. Belang van groen en de piramide van Maslow

Het belang van groen als economische en maatschappelijke waarde en de relatie tot zorgkosten wordt steeds meer onderkend en wetenschappelijk onderbouwd.

De belangrijkste functies van groen worden herkend door de experts. De functies zoals ik die vanuit mijn theoretisch kader naar voren breng zijn sterk vanuit beleid ontwikkeld, vanuit de systeemwereld en dus van buitenaf gedacht, met andere woorden niet vanuit de leefwereld van bewoners. Als je wilt weten wat bewoners beweegt en motiveert zou je ook kunnen onderzoeken welke belangen, relaties en mentale concepten voor hen van belang zijn. Hiermee ontstaat een meer gedeeld eigenaarschap, in plaats van een overheid-burger relatie waarbij rekening wordt gehouden met het belang van burgers.

De experts verwachten dat waarde(vermeerdering) van de wijk en leefbaarheid voor huurders niet voorop zullen staan. Voor corporaties vormt dit wel een belangrijke waarde.

De experts zien mogelijkheden voor bewonersbetrokkenheid bij de openbare ruimte. Echter mensen die hele basale zorgen hebben over geld, eten of opvoeding van kinderen zullen geen feitelijke en mentale ruimte hebben om bij te dragen aan de openbare ruimte.

Men verwacht dat de 'portemonnaie' een belangrijke prikkel zal vormen. Zo zou je kunnen denken aan een constructie waarbij de servicekosten, die de woningcorporatie in rekening brengt, naar beneden gaan als bewoners zelf de publieke ruimte onderhouden.

Hierbij wordt dan een principe van 'voor wat, hoort wat' toegepast.

Sociale cohesie wordt ook onderkend als een belangrijke factor. Zo zijn er woningcorporaties, die heel veel tijd besteden aan het bemiddelen in burenruzies. Eén corporatie probeert de contacten tussen bewoners te bevorderen door de sleutel niet aan de nieuwe bewoner te geven maar aan de burens, die dan de sleutel, samen met een appeltaart aan de nieuwe burens kunnen geven. Zo ontstaat er contact vanaf het eerste begin.

Het begrip *wederkerigheid* wordt ingebracht als een belangrijke waarde; het gaat om gezamenlijke verantwoordelijkheid en balans tussen geven en nemen. Het lijkt hierbij van belang de goede vraag aan bewoners te stellen, een vraag die ertoe doet en die de potentie, die er is naar boven haalt. Het onderzoeken van de potentiële waarde die er is in een wijk, wordt niet of nauwelijks door lokale overheden en maatschappelijk middenveld onderzocht.

Zo zou je de openbare ruimte van een nieuwe wijk niet bij voorbaat moeten inrichten. Zaai eerst maar es gras in en bekijk na een periode van een jaar of twee hoe bewoners de openbare ruimte ingericht willen hebben en sluit daarbij aan.

3.5. Verbindende professionals en mentaal eigenaarschap

We bespreken de relatie generalist-specialist. Specialisten blijven belangrijk, maar generalisten zijn nodig om de verbindingen te leggen. Er is een ontwikkeling gaande van mono- naar multidisciplinair: de economische, fysiek/technische en sociale sector kunnen en moeten elkaar versterken. Hier ligt een rol voor de verbindende professionals ofwel de best persons, die ongeacht hun specifieke rol of taak in een wijk, in staat zijn om verbindingen te leggen.

Het is in de huidige praktijk vaak moeilijk om binnen bestaande systemen en regels maatschappelijke doelstellingen te bereiken: combineren van mensen, middelen en doelen stuit vaak op bureaucratische beperkingen. 'Best persons' weten om te gaan met deze systeemkenmerken en weten systeem- en leefwereld te verbinden.

We nemen de procesfactoren door en de experts herkennen het belang ervan in hun eigen praktijk.

Mensen hebben belang bij grip op hun eigen situatie en leefomgeving. Mentaal eigenaarschap draagt hieraan bij. De ervaring leert dat er bij bewoners/gebruikers een schat aan ervaring en expertise zit, die nodig en nuttig is voor de kwaliteit van de groene openbare ruimte. Overigens blijft de expertise van specialisten nodig om zelfwerkzaamheid te ondersteunen.

Mentaal eigenaarschap wordt gezien als een belangrijke driver net als het hebben van een belang. De vraag is echter of ik met het centraal stellen van de term mentaal eigenaarschap mijn onderzoek niet te veel 'voorbeslis', een vorm van dichttimmeren. Er zijn meer factoren die een rol kunnen spelen.

Een andere factor zou kunnen zijn dat er een 'legitimatie' of 'kristallisatiepunt' is, bijvoorbeeld doordat de lokale overheid, een organisatie of onderneming een idee inbrengt, waar bewoners vervolgens op voortborduren. Hier is ervaring mee ten aanzien van de opzet van lokale energiemaatschappijen. Het bijeenroepen van belangstellenden in een zaaltje in Zwolle vormde de start van een nieuwe lokale energiemaatschappij. Er was dus slechts dit kleine zetje nodig, een kleine

impuls van buiten, om een groep bewoners in beweging te krijgen. Het idee hing zichtbaar al in de lucht.

Het belang van symbolen en trots is ook een belangrijke factor, die geïllustreerd kan worden aan de hand van de volgende anekdote: aan de snelweg, naast de stad Gateshead in Engeland staat een tien meter hoog beeld van een man met gespreide armen, getiteld 'the angel of the north'. Veel bewoners van de stad vonden het een monsterlijk beeld, tot het moment dat het beeld is 'aangekleed' met een shirt in de kleuren van de lokale voetbalclub. Vanaf die dag is het beeld het symbool van de stad Gateshead en hebben de bewoners zich het beeld mentaal toegeëigend. Je zou dit kunnen vergelijken met wat Breiting (2008) de eigen 'fingerprint' of handtekening van betrokkenen noemt.

3.6. Conclusies

De experts herkennen het belang van de geschetste context: de veranderende relatie tussen overheid en burger, de transitiefase waarin de gebiedsontwikkeling verkeert en de toenemende kennis die ontstaat over het belang van groen.

Het centrale vraagstuk 'onder welke voorwaarden bewoners/gebruikers bereid zijn een actieve rol pakken', is uitgebreid aan de orde geweest.

De experts onderkennen dat de positie van de bewoner/gebruiker onvoldoende herkend en erkend wordt en dat met het erkennen van de positie van de bewoner een nieuwe wereld van waarde ontwikkeling ontstaat.

Hiermee ontstaat welhaast een *paradoxe opgave*: professionals die naarstig op zoek zijn naar waardeontwikkeling, daarbij de bewoner willen betrekken en er massaal bovenop duiken, terwijl er juist sensitiviteit nodig is om 'de juiste vraag te kunnen stellen' en het 'verborgen potentieel' de ruimte te bieden. Professionals moeten eigen beelden en methoden los laten en aansluiten bij wat bewoners willen. Dat zal verrassingen en weerstanden opleveren, eigen aan een paradigmashift.

De experts wijzen op het gevaar van het overnemen van een initiatief, een actie of een idee. Ze waarschuwen voor het eenzijdig redeneren en

handelen vanuit de systeemwereld vol beleidsdocumenten, protocollen, juridisch instrumentarium en werkprocessen.

Tegelijkertijd zijn er voorbeelden, waar de samenwerking tussen systeemwereld en leefwereld, tussen overheid en burgers goed werkt. Hier kunnen we van leren. Deze voorbeelden hebben gemeen dat er professionals aan de slag zijn, die heel goed weten aan te sluiten bij de leefwereld van bewoners. Alphen aan de Rijn is hiervan een mooi voorbeeld, waar Peter Westgeest al twintig jaar met enthousiasme en vasthoudendheid de brug slaat tussen systeemwereld en leefwereld. Hij geeft met hele praktische voorbeelden aan hoe het werkt: bewoners laten (mee) ontwerpen, alle belanghebbenden betrekken, mondeling communiceren in plaats van via een brief of email, eropaf.

Het lijkt zo simpel, dat je je af kan vragen waarom deze werkwijze geen regulier onderdeel van onze dagelijkse praktijk is. Misschien is Alphen een mooie toevalstreffer en kunnen we de randvoorwaarden veel systematischer inzetten.

Terwijl ik op zoek was naar specifieke cases binnen huurwijken bleek Alphen aan de Rijn een case, waarvan veel valt te leren: een mooie serendipiteit.

3.7. Tot slot...

...van dit hoofdstuk constateer ik dat de experts mijn kader in grote lijnen onderschrijven. Daarbij voegen zij een aantal belangrijke elementen toe.

Het betrekken van andere partijen levert ook mogelijkheden op; zo zijn er banken die willen investeren in leefbaarheid. Sjaak van der Vlies is hierover met ABN-AMRO en RABOBANK in gesprek.

Je zou kunnen denken aan een indeling naar leefstijl, conform de indeling van Smart Agent¹⁰. Vanuit corporaties wordt regelmatig met dit concept gewerkt. Het zou kunnen dat bewoners met een gelijke leefstijl vergelijkbare wensen voor de openbare ruimte hebben (of op z'n minst,

---

¹⁰ Zie www.smartagent.nl

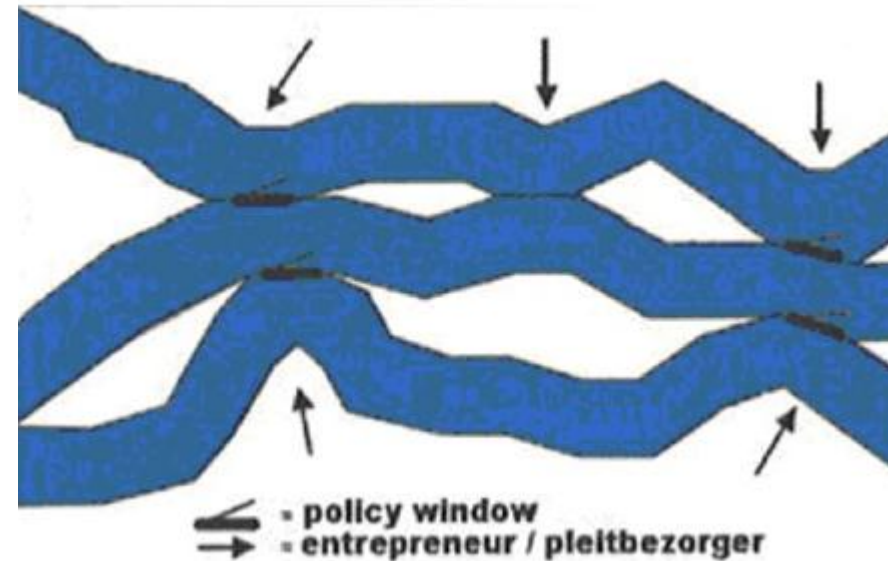
niet botsende belangen) en dat van daaruit eerder een actieve inbreng in de openbare ruimte ontstaat.

Het volgende punt, levert, denk ik, een belangrijke aanvulling op mijn raamwerk.

Het heeft te maken met enigszins vage begrippen en uitspraken over de tijdgeest, 'het hangt in de lucht' en 'er was alleen een legitimatie of kristallisatiepunt nodig en schijnbaar uit het niets was er een grote enthousiaste groep mensen bij elkaar, die een energiemaatschappij wilde oprichten'.

Een vergelijkbare uitspraak komt voor in de videofilm van Incredible Edible Todmorden, waarin één van de initiatiefneemsters stomverbaasd was dat er 60 mensen afkwamen op een oproep om voedsel te verbouwen. Het zat blijkbaar in de lucht.

Kingdon (1995) reikt voor dit fenomeen een bruikbare theorie aan. Hij probeert te verklaren waarom een vraagstuk of maatschappelijk probleem al dan niet op de politieke agenda terecht komt. Hij verklaart deze agendering vanuit drie stromen. Als die stromen tegelijkertijd bij elkaar komen ontstaat er een *window of opportunity* ofwel een *beleidsraam*. Het gaat om een stroom van problemen, een stroom van (beleids)oplossingen en een politieke stroom. Als er voldoende politieke beslissers overtuigd zijn dat bepaalde problemen kunnen worden aangepakt met bepaalde oplossingen of beleidsinterventies ontstaat er een *window of opportunity*. In figuur 3.2 wordt dit verbeeld. Daarbij is het van belang om als pleitbezorger, procesregisseur of initiator een dergelijk beleidsraam te onderkennen en te benutten.

Figuur 3.2. Het Kingdon model: window of opportunity.

Hoofdstuk 4 Casestudies

In het vorige hoofdstuk was de inbreng van experts aan de orde gerelateerd aan het theoretisch raamwerk. In dit hoofdstuk komen drie cases aan de orde: de Gezonde Buurttuin in Leeuwarden, Moe'stuin in Delft en de buurtmoestuin Gelderse Roosstraat in Groningen. Allereerst benoem ik de criteria voor de selectie van deze cases en vervolgens beschrijf en analyseer ik ze één voor één. Daarbij confronteer ik het theoretisch raamwerk aan de praktijksituaties en geef ik per case een concrete vertaling van het raamwerk.

Ik heb gekozen voor een casestudie omdat ik het fenomeen van bewonersparticipatie in de groene openbare ruimte "onder alledaagse omstandigheden en in zijn geheel" (Baarda e.a., 2005: 113) wil onderzoeken. Ik gebruik daarbij verschillende dataverzamelmethode: documentstudie, observatie en semigestructureerde interviews op basis van een onderwerpen lijst.

De cases zijn op microniveau beschreven, op basis van observatie en interviews. Dit leidt tot een beeld van wat er op het alledaagse niveau aan interacties plaatsvindt. In de conclusies per casus, maak ik een vertaalslag van dit microniveau (de buurttuin) naar mesoniveau (de wijk) dan wel macroniveau (de stad).

4.1. Criteria voor selectie van de cases

Mijn onderzoek heeft een exploratief, kwalitatief karakter. Vanuit de afbakening van mijn onderzoek richt ik me op bewonersinitiatieven in de groene openbare ruimte in naoorlogse woonwijken die voor het overgrote deel bestaan uit sociale sector huurwoningen. Deze wijken zijn ontstaan in een periode van grote woningnood; het accent lag vooral op kwantiteit en minder op kwaliteit. In deze wijken ligt nog een grote sociale, economische en fysieke opgave. Dat maakt ze tot een interessant onderzoeksobject voor mijn studie en voor gebiedsontwikkeling in het algemeen.

Binnen deze context ben ik op zoek gegaan naar een aantal verschillen, omdat ik mijn theoretisch kader in meerdere praktijk situaties wil onderzoeken. Ik heb hierbij niet de intentie om een representatief beeld te schetsen. Daarvoor is het aantal van drie cases te gering en mijn onderzoeksobject nog onvoldoende 'gekend'.

Ik heb gekozen voor een wijk waar sprake is van forse fysieke herstructurering, voor een Vogelaarwijk¹¹ én voor een wijk, waar de eerste verschijnselen van 'afglijden' zich voordoen. Zo kan ik mijn vraagstelling confronteren met praktijksituaties in de context van heel verschillende gebiedsopgaven.

Ik heb gekozen voor spreiding binnen en buiten de Randstad, omdat de opgaven verschillend zijn: van krapte op de woningmarkt in de Randstad tot een stabiele of krimpende woningmarkt buiten de Randstad. Omdat ik zelf in het Noorden van het land woon, komen de cases die buiten de Randstad liggen uit deze regio.

Ik wilde een initiatief onderzoeken dat al langer bestaat, om iets te kunnen zeggen over continuïteit en de randvoorwaarden daarbij en een initiatief dat net is ontstaan, om zo goed te kunnen bestuderen wat er speelt in die eerste fase.

Ook de volgende criteria hebben een rol gespeeld in mijn keuze: wie was de initiatiefnemer, maakt het verschil uit welke hoek de initiatiefnemer komt en is het initiatief al dan niet in de directe woonomgeving van de bewoners¹², omdat dit consequenties kan hebben voor de bereikbaarheid en de sociale controle.

¹¹ Minister Vogelaar heeft in 2008 voor 40 achterstandswijken een specifieke aanpak ingezet, die gekenmerkt wordt door een integrale aanpak van wonen, werken, opvoeden, samenleven en veiligheid.

¹² Alterra (2008) hanteert hiervoor een afstand van 300 meter

Ik heb gezocht naar een casus in Delfzijl, omdat ik in de provincie Groningen woon en omdat (eetbaar) groen een mogelijke strategie voor krimpgebieden is. Maar Delfzijl en omgeving zijn nog niet zover dat de 'Groen voor Rood' strategie van Delfzijl en omstreken (Fontein e.a., 2011) is omgezet in de praktijk.

Schematisch ziet de keuze voor de cases afgezet tegen de criteria er als volgt uit:

	Heechterp-Schieringen, Leeuwarden De Gezonde Buurttuin	Selwerd, Groningen, Buurtmoestuin Gelderse Roosstraat	Poptahof, Delft Moe'stuin
Type wijk	Vogelaarwijk	Vergrijsde wijk	Herstructureringswijk
Beleidskader	Wijkactieplan Heechterp-Schieringen	Groenstructuurvisie en Nieuw Lokaal Akkoord	Masterplan Poptahof
Spreiding	Buiten Randstad	Buiten Randstad	Binnen Randstad
Initiatiefnemer	Raadslid	Bewoonster	Bewoners
Woonomgeving	In een hoek, die vrijkwam na sloop	Tussen de bebouwing	Tussen de bebouwing
Afstand woningen en tuin	Deelnemers verspreid over de hele wijk	Allen aanwonend.	Deels direct aanwonend, deels verderaf

Tabel 4.1. Criteria voor de selectie van de cases

Uiteindelijk ging het in alle drie gevallen om een buurtmoestuin. Deels is dit toeval, deels veroorzaakt doordat eetbaar groen sterk in de belangstelling staat.

4.2. Leeuwarden: Heechterp-Schieringen

4.2.1. Beschrijving van het gebied¹³

Heechterp-Schieringen bestaat uit twee gebieden die gescheiden worden door de Egelantiersweg. De wijken liggen in het noordoosten van Leeuwarden.

Aantal inwoners	3900
Type woningen	Vierhoog portiekflats 10 hoogflats Eengezins rijtjeswoningen
Bouwperiode	Heechterp 1958-1963 Schieringen 1950-1958
Gemiddeld besteedbaar inkomen per huishouden in Heechterp-Schieringen	€ 18.700,00
Gemiddeld besteedbaar inkomen per huishouden in Leeuwarden totaal	€ 29.000,00

Tabel 4.2. Gegevens Heechterp-Schieringen
Bronnen: CBS, gemeente Leeuwarden

Heechterp bestaat voornamelijk uit eengezinswoningen en portiekflats. In de jaren negentig is een deel van de wijk gesloopt. Flats hebben plaatsgemaakt voor grondgebonden woningen in de koopsector, 88% van de woningen is in corporatiebezit.

In *Schieringen* is 60% van de woningen in corporatiebezit, er is een gevarieerd woningaanbod van eengezinswoningen, portiekflats, hoogbouw galerijflats tot goedkope koop.

¹³ Ontleend aan www.leeuwarden.nl en aan het Wijkactieplan Heechterp-Schieringen 2007

Heechterp kent nog een redelijk gave stempelstructuur¹⁴. De verschillende stempels hebben echter geen eigen smoel en identiteit, wat deze delen van de wijk anoniem maakt. Daarmee draagt het gebrek aan identiteit bij aan het beperkte gevoel van betrokkenheid van bewoners bij hun wijk. In Heechterp kun je snel en goedkoop een woning krijgen, maar als het even kan zorg je ervoor dat je ook weer snel een betere plek vindt. Datzelfde geldt voor grote delen van de hoogbouw in Schieringen.

Figuur 4.1. Heechterp-Schieringen op kaart in Leeuwarden

¹⁴ De stempelstructuur is een beginsel in de Nederlandse stedenbouw. Ze werd ontwikkeld door de stedenbouwkundige *C.M. van der Stad*. Zijn idee vond ruim navolging zodat de invloed in naoorlogse woonwijken door heel Nederland is terug te vinden. Een buurt in een wijk met de stempeltypologie wordt gevormd door een vast arrangement van enkele typen bouwblokken met tussenliggende verkeers- en recreatieruimtes. Dit patroon werd door de ontwerpers alsof zij een stempel gebruikten een aantal keer herhaald. Het leidde tot een heldere en rationele stedenbouw die massale woningbouw en daarmee verbetering van de volkshuisvesting in een snel tempo mogelijk maakte.

Het kost de gemeente (Wijkactieplan, 2007) buitenproportioneel veel inzet om de kwaliteit van het openbare groen binnen de stempels, maar ook in bijna alle andere delen van de wijk op een acceptabel niveau te houden. De opbouw van het openbare groen geeft vooral Heechterp een luchtig karakter, maar levert tegelijkertijd veel niemandsland op waar uit de buurt geen verantwoordelijkheid voor wordt genomen. Het gebrek aan betrokkenheid bij de buurt vertaalt zich ook in hoge onderhoudskosten op andere terreinen: zwerfvuil en andere soorten afval vragen in deze wijk erg veel extra inzet van alle betrokkenen.

De doelstelling die op dit terrein is geformuleerd luidt als volgt: Identiteit aan de wijk geven, woningdifferentiatie op basis van leefstijlen, herinrichting openbare ruimte samen met bewoners, aanpak onveilige plekken en ontsluiting van het groengebied.

Veel bewoners verlaten de wijk als ze het economisch iets beter krijgen omdat er onvoldoende mogelijkheden voor een wooncarrière zijn. De woningvoorraad is geschikt en bedoeld voor de lagere inkomens, voor de midden- en hogere inkomens zijn er vrijwel geen geschikte woningen beschikbaar. Op termijn voldoet de huidige woningvoorraad niet meer aan de woonwensen van de consument en de eisen die gesteld mogen worden aan energiezuinigheid en generatiebestendigheid.

In de wijk Heechterp-Schieringen bestaat een bovengemiddeld gedeelte van de bevolking uit studenten: de verhuiscapaciteit van deze doelgroep is nauwelijks (o.a. in verband met studieduur) te veranderen. Daarom wordt bij de verhuiscapaciteit naar de niet-studerende bevolking gekeken.

4.2.2. Plannen

In 2007 is in het kader van het kabinetsprogramma 'Samen buurten, samen binden' een wijkactieplan gemaakt voor de wijk Heechterp-Schieringen. Door de minister van Wijken, Wonen en Integratie werd Heechterp-Schieringen als één van de veertig wijken aangewezen waar de kwaliteit van het leven en de leefomgeving door een cumulatieve problemen flink achter bleef bij die van andere wijken in de stad. Bewoners, gemeente, corporaties en anderen die actief waren in de wijk

onderkenden dat Heechterp-Schieringen een wijk met problemen was. Alle betrokken organisaties zagen het als een uitdaging om 'het verschil te gaan maken' in de wijk.

Het plan kenmerkt zich door een stevige aanpak van de sociale problematiek van de wijk met aandacht voor arbeid en scholing, jeugdproblematiek, veiligheid, en complexe situaties binnen gezinnen.

De fysieke aanpak richt zich op het versterken van de identiteit van de wijk, het mogelijk maken van een wooncarrière in de wijk, op het creëren van een voorzieningencluster aan de Egelantierstraat en het maken van betere verbindingen met het vele blauw en groen rond de wijk.

De visitatiecommissie Wijkanaanpak constateerde begin 2011 dat de fysieke aanpak in Heechterp-Schieringen onderbelicht bleef en dat de chemie die zo duidelijk zichtbaar is tussen de sociale partners in de wijk, nog ontbreekt in de fysieke aanpak. De commissie adviseert heldere keuzes te maken ten aanzien van het kunnen maken van een wooncarrière in de wijk en ten aanzien van de rol en positie van de grote groep studenten in de wijk.

Woningcorporatie Elkien heeft 80% van de sociale woningbouw in de wijk in haar bezit, er waren vergevorderde plannen voor renovatie, tot aan het incident bij de flat aan de Antillenstraat, waarbij een galerij instortte en aan 160 bewoners alternatieve huisvesting moest worden aangeboden. Uit onderzoek naar alle vergelijkbare flats is gebleken dat de balkons van de flats voor lange termijn goed zijn, maar dat de veiligheid van de galerijen slechts voor een jaar kan worden gegarandeerd.

Deze ontwikkelingen vragen een heroverweging van de plannen. Daarnaast speelt de huidige crisis op de vastgoedmarkt een belangrijke rol. De partijen beraden zich op dit moment op de fysieke aanpak voor de wijk.

4.2.3. Ontstaan van de tuin

Bij de behandeling van het gemeentelijk gezondheidsbeleid in 2008 werd voorgesteld om expliciet aandacht te besteden aan depressies bij lager opgeleiden en arme bevolkingsgroepen. PAL-GroenLinks¹⁵ raadslid Gerben Hoogterp bracht in de discussie naar voren dat een buurttuin een goed middel zou kunnen zijn in de aanpak van deze problematiek. Om te voorkomen dat zijn suggestie in de vergetelheid zou verdwijnen diende hij bij de vaststelling van het gezondheidsbeleid een amendement in, dat werd aangenomen. Tegelijkertijd werd bij de begrotingsbehandeling in Den Haag door de tweede kamer besloten 6 miljoen extra uit te trekken voor groen in de Vogelaarwijken. Uit dit budget kwam €100.000,- beschikbaar voor de buurttuin. Het frontlijnteam¹⁶ in Heechterp-Schieringen kreeg de opdracht om met bewoners in de wijk hier concrete invulling aan te geven. Uit een kleinschalig onderzoek bleek dat bewoners graag wilden tuinieren in hun directe leefomgeving, tussen de portiekflats. Er bleek geen behoefte aan een volkstuincomplex, integendeel de vijf volkstuincomplexen in Leeuwarden kampten allen met leegstand.

De opbouwwerker van het frontlijnteam ging met twee enthousiaste bewoners aan de slag. Zij wilden graag struiken planten om zo meer vlinders en vogels in het gebied te krijgen. Het idee was om lapjes grond van 5 bij 8 meter beschikbaar te stellen aan de omwonenden van de portiekflats. De corporatie, eigenaar van de grond, stelde hieraan een aantal randvoorwaarden, waaronder de verplichting om als de bewoners wilden stoppen zij zelf een opvolger moesten zoeken of het gebied moesten ontdoen van de struiken en moesten inzaaien met graszaad. Hier schrokken de bewoners voor terug. Zij waren niet bereid om met de corporatie een contract te tekenen waarin dit stond beschreven. De corporatie was niet bereid deze eis te laten vallen en genoeg te nemen met mondelinge afspraken met de bewoners en de opbouwwerker. Het initiatief liep hierop stuk.

Vervolgens heeft de opbouwwerker een oproep gedaan aan bewoners, die graag wilden tuinieren. Hier kwamen 18 belangstellenden op af, die graag een moestuin wilden in de wijk. De bestaande volkstuincomplexen waren voor hen te ver weg, daar ga je niet dagelijks een kropje sla halen. Vervolgens begon de zoektocht naar een geschikte locatie, dat was nog niet zo makkelijk; op de ene plek was sprake van vervuiling, elders moest rekening gehouden worden met bekabeling in de grond, maar toen de leegstaande school (zie afbeelding 4.2) werd gesloopt kon de kas die erachter lag nog net van de sloophamer worden gered.

Figuur 4.2. Locatie gezonde buurttuin, voordat de school gesloopt was.
(Bron: Google Maps)

Door de sloop werd hier de perfecte locatie voor de buurttuin gevonden; voldoende ruimte voor de moestuinen, een kas en een brede sloot voor de watervoorziening. De sloper bracht een offerte uit voor het geval dat het laatste stukje terrein met de kas erop alsnog gesloopt en bouwrijp gemaakt moest worden, voor het geval dat de buurttuin toch op niets zou uitlopen. Die kosten konden door de wijk gedragen worden, waardoor het risico voor de gemeente in financieel opzicht beperkt was. Maar er bleven veel vragen over: de bestemming was woningbouw, wat waren de plannen

¹⁵ PAL staat voor Progressief Akkoord Leeuwarden, een samenwerking die al bestond voor de landelijke samenvoeging tot GroenLinks

¹⁶ Een frontlijnteam is een sociaal team samengesteld uit professionals van meerdere organisaties.

van de projectontwikkelaar, er was geen schone grondverklaring, hoe moest dit tijdelijk gebruik worden geregeld, wie zou welke verantwoordelijkheid dragen? Om dit uit te zoeken was veel tijd nodig. Ondertussen was het aantal deelnemers geslonken van 18 naar 8, maar die stonden nog steeds te popelen, het geld was beschikbaar. De opbouwwerker, een betrokken bewoner en de projectleider van de gemeente hadden het gevoel dat ze nu door moesten pakken en deze kans moesten grijpen.

De projectleider van de gemeente nam het besluit en de verantwoordelijkheid om de buurttuin aan te leggen en voor een periode van twee jaar beschikbaar te stellen aan de bewoners, ondanks alle vragen. De sloper groef een extra laag grond uit, er werd schone grond aangevoerd en een hekwerk dat elders vrij kwam werd geplaatst.

Toen werd het initiatief bij de bewoners neergelegd om er wat van te maken... het werd even stil, totdat één van de tuinders (Niels Schotsman) besloot een nieuwsbrief te maken voor alle betrokkenen. Hij voerde het overleg met de gemeente en de opbouwwerker. Een andere tuinder (Johan Zijlstra) verzette veel werk door de tuin verder aan te leggen en achterstallig onderhoud aan het omliggend groen uit te voeren.

De tuin werd geopend in april van dit jaar en tijdens mijn bezoek op 22 juni jl. waren de 18 percelen beplant met een mengeling aan gewassen. Vanaf het moment dat de tuin werd aangelegd, waren er dus in korte tijd weer 10 nieuwe deelnemers aangeschoven. Tijdens mijn bezoek waren een vader en zoon bezig om in een hoek van de tuin nog een extra perceel klaar te maken voor de 13-jarige dochter van de zoon. Zij wil graag gaan tuinieren, naast haar opleiding op het AOC Friesland. Ondertussen staan er nog 10 mensen op de wachtlijst.

4.2.4. Vorm, organisatie en deelnemers

De tuin ligt op een perceel dat aan twee kanten is omzoomd door struiken en bomen, een deel is gekapt om meer licht door te laten. De tuin is omheind door een twee meter hoog hek tegen vandalisme. Er is een pad door de struiken naar de brede sloot, waar vanaf een vlonder water voor de tuin kan worden gehaald. De percelen zijn tussen de 50 en 75 m per

stuk. Er loopt een breed pad vanaf het hek naar de kas, zodat alle tuinen goed bereikbaar zijn. Voor de kas is een pleintje en in de kas staan stoelen om te zitten. In de kas is ook een hoge tafel voor het zaaien en verpoten van gewassen. Achter de kas staan een aantal vierkante meter tuintjes voor leerlingen van de basisschool.

Figuur 4.3. Impressie Buurttuin Heechterp-Schieringen (eigen opnames)

De deelnemers hebben met elkaar een aantal regels opgesteld:

- Betreden op eigen risico.
- Aan- en afmelding alleen via de gemeente.
- Geen wiet verbouwen, geen bestrijdingsmiddelen gebruiken.
- Geen hokjes of permanent haag aanplant.
- Geen honden in de kas, geen (loslopende) honden op de tuin.

- Er is geen organisatie in de vorm van een vereniging of stichting.

Alle deelnemers hebben de cijfercode van het slot van de tuin en betalen €10,- per jaar voor deelname. De wachtlijst wordt beheerd door de opbouwwerker van het frontlijnteam.

De 19 deelnemers van de tuin vormen een bont gezelschap: in leeftijd variërend van 13 tot 87 jaar. De volgende nationaliteiten zijn vertegenwoordigd: Marokkaans, Zuid-Afrikaans, Nederlands, Pools, Indonesisch, Turks en Iranees. Er zijn zowel mannen als vrouwen actief.

Alle deelnemers telen groenten, sommigen combineren dit met kleinfruit, kruiden of bloemen.

4.2.5. Bijdrage aan de ontwikkeling van het gebied

De geïnterviewden dragen de volgende voordelen aan:

- De tuin vormt een voorbeeld van 'de eigen kracht' van de wijk, minister Spies is op bezoek geweest en is rondgeleid door een van de bewoners.
- De tuin vormt een zichtbaar voorbeeld van hoe het kan in de wijk; bewoners waren in eerste instantie heel argwanend, maar vinden het nu prachtig dat de tuin er is.
- De tuin vormt een inspiratiebron voor anderen, er zijn na het zien van de tuin inmiddels twee andere initiatieven gestart in Leeuwarden.
- De tuin vormt een initiatief in de veelheid aan initiatieven die onderdeel vormen van Leeuwarden Groene Stad.
- De tuin heeft een multipliereffect, de investering rendeert op meerdere terreinen (gezondheid, sociale cohesie, biodiversiteit, voedsel en wijkontwikkeling).
- Groen vormt een goede sleutel voor de verbinding van fysieke en sociale doelstellingen.

4.2.6. Randvoorwaarden

De partners in Leeuwarden hebben de volgende randvoorwaarden benoemd:

- Als eerste werden de praktische randvoorwaarden genoemd, dat er een budget van €100.000,- beschikbaar kwam en dat er uiteindelijk een geschikte locatie werd gevonden.
- Bewoners en professionals die elkaar weten te vinden.
- Een netwerk van contacten in de wijk, dat de opbouwwerker heeft kunnen inzetten.
- Het is van belang dat er een lichte vorm van organisatiegraad aanwezig is of gaat ontstaan (al dan niet met een faciliterende rol van professionals).
- Passie en durf; als de projectleider van de gemeente niet het lef had gehad om gewoon te beginnen met de aanleg van de tuin, terwijl de formaliteiten nog niet waren geregeld, dan was de tuin er nu nog steeds niet geweest. De projectleider had vertrouwen en durfde los te laten.
- Een portie geluk.

4.2.7. Conclusies

Zijn in deze casus de elementen uit het conceptueel raamwerk herkenbaar?

Verbindende professionals en mentaal eigenaars

Er zijn professionals en bewoners die de verbinding gemaakt hebben tussen systeemwereld en leefwereld (zie ook figuur 4.4).

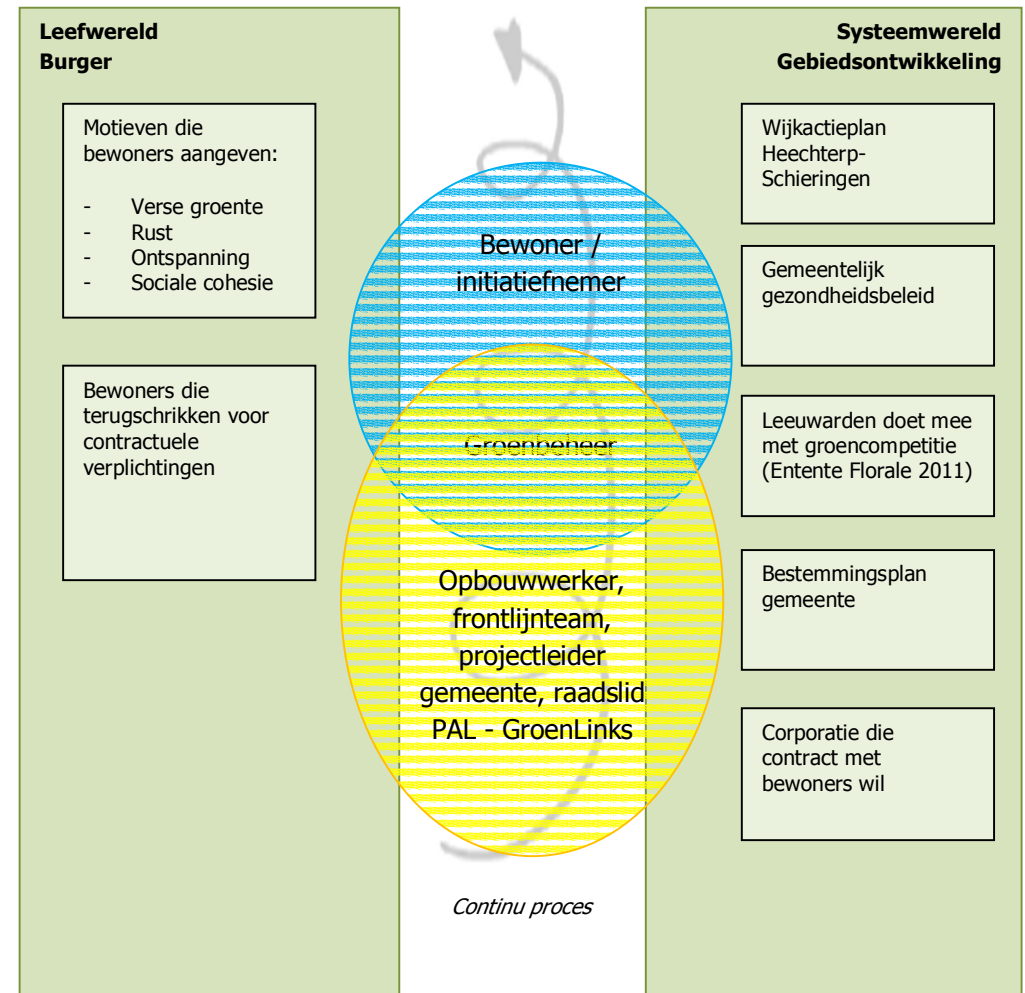
Uit mijn gesprekken bleek dat er veel vertrouwen is tussen de partners, die betrokken zijn bij de buurttuin. Ook de visitatiecommissie Wijkenaanpak (zie § 4.2.2) constateerde dat er chemie is tussen de betrokken partijen. In § 2.7 is dit aspect van vertrouwen (Putnam, 1993 & ROB, 2010) benoemd als belangrijke randvoorwaarde naast de waardering van bewoners, waar Jane Jacobs (1961) op wees.

Als de projectleider van de gemeente niet het lef had gehad om gewoon te beginnen met de aanleg van de tuin, terwijl de formaliteiten nog niet waren geregeld, dan was de tuin er nu nog steeds niet geweest. De projectleider had vertrouwen, hij had draagvlak gecreëerd bij de wethouder en sectordirecteur en durfde los te laten. Inmiddels pakt hij achter de schermen de benodigde formaliteiten op.

De tijdigheid van het project en de experimentele status hebben het mede mogelijk gemaakt, waardoor de bezwaren tegen de tuin deels konden worden ontkracht.

Tegelijkertijd was er een bewoner die actie ondernam, door een nieuwsbrief te verspreiden, waardoor hij medebewoners in beweging kreeg. Hij heeft hiermee mentaal eigenaarschap getoond. De volgende stap is dat er een lichte vorm van organisatiegraad gaat ontstaan (al dan niet met een faciliterende rol van professionals). Er zijn in de korte tijd dat de tuin bestaat al een aantal informele rollen ontstaan, bijvoorbeeld ten aanzien van het beheer van het geld, het contact met de opbouwwerker en het ontvangen van bezoekers.

KOPPELEN VAN BELANGEN

Figuur 4.4. Raamwerk leefwereld-systeemwereld casus Heechterp-Schieringen

De motieven die bewoners noemen voor deelname in de tuin zijn met name te vinden in de onderkant van de piramide:

- Het verbouwen van groente/voedsel.
- Het lekker buiten zijn en ontspannen.
- Behoeftte aan sociale contacten.

Omdat de gemeente belang heeft bij de wijkontwikkeling in Heechterp-Schieringen en omdat er ambities zijn voor vergroening van de stad Leeuwarden, was er geld en menskracht beschikbaar. Dit zijn noodzakelijke randvoorwaarden voor de tot standkoming van de tuin. De tuin is aangelegd voor €15.000,- en er is budget achter de hand gehouden voor het geval het initiatief op korte termijn mislukt.

Er doet zich ook een spanningsveld voor tussen de verschillende belangen, dat door één van de betrokkenen in Leeuwarden als volgt werd verwoord:

'De lage organisatiegraad van de tuinders is goed voor hen, op dit moment, maar het betekent ook dat de positieve aandacht van politiek en media niet verzilverd kan worden. Er is geen gezamenlijke strategie bij de tuinders anders dan 'gewoon groentes verbouwen'.

Er is wel een strategie bij het wijkcomité om een wijkbedrijf te beginnen, inclusief een tuinderscomplex naast de huidige buurttuin. Maar de 19 huidige tuinders hebben hun handen vol aan "zichzelf en hun groente" en kunnen niet zo maar participeren in dat idee. Er is nog geen idee hoe die twee tuinen een relatie met elkaar kunnen gaan krijgen. Dat maakt het ook wel spannend en avontuurlijk!"

De betrokkenen in Leeuwarden benoemden allemaal het feit dat ze een portie geluk hebben gehad: je zou ook kunnen zeggen dat er zich een 'window of opportunity' voordeed, zoals in § 3.7 beschreven.

4.2.8. De bijvangst: Serendipiteit

Twee geïnterviewden, uit Alphen aan de Rijn en uit Leeuwarden, brachten de term Placemaking naar voren. Omdat ik niet wist wat het inhield ben ik gaan googelen en ontdekte dat onder andere Jane Jacobs samen met Whilliam Whyte één van de grondleggers van het 'placemaken' is. Een

aantal uitgangspunten van Placemaking past naadloos bij het raamwerk dat ik in deze scriptie hanteer; bij Placemaking wordt de gemeenschap gezien als de expert en gaat het om het maken van de plek en niet om het ontwerp. Om een plek goed in kaart te brengen, 'te lezen', is onderstaand kwadrant een goed hulpmiddel.

Figuur 4.5. Kwadrant als hulpmiddel

4.3. Groningen: Selwerd

4.3.1. Beschrijving van het gebied

Tot voor kort was het in Selwerd prettig en rustig wonen. De wijk kent veel honkvaste bewoners die, nadat de kinderen het ouderlijk huis hebben verlaten, in de wijk zijn gebleven. Dit positieve imago vormt nog steeds een kwaliteit van de wijk.

De laatste jaren is Selwerd echter snel aan het veranderen, wat vooral tot uitdrukking komt in een wijziging van de bevolkingssamenstelling.

Aantal inwoners	6200
Type woningen	Vierhoog portiekflats 10 hoogflats Eengezins rijtjeswoningen
Bouwperiode	Jaren '60
Gemiddeld besteedbaar inkomen per huishouden in Selwerd	€ 22.600,00
Gemiddeld besteedbaar inkomen per huishouden in de gemeente Groningen	€ 29.000,00

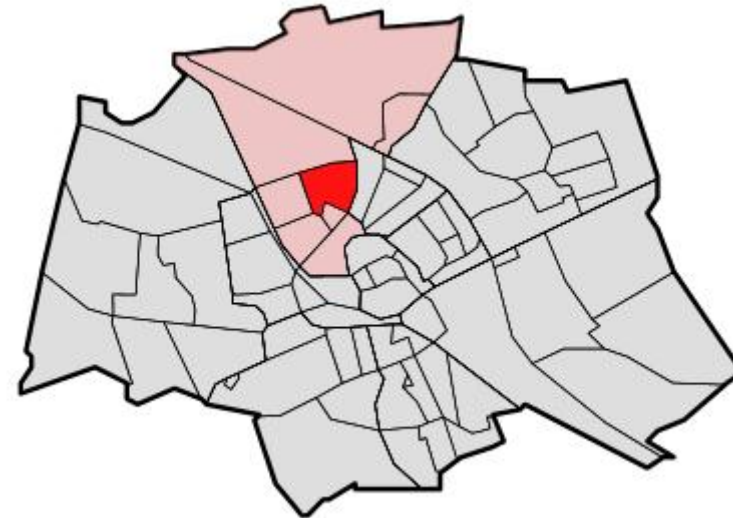
Tabel 4.3. Gegevens Selwerd

Bronnen: CBS, gemeente Groningen

De doorstroming in de wijk verhoudt zich tot het stedelijk gemiddelde, maar is de laatste jaren sterk toegenomen. Het corporatief bezit is vrij eenzijdig en de voorraad portiek-etagewoningen voldoet, qua wooncomfort, niet meer aan de eisen van deze tijd. Voor lage inkomensgroepen en éénoudergezinnen is deze voorraad nog wel aantrekkelijk vanwege de lage huurprijs. De slechte geluidsisolatie in deze woningen zorgt voor onderlinge (buren)overlast. De eengezinswoningen in de wijk worden deels bewoond door ouderen. Selwerd heeft ongeveer 8% ouderen boven de 75, stedelijk is dit 4%. De doorstroming binnen deze

woningen is gering en zij komen slechts mondjesmaat beschikbaar voor nieuwe, jonge gezinnen.

Selwerd huisvest relatief veel studenten door haar ligging en het speciaal op hen gerichte woningaanbod in studentenflats.

Figuur 4.6. Selwerd (onderdeel van Oranjewijk) op kaart in Groningen

Hoewel Selwerd de oudste naoorlogse wijk in het stadsdeel Noord-West is, staat zij pas vanaf 2007 op de lijst van wijkvernieuwingswijken in de stad. In historisch opzicht is er in Noordwest dan ook sprake van een omgekeerde volgorde. De wijkvernieuwing is begonnen in de jongste naoorlogse wijk in Noordwest (Vinkhuizen) en daarna gestart in de wijk die na de oorlog als tweede werd ontwikkeld (Paddepoel). Voor deze wijken heeft de wijkvernieuwing aantoonbaar positieve resultaten opgeleverd waar het in Selwerd nog op wachten is. Dit komt ook tot uitdrukking in de opvattingen van de wijkbewoners: slechts 16% vindt dat de woonomgeving er in de afgelopen jaren op vooruit is gegaan (stedelijk

28%) en maar 23% denkt dat de wijk er in de toekomst op vooruit zal gaan (stedelijk 36%). Op wijk- en buurtniveau scoort Selwerd hiermee als laagste in de stad¹⁷. Niet voor niets geeft de wijkraad van Selwerd aan dat het toekomstperspectief van de wijk op het spel staat en dat dringend wijkvernieuwingsmaatregelen nodig zijn.

De werkloosheid is in Selwerd hoger dan het stedelijk gemiddelde en het gemiddelde inkomen is lager dan in de rest van Groningen. Een gemiddeld laag opleidingsniveau, éénoudergezinnen, schuldenproblematiek en gezinnen met meerdere problemen komen in Selwerd relatief veel voor. Deze problemen concentreren zich in de corporatieve woningen in delen van de wijk die in figuur 4.7. rood zijn aangegeven.

Figuur 4.7. Verdeling naar eigenaar in de wijk Selwerd

¹⁷ <http://www.os-groningen.nl/>

De hoofdgroenstructuur wordt gevormd door de groene randen van de wijk. Selwerd heeft daarmee een zeer groen kader. Een doorlopende groenverbinding in het hart van de wijk ontbreekt in Selwerd. Binnen de wijk is er wel veel collectieve, groene openbare ruimte. Het oorspronkelijk beoogde gebruik van deze ruimte als gemeenschappelijke plaatsen voor ontmoeting is echter in de loop der tijd teloor gegaan.

4.3.2. Plannen

Selwerd is een wijk die toe is aan aandacht. De wijk heeft op basis van haar eigen kwaliteiten tot op heden geen grootschalige fysieke wijkvernieuwing nodig gehad. Deze voorsprong heeft zich echter in een achterstand omgezet. De wijk transformeert de laatste jaren in een hoog tempo en uit alles blijkt dat wijkbewoners aandringen op het spoedig treffen van maatregelen.

Op sociaal gebied moet onverminderd worden ingezet op de leefbaarheid en veiligheid in de wijk; met een duidelijk accent op integratie, participatie en sociale samenhang tussen 'oude' en 'nieuwe' wijkbewoners. Vooral een toenemende groep kwetsbare bewoners vraagt daarbij om aandacht.

Sinds 2007 werken de gemeente, bewoners en corporaties samen aan de wijkvernieuwing in 14 aandachtswijken. In dit Lokaal Akkoord, dat in 2011 is opgevolgd door het Nieuw Lokaal Akkoord 2.0 *Mensen maken Stad*, zijn de ambities van de samenwerkende partijen op het gebied van wonen, samenleven en duurzaamheid uitgewerkt. Per wijk zijn de ambities uitgewerkt in een wijkperspectief.

In het Wijkperspectief Selwerd: Selwerd aan Stad (2010) staan de volgende doelstellingen voor Selwerd benoemd:

- Een gedragen wijkvernieuwing.
- Voorzieningen die door jong en oud worden gewaardeerd.
- Buurten krijgen een eigen identiteit.
- Behoud van het internationale karakter.

Aan deze doelstellingen wordt tot 2020 gewerkt.

De openbare ruimte in Selwerd kent door zijn ontwerp veel kwaliteiten, maar is op onderdelen versleten. Ook het beheer en onderhoud van de openbare ruimte heeft achterstanden opgelopen. Selwerd is toe aan een integrale, wijkgerichte aanpak.

In 2008 heeft de gemeenteraad van Groningen de Groenstructuurvisie *Groene Pepers* vastgesteld. In deze visie is een stedelijke ecologische groenstructuur vastgesteld waarvan is bepaald dat de gemeente die zelf beheert. Daarnaast is er een 'neven' groenstructuur vastgelegd, waarin initiatieven van bewoners kunnen plaatsvinden. Deze groenstructuurvisie vormde de basis voor het project *de Eetbare Stad*, dat in 3 jaar tijd ongeveer 50 initiatieven van bewoners heeft opgeleverd, variërend van een paar fruitbomen in de straat, tot een complete boomgaard én de moestuin in Selwerd.

4.3.3. Ontstaan van de tuin

Initiatiefneemster Mariël de Vos woont sinds twee jaar in Selwerd, drie hoog in een portiekflat. Ruim een jaar geleden bedacht zij dat ze graag een volkstuin zou willen hebben. Kijkend naar het grote kale grasveld tussen de twee portiekflats vroeg ze zich af of het ook mogelijk zou zijn daar een tuin te beginnen. Ze had wel eens gehoord van *de Eetbare Stad* en al *googlend* was het telefoonnummer van de verantwoordelijk ambtenaar snel gevonden. De gemeente en de corporatie die de grond in bezit heeft reageerden positief en vroegen haar te onderzoeken of er draagvlak in de straat was voor het initiatief.

Mariël begon, ondanks dat ze alleen haar directe burens kende, met deurtje bellen, in haar eigen portiek en bij mensen die planten en bloemen op hun balkon hadden staan. Bijna iedereen reageerde positief en haar Iraaks/Koerdische burens wilden helpen met de voorbereidingen. Met ondersteuning van het opbouwwerk van Stichting Stiel organiseerden zij een informatieavond voor alle omwonenden, iedereen werd persoonlijk uitgenodigd. Er kwamen 60 omwonenden en ook daar reageerde bijna iedereen positief, maar er waren ook een aantal bezwaren: dat de rust in het binnengebied zou verdwijnen, dat de tuinen te dicht bij de woningen zouden komen en dat de tuin overlast van jongeren zou kunnen uitlokken.

Mariël de Vos heeft, soms samen met haar echtgenoot, de mensen die bezwaren hadden persoonlijk opgezocht en is met hen uitgebreid het gesprek aangegaan. Zij heeft hiermee een groot deel van de bezwaren weg kunnen nemen, deels door het plan aan te passen en deels door vertrouwen te wekken en misverstanden weg te nemen bij deze omwonenden en hen zelfs betrokken bij de buurttuin. Een mooi voorbeeld van waardecreatie op microniveau door het verbinden van belangen.

De gemeente heeft het initiatief zo veel mogelijk bij de bewoners gelaten en stelde alleen als randvoorwaarde dat er een voorbereidingsgroep zou komen uit de straat. Die was gauw gevonden en naast de initiatiefneemster en haar burens sloot zich nog een vrouw uit de andere flat aan.

Vanuit de gemeente werden alle technische randvoorwaarden geregeld als drainage, watervoorziening en aanleg. Het opbouwwerk heeft geholpen met het indienen van een subsidie aanvraag bij het Nieuw Lokaal Akkoord¹⁸ 2.0 voor de benodigde financiering. De totale kosten voor de aanleg bedroegen €20.000,-.

4.3.4. Vorm, organisatie en deelnemers

Sinds de opening van de tuin bestaat er een tuinteam, bestaande uit vijf bewoners waaronder de initiatiefneemster. Daarnaast participeren het Iraaks/Koerdisch echtpaar een Surinaamse en een Nederlandse vrouw. Alle deelnemers hebben een 'contractje' getekend waarin een aantal regels en afspraken zijn vastgelegd: geen bouwsels boven één meter hoog, ecologisch tuinieren, niet voor 10 uur 's ochtend en 8 uur 's avonds op de tuin, vanwege burengerucht, iedereen draagt bij aan het onderhoud van de gemeenschappelijke delen.

¹⁸ Het Nieuw Lokaal Akkoord 2.0 is de samenwerkingsovereenkomst tussen de zes corporaties en de gemeente Groningen. Het akkoord vormt de agenda voor 2011-2014 voor de 14 aandachtswijken in de stad

De gemeente Groningen heeft een standaard overeenkomst groenparticipatie¹⁹ beschikbaar, maar die is in dit geval niet gebruikt, omdat het grond van de corporatie is.

Er zijn 22 tuinen, die in gebruik zijn bij een gevarieerd gezelschap van bewoners. De leeftijd varieert van 9 tot in de 80 en de deelnemers zijn afkomstig uit de volgende geboortelanden: Suriname, Irak, Nederland, Taiwan, China en Marokko.

Figuur 4.8. Impressie tuinen Selwerd

4.3.5. Relatie moestuin met het gebied

Volgens de initiatiefneemster van de tuin en volgens de coördinator van Natuur en Milieu-educatie Groningen heeft de tuin effecten voor de gehele wijk. De tuin heeft een voorbeeldfunctie. Er wordt inmiddels gedacht aan een moestuin in een naastliggende straat.

¹⁹ <http://gemeente.groningen.nl/natuur/Meedoen-in-het-groen/overeenkomst%20groenparticipatie.pdf>

Het initiatief draagt bij aan één van de doelstellingen van het Wijkperspectief Selwerd waarin wordt gestreefd naar integratie, participatie en sociale samenhang tussen 'oude' en 'nieuwe' wijkbewoners. Het bewonersinitiatief heeft een aanjaagfunctie in de wijk: er is veel media aandacht voor het initiatief en er ontstaat een netwerk met het wijkcentrum en de wijkraad. Vanuit dit netwerk ontstaat weer nieuwe energie. Of zoals een bewoonster het formuleerde: "*Selwerd wordt wakker!*".

De tuin heeft samen met alle andere initiatieven in het kader van de Eetbare Stad ook z'n uitwerking op de stad als geheel. De stedelijk coördinator Laurens Stiekema wordt door menigeen in het hele land benaderd om informatie, het project genereert veel publiciteit en in de stad versterkt het project de sociale cohesie. Er ontstaat veel kruisbestuiving, het ene initiatief lokt het volgende uit. Inmiddels is de strikte scheiding tussen de stedelijke ecologische groenstructuur en de nevenstructuur verlaten, omdat bewoners met plannen komen in de stedelijke structuur. De gemeente wil deze initiatieven niet frustreren en laat nu binnen bepaalde randvoorwaarden initiatieven in deze hoofdgroenstructuur toe.

4.3.6. Randvoorwaarden

Door de betrokkenen zijn de volgende randvoorwaarden benoemd:

- Een goede informatievoorziening naar bewoners.
- Een faciliterend instelling bij betrokken organisaties.
- Er moet zowel bij de bewoners als bij de gemeente iemand zijn die de kar trekt.
- Er moet draagvlak zijn in de buurtbewoners.
- Er moet voldoende tempo in het proces zitten om het enthousiasme erin te houden.
- Denken in mogelijkheden in plaats van belemmeringen is van groot belang.
- De professional moet een netwerk hebben, de gemeentelijke organisatie goed kennen en weten hoe de hazen lopen. Een '9 tot 5 mentaliteit' is dodelijk.
- Politiek draagvlak, een helder beleidskader en een

- portefeuillehouder 'die ervoor gaat'.
- Geld, subsidiebudgetten. Op dit moment drogen de budgetten op en dat vormt wel een bedreiging.

4.3.7. Conclusies

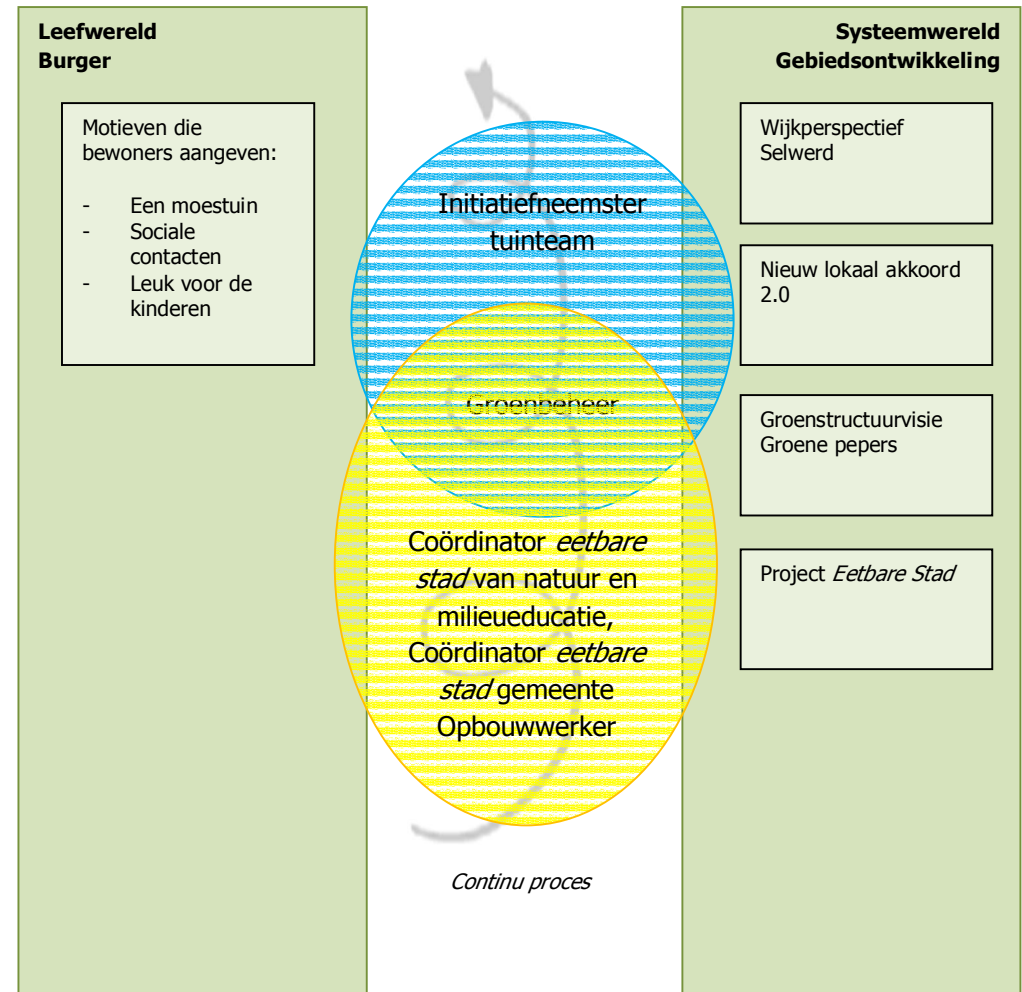
Mentaal eigenaars en verbindende professionals.

De sociale vaardigheden van de initiatiefneemster vormen een belangrijke succesfactor, zij heeft bezwaren van omwonenden kunnen ombuigen, heeft het contact met de gemeente gelegd en een plannetje gemaakt. In termen van mijn conceptueel raamwerk een bewoner met *mentaal eigenaarschap*. Zij heeft een groepje bewoners om zich heen verzameld, die zich mede verantwoordelijk voelen en mentaal eigenaarschap vertonen.

Ook hier speelt, net als in Heechterp-Schieringen vertrouwen een belangrijke rol. De gemeente heeft een medewerker vrijgemaakt om initiatieven als deze te ondersteunen en te faciliteren, dit maakt dat de gemeente zeer toegankelijk is voor dit soort initiatieven. De manier waarop de rol door de gemeenteambtenaar wordt ingevuld maakt dat hij door de initiatiefnemers wordt gezien als een *verbindende professional*. Hij faciliteert, bijvoorbeeld met kaartmateriaal waarop bewoners kunnen ontwerpen, met kennis, met een organisatie achter zich die randvoorwaarden kan invullen. Die randvoorwaarden variëren van praktisch tot politiek, bijvoorbeeld:

- Menskracht en machines voor de benodigde omheining, watervoorziening, drainage en grondverzet.
- Draagvlak bij het management zodat er geëxperimenteerd kan worden en het principe van 'learning by doing' in praktijk gebracht kan worden. Het management is akkoord gegaan met verdubbeling van het werkbudget (€40.000,- op jaarbasis) van de coördinator en heeft hiervoor elders in de begroting dekking gevonden.
- Politiek draagvlak, vastgestelde beleidskaders en bovenal een wethouder, die ambassadeur is voor de *Eetbare stad*.

KOPPELEN VAN BELANGEN

Figuur 4.9. Raamwerk leefwereld-systeemwereld Selwerd

Motieven en belangen

Het project *Eetbare Stad* van de gemeente Groningen lijkt zo'n brede doelgroep aan te spreken, dat het een bijdrage zou kunnen leveren aan het doorbreken van de diplomademocratie (zie § 2.7.3, pagina 23) en aan het versterken van de lokale samenleving. Deelnemers aan de *Eetbare Stad* kunnen heel verschillende motieven voor participatie hebben, al naar gelang hun positie op de piramide van Maslow, maar allen dragen bij aan en maken deel uit van een collectief in de stad.

Overigens worden door bewoners én professionals motieven als het bevorderen van sociale cohesie en ontmoeting veelvuldig benoemd.

In een wijk als Selwerd is een initiatiefnemer als Mariël de Vos wel van groot belang en bewoners met zo'n grote bagage in kennis en vaardigheden zijn zeldzaam in een dergelijke wijk.

Figuur 4.10. Initiatiefnemsters tuin Selwerd

4.4. Delft: Poptahof

4.4.1. Beschrijving van het gebied

De Poptahof is een hoogstedelijke wijk uit het begin van de zestiger jaren, op 800 meter van de Delftse binnenstad. De wijk is onderdeel van de naoorlogse uitbreidingswijk Voorhof. Aan de twee hoofdstraten, Poptahof Noord en Poptahof Zuid, staan typische stedenbouwkundige "stempels": acht flats van tien hoog met afwisselend galerijflats zonder lift van vier hoog en eengezinswoningen. De flats van Poptahof Zuid zijn voor een groot deel aangepast aan de eisen van deze tijd, de plannen voor Noord worden heroverwogen.

Aantal inwoners	2433
Type woningen	Vierhoog portiekflats 10 hoogflats Eengezins rijtjeswoningen
Bouwperiode	Jaren '60
Gemiddeld besteedbaar inkomen per huishouden in Poptahof Noord	€ 19.900,00
Gemiddeld besteedbaar inkomen per huishouden in Poptahof Zuid	€ 27.000,00
Gemiddeld besteedbaar inkomen per huishouden in de gemeente Delft	€ 31.500,00

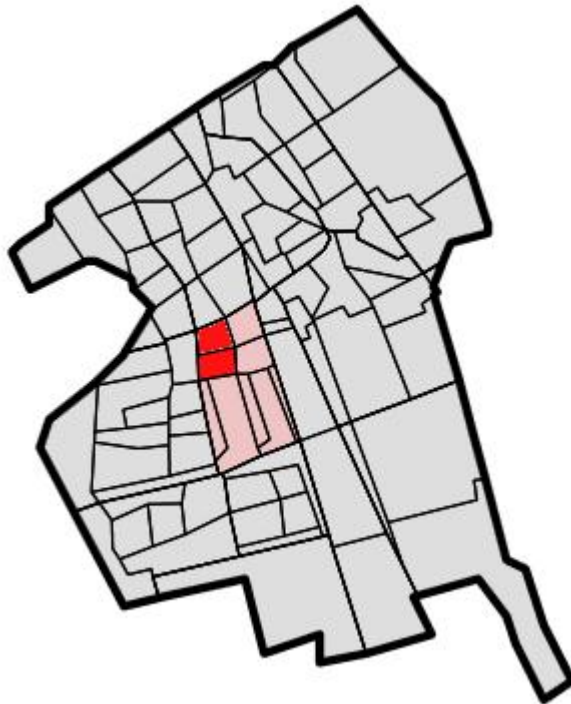
Tabel 4.4. Gegevens Poptahof
Bronnen: CBS, gemeente Delft

Figuur 4.11. Bestaande gebouwtypes in Poptahof

4.4.2. Plannen

In 2003 is een masterplan voor de ontwikkeling van de Poptahof vastgesteld. Het woningaanbod voldeed niet meer aan de eisen van deze tijd en was erg eenzijdig: vrijwel alle woningen waren bestemd voor sociale huur. De leefbaarheid stond onder druk. Volgens de bewoners werd de wijk gezien als een getto. Aan de hand van de verhuringen kon worden geconstateerd dat de lagere inkomens oververtegenwoordigd waren in de Poptahof. Ruim de helft van de nieuwe huurders had een bruto-inkomen tot €18.000,- per jaar.

Figuur 4.12. Poptahof op kaart in Delft

De wijk kampte met een negatief imago, er was sprake van anonimiteit, grootschaligheid en geringe gebruikswaarde. "De opzet van de wijk leidt tot een groot openbaar en anoniem maaiveld. Bewoners voelen zich niet verantwoordelijk voor het schoon en aantrekkelijk houden van het openbaar gebied, omdat zij er gevoelsmatig geen eigenaar van zijn. Ook heeft het openbaar groen een geringe gebruiks- en verblijfswaarde", aldus het masterplan.

De Poptahof kent een hoge mate van multiculturele verscheidenheid. In totaal zijn zeker 30 nationaliteiten vertegenwoordigd. Sinds 1998 zijn allochtonen in de meerderheid.

De mutatiegraad van de woningen in de Poptahof is sterk afhankelijk van het type woning. De Poptahof heeft een stabiele kern van bewoners, die reeds lang in deze wijk woont. Van de huidige bewoners is bekend dat een kleine 20% meer dan 10 jaar in de Poptahof woont. Vooral de eengezinswoningen vallen hierbij op, hier is een meerderheid van de bewoners al langer dan 20 jaar huurder. Daar tegenover staat dat ruim 60% van de bewoners van de Poptahof nog geen 5 jaar in de wijk woont.

De vernieuwing startte met de aanpak van de openbare ruimte. In 2008 is centraal in de buurt het Poptapark opgeleverd en aan de noordkant is een ecologische groenzone aangelegd.

Tijdens mijn bezoek, op 24 juni, een zonnige dag, tussen 16 en 18 uur werd het park intensief gebruikt door veel verschillende bezoekers: kinderen speelden in en bij het water, ouders zaten op een bankje met elkaar te praten en de kinderen 'in het oog' te houden. Verderop zat een oudere mevrouw op een trimtoestel te fietsen, de rollator ernaast geparkeerd, drie tieners zagen me aankomen, groetten en giebelden achter m'n rug. Later kwam ik ze weer tegen op hun fiets.

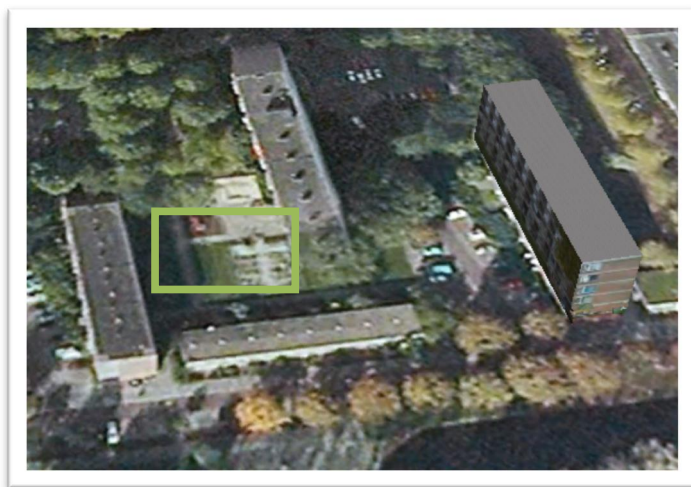
4.4.3. Ontstaan van de tuin

De Moe'stuin is in 2005 ontstaan vanuit de gedachte dat de tuin een middel zou kunnen zijn om vrouwen, vooral buitenlandse, de deur uit te krijgen en een ontmoetingsplek te bieden. De initiatiefneemster was gastvrouw bij de projectorganisatie Poptahof en had vanaf het eerste begin een sociale doelstelling met de moestuin. Met drie andere vrouwen

nam zij het initiatief voor de tuin, drie van hen zijn nog steeds actief betrokken. De tuin was oorspronkelijk gedacht als tijdelijk project voor twee jaar, maar bestaat nog steeds.

4.4.4. Vorm, organisatie en deelnemers

De tuin ligt in de openbare ruimte tussen een galerijflat van 4 verdiepingen, een galerijflat van 10 verdiepingen en een blokje laagbouw. De tuin is omheind door een haag van veldesdoorn. Als de haag gesnoeid is, is die ongeveer een meter hoog. Het valt op dat de toegang bestaat uit een laag hek zonder slot. Corporatie Woonbron wilde geen hoog hek om de tuin en dit werkt in de praktijk heel goed, er is geen sprake van vandalisme, alleen wordt er af en toe stiekem van de aardbeien gesnoept. Door de ligging van de tuin tussen de woonblokken is er veel sociale controle en een hoog hek kan ook juist 'uitdagen' tot vandalisme.

Figuur 4.13. Impressie locatie tuinen

Er staat een schuurtje op de tuin, waarin tuingereedschap wordt bewaard en waar een waterpunt is. Dit schuurtje is op maandag-, woensdag- en vrijdagavond geopend, maar 'eigenaren' van een tuin kunnen op elk moment tuinieren, als ze zelf gereedschap meenemen. Op woensdagavond is er begeleiding bij het tuinieren voor de 'nieuwelingen'.

Op dit moment zijn er 38 tuinen voor volwassenen en sinds 3 jaar zijn er 24 tuintjes voor kinderen van de basisscholen de Horizon en de Omnibus. Een aantal ouders helpt woensdagmiddag met het onderhouden van de kindertuintjes.

Elke tuin meet ongeveer 6 m². De volwassenen betalen €10,- per jaar, voor de kinderen is het gratis.

Sinds maart dit jaar biedt de tuin plek aan een bijzondere tuintafel. Deze tafel is ontworpen door kunstenaars die gevestigd zijn in de Broedplaats in de Poptahof. De Broedplaats is gevestigd in de plint van een van de gerenoveerde hoogbouwflats in Poptahof-Zuid. In de broedplaats kunnen kunstenaars een atelier huren tegen een gereduceerd tarief onder voorwaarde dat zij op een of andere manier investeren in de buurt. Het ontwerpen en maken van de tafel is zo'n investering. De tafel maakt de tuin nog aantrekkelijker voor bewoners van Poptahof en maakt het voor mensen in een rolstoel mogelijk om op hoogte te tuinieren.

Figuur 4.14. Leden van de tuincommissie aan de bijzondere tuintafel tijdens het interview v.l.n.r. Mila, Mareike, Peter, Lucy, tante Annie en Audrey

Er is een commissie van zes vrouwen die met wijsheid, humor en duidelijke uitgangspunten de tuin 'bestiert'. Er zijn regels, die altijd nog een keer opgehangen moeten worden, maar de vrouwen hanteren deze met een natuurlijk overwicht. Onkruid moet in de container en kieper je niet over de haag. De tuinen moeten netjes onderhouden worden mede omdat er veel bezoekers op de tuin komen. Als je de tuin niet gebruikt of de contributie niet betaalt krijg je een aantal herinneringen, maar vervolgens is de beurt aan iemand anders, die op de wachtlijst staat. Kinderen zijn welkom op de tuin, maar als ze gaan rennen worden ze naar de naastgelegen speelplaats verwezen. Er zijn wel eens conflicten, maar de vrijwilligers proberen daar 'boven te staan' en deze in goede banen te leiden. Dat lukt hen inmiddels al zeven jaar.

De belangrijkste functie van de tuin is volgens de geïnterviewden de gezelligheid en het leren van elkaar. Op de tuin wordt ook informatie uitgewisseld over de wijkontwikkeling, het is een informeel ontmoetingspunt in de wijk.

De deelnemers op de tuin hebben heel verschillende achtergronden; volgens de vrijwilligers zijn er tien verschillende thuislanden vertegenwoordigd. Het overgrote deel is nog steeds vrouw, maar mannen zijn ook welkom op de tuin. Soms gebeurt het dat een groepje vrouwen vertrekt als er een man op de tuin verschijnt. De Turkse vrouwen op de tuin spreken vaak Turks met elkaar en lijken een vrij gesloten groep te vormen. De vrijwilligers stimuleren hen Nederlands te praten op de tuin, omdat ze vinden dat iedereen elkaar moeten kunnen verstaan.

De commissieleden noemen zichzelf een 'kliek', maar ik constateer dat ze gastvrij en open iedereen tegemoet treden. Dit onderschrijven ze wel, ze verwelkomen iedere nieuwe deelnemer en helpen deze ook om te leren tuinieren. Tijdens mijn bezoek kwam er een jonge vrouw, haar kind in de buggy, de tuin oplopen. Ze heeft pas sinds 6 weken een tuin. Ze liet mij vol trots zien hoe de mais, aardappelen en kolen groeien. Er stond al een volwassen witte kool in haar tuin en Mila deed handig voor hoe ze die moest oogsten. Met een brede glimlach op haar gezicht vertrok ze met de kool naar huis.

4.4.5. Relatie Moe'stuin met de gebiedsontwikkeling

De tuin levert een belangrijke bijdrage aan de leefbaarheid in de buurt, volgens de opbouwwerkster, de projectleider en de vrijwilligers. Veel mensen in de buurt kennen de tuin en komen langs voor een praatje. Het vormt één van de voorzieningen voor en door de buurt.

De meeste vrijwilligers zijn ook op andere terreinen actief in de buurt. Zij participeren in het buurtplatform, waarin naast bewoners ook woningcorporatie Woonbron en de gemeente zijn vertegenwoordigd. Ze runnen met andere vrijwilligers de Speelbal, een container van waaruit speelgoed wordt uitgeleend aan kinderen uit de buurt. Twee van de vrijwilligsters werken in de thuiszorg in de wijk en ook op die manier kennen veel buurtbewoners hen. Zo maakt de Moe'stuin onderdeel uit van een heel netwerk van activiteiten voor en van de buurt. Volgens de opbouwwerkster maken de vrijwilligers deel uit van de harde kern vrijwilligers in de buurt.

Zij wonen allemaal al lang, tussen de 20 en 50 jaar, in deze wijk.

De opzet van de Moe'stuin vindt navolging in andere wijken aldus de opbouwwerkster.

Volgens de projectleider, Mireille Wiegman, vormt de Moe'stuin een succesvol voorbeeld van bewonersparticipatie, van eigenaarschap en zelfstandigheid van bewoners. De Moe'stuin dient als voorbeeld, waaraan iedereen kan zien dat er van alles mogelijk is in de wijk, als je zelf bereid bent initiatief te nemen.

4.4.6. Randvoorwaarden

De partners in Delft benoemen de volgende randvoorwaarden:

- Aanwezigheid, bereikbaarheid en beschikbaarheid.
- Een langjarig consistent programma draaien.
- Als professional kunnen wisselen van rol, variërend van stimuleren, doorpakken tot loslaten.
- Financieel faciliteren, waarbij bewoners eerst zelf fondsen werven, waarna corporatie en gemeente zo nodig het te kort aanvullen.

4.4.7. Conclusies

De Moe'stuin in de Poptahof in Delft vormt volgens betrokkenen een belangrijke bijdrage in de gebiedsontwikkeling. De tuin is een voorbeeld van volwassen burgerschap van bewoners en toont in alle openheid en zichtbaarheid wat bewoners kunnen bereiken. Ook al is het fysiek een kleinschalig initiatief, de tuin heeft sociaal gezien impact voor de gehele wijk. Het is een ontmoetingsplek, waar mensen uit de wijk tuinieren of dat hebben gedaan, waar kinderen terecht kunnen en waar men over hoort. Deze tuin geeft identiteit aan de wijk.

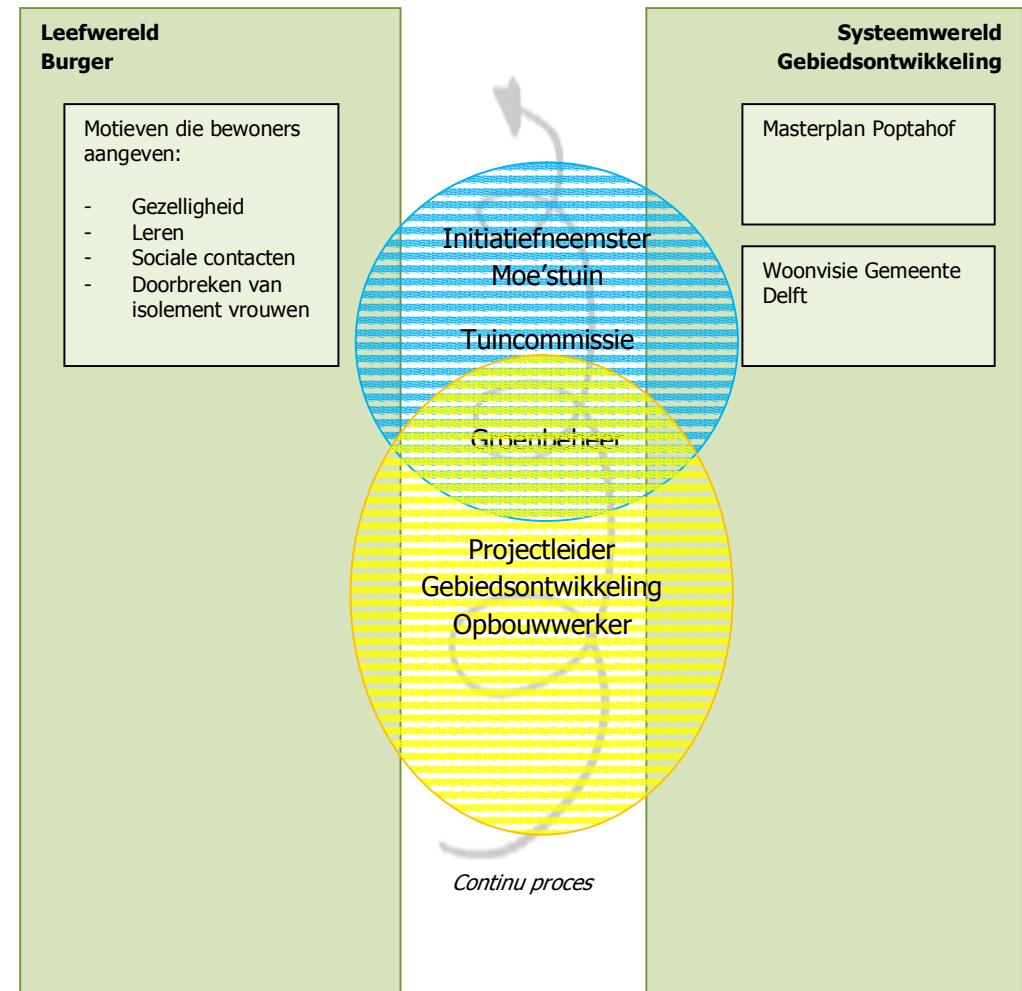
4.5. Betekenis bewonersinitiatieven voor gebiedsontwikkeling

De beschreven buurttuinen zijn initiatieven op microniveau; het gaat om kleine oppervlaktes en het aantal gebruikers vormt een klein percentage van het totaal aantal bewoners van het gebied. De vraag is dus gerechtvaardigd of deze kleinschalige initiatieven een betekenis hebben voor de totale gebiedsontwikkeling.

De volgende aspecten wil ik hier belichten:

- Putnam (1993) toont aan dat welvaart en economische ontwikkeling worden bevorderd door een lokale samenleving met sterke bewoners(vertegenwoordiging) uit alle lagen van de bevolking (Zie § 2.7.3, pagina 23) Een kleinschalig initiatief als een buurttuin blijkt hieraan bij te dragen; er ontstaan nieuwe contacten tussen bewoners onderling, er ontstaan positief gewaardeerde contacten tussen overheid en burger en er ontstaat een nieuwe organisatievorm. In alle cases zijn vervolgens netwerken van initiatieven ontstaan op wijkniveau (Delft en Leeuwarden) en op stedelijk niveau (Alphen aan de Rijn en Groningen)
- Vanuit het concept van Placemaking wordt de gemeenschap gezien als de expert en gaat het om het maken van de plek en niet om het ontwerp. Placemaking begint klein, maar in de Poptahof is na zeven jaar zichtbaar dat de Moe'stuin een plek van betekenis is voor de totale wijk.

KOPPELEN VAN BELANGEN

Figuur 4.15. Raamwerk leefwereld-systeemwereld Poptahof

Hoofdstuk 5 Conclusies/Aanbevelingen

Ik ben in deze scriptie steeds op zoek geweest naar de voorwaarden waar binnen bewoners actief worden en blijven in de groene openbare ruimte. Ik heb me daarbij gericht op de bestaande stad en met name op de naoorlogse woonwijken, die gebouwd zijn tussen eind 1950 en eind 1960.

Ik zal de *conclusie* hieronder uitwerken en de *randvoorwaarden en aanbevelingen* benoemen.

Het opvolgen van die voorwaarden en aanbevelingen is geen garantie voor succes, het is geen spoorboekje dat simpelweg gevolgd moet worden. Hiervoor is de werkelijkheid te complex. Niet alles wat te leren valt uit dit onderzoek is om te zetten in randvoorwaarden, het heeft ook *dilemma's, spanningsvelden en inzichten* opgeleverd.

In de inleiding heb ik me afgevraagd of groenparticipatie zou leiden tot *bezuinigingen*. Op dit vraagstuk wil ik in dit hoofdstuk terugkomen.

Ik sluit dit hoofdstuk én mijn scriptie als geheel af met een aantal *bespiegelingen*.

Ik kom tot de **conclusie** dat de experts en de cases in grote lijnen het conceptueel kader bevestigen. Daarmee ontstaat een denkkader dat, naar ik hoop, een bijdrage levert aan gebiedsontwikkeling, in een tijd dat investeringsbudgetten lang niet altijd beschikbaar zijn om nieuwe grootschalige ontwikkelingen aan te jagen. Beheerbudgetten, bewonersparticipatie, eetbaar groen en productie door de massa (van der Heijden, 2011) lijken evengoed een motor voor economische- en gebiedsontwikkeling te kunnen zijn. In Todmorden heeft een particulier initiatief in vijf jaar tijd geleid tot een toeristische impuls van het gebied. Glaeser (2011) zegt het in The Triumph of the City zo: 'the city are the people'.

De initiatieven die ik onderzocht heb zijn kleinschalig en de vraag is gerechtvaardigd of ze betekenis hebben voor de schaal van een gehele wijk, stad of regio. Putnam (1993) toont aan dat welvaart en economische ontwikkeling worden bevorderd door een lokale samenleving met sterke bewoners(vertegenwoordiging) uit alle lagen van de bevolking (zie § 2.7.3). Een kleinschalig initiatief als een buurttuin blijkt hieraan bij te dragen; er ontstaan nieuwe contacten tussen bewoners onderling, er ontstaan positief gewaardeerde contacten tussen overheid en burger en er ontstaat een nieuwe organisatievorm. In alle cases zijn netwerken van initiatieven ontstaan op wijkniveau (Delft en Leeuwarden) of op stedelijk niveau (Alphen aan de Rijn en Groningen). Jane Jacobs (1961) bracht al onder de aandacht, dat bij ontwikkelend beheer een continue stroom van vele geleidelijke, kleinmazige en constante veranderingen past. Kleinschalige initiatieven kunnen dus wel degelijk van betekenis zijn en passen bij het instrumentarium van de gebiedsontwikkelaar, zeker in een tijd als deze.

Het project *de Eetbare Stad* in Groningen en de langjarige participatie van bewoners bij het openbaar groen in Alphen aan de Rijn, lijkt bewoners van verschillende opleidingsniveaus en etnische achtergronden te verbinden. Eetbaar groen lijkt een goed middel om diplomademocratie (Bovens, 2006) tegen te gaan en netwerken te laten ontstaan, die bijdragen aan de welvaart en duurzame samenlevingsopbouw van het gebied, zoals Putnam dat in Noord Italië aantrof.

Jane Jacobs (1961) toonde vijftig jaar geleden het belang aan van een functiemix in stedelijke wijken en buurten. Zij pleitte onder andere voor een mix van oude en nieuwe gebouwen gecombineerd met kleinschalige bedrijvigheid en toegankelijke en veilige openbare ruimte. Met eetbaar groen wordt hier een extra functie aan toegevoegd. Een functie die op kleine schaal start, zoals dat bij "True Placemaking" past, getuige onderstaande illustratie.

True Placemaking begins at the smallest scale.

Figuur 5.1. Illustratie True Placemaking

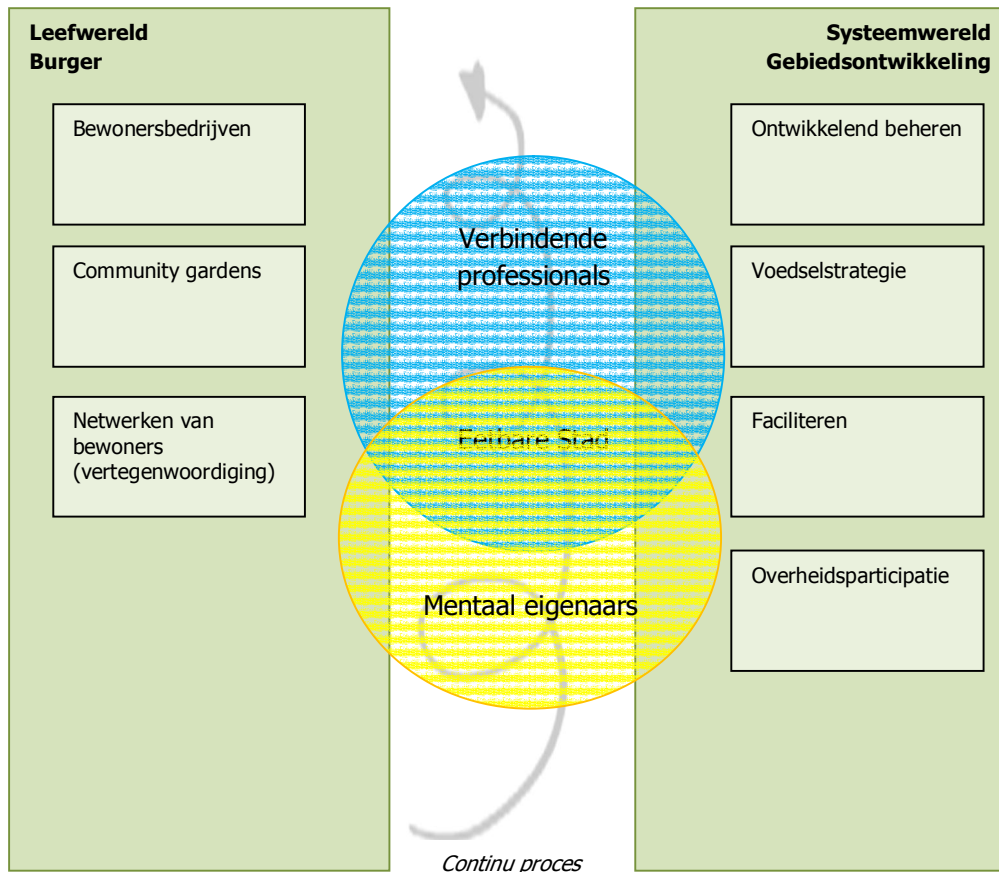
5.1. Randvoorwaarden en aanbevelingen

- Beschouw bewoners als *gelijkwaardige partners*, sluit aan bij hun leefwereld en ga uit van wederkerigheid. Zeker in aandachtswijken is het van belang niet alleen op de problemen te focussen, maar ook op de wensen en dromen die er leven. Hier liggen de kansen om de vitaliteit en energie in wijken en steden te creëren en te behouden.
  - Breng *motieven en belangen* in beeld. Als gezondheid, veiligheid of andere eerste levensbehoeften niet zijn gewaarborgd heeft het geen zin een beroep te doen op het leveren van een bijdrage aan het algemeen belang. Hierin ligt een spanningsveld, dat zowel in Leeuwarden als in Groningen zichtbaar werd. Tegelijkertijd ligt er een kans, omdat eetbaar groen verschillende motieven in de piramide van Maslow verbindt en verschillende bevolkingsgroepen aantrekt. Het komt er op aan hierin de juiste balans te vinden en te behouden.
- *Bruggenbouwers* zijn nodig tussen leefwereld en systeemwereld: vanuit de wijk zijn dit de *mentaal eigenaars*, bewoners die verantwoordelijkheid aankunnen, over vaardigheden beschikken om anderen te stimuleren en te enthousiasmeren en die ook bij sluimerende conflicten en weerstanden een brug kunnen slaan. Vanuit organisaties zijn er *verbindende professionals* nodig die een brug slaan tussen beleid en uitvoering, die de wegen kennen, over middelen beschikken en collega's en besluitvormers meekrijgen. Verbindende professionals opereren niet vanuit een functieprofiel of vanuit een set van bevoegdheden en verantwoordelijkheden, maar zij werken vanuit wat de wijk nodig heeft, durven besluiten te nemen, buiten de kaders te treden en zij zien waar kansen en verbindingen liggen. Deze professionals hebben wel draagvlak bij management en bestuur nodig om effectief te kunnen handelen.
  - *Slecht de muren* tussen ontwikkeling en beheer zowel op organisatorisch als op financieel gebied. Ontwikkelaars en beheerders kunnen over en weer van elkaar leren en zullen een gemeenschappelijke taal en cultuur moeten opbouwen.
  - *Slecht de muren* tussen het ruimtelijk, economisch en sociaal beleid. Gebiedsgericht werken maakt de noodzakelijke verbinding tussen sectoren en aansluiting bij de leefwereld van bewoners kan hierbij richtinggevend zijn.
  - *Faciliteer het proces*, door middel van menskracht, kennis, competenties, financiële middelen en ruimtebiedende kaders. Een vastgesteld kaderstellend document geeft richting en ruimte.
  - *Richt het proces zorgvuldig in*, denk na over wie de belanghebbenden zijn, welke communicatiemiddelen geschikt zijn,

hoeveel tijd je nodig hebt. In alle praktijksituaties is vanaf het eerste begin gelijk opgetrokken met bewoners, waardoor ieders 'fingerprint' (Breiting, 2008) is terug te vinden in de buurttuin.

- *Werk vanuit vertrouwen en persoonlijk contact*, investeer in relaties en breng pas later de formaliteit en, afspraken en regels in: vaak worden die ook vanuit bewoners ingebracht.

BELANGEN EN MOTIEVEN

Figuur 5.2. Ontwikkeling conceptueel raamwerk

5.2. Overige aanbevelingen

De leefstijlbenadering van Smart Agent kan in het gebruik van de openbare ruimte verdere differentiatie en verdere effectiviteit voortbrengen: huisvest mensen die gezamenlijk willen tuinieren in de openbare ruimte bij elkaar in een buurtje of straat. Onderzoek de mogelijkheden om bewoners, die een economisch belang zien of een ideëel motief hebben, bij elkaar in de buurt te huisvesten.

Er bestaat een spanningsveld tussen de openbaarheid van de publieke ruimte en het mentaal toe-eigenen van die ruimte. Gemeenten proberen dit op verschillende manieren 'op te lossen'. Door voorwaarden te stellen aan de openbaarheid en toegankelijkheid van de tuin. Door hoge hekken en hagen te verbieden, door initiatiefnemers te vragen om draagvlak in de buurt te creëren. Zoetermeer gaat zover dat ze moestuinen verbiedt omdat de opbrengst voor persoonlijk nut is en niet voor collectief gebruik. Mijn ervaring in de drie moestuinen was echter dat mensen zowel producten als adviezen rijkelijk met elkaar delen.

De angst voor gated communities lijkt mij niet nodig, zeker niet in wijken waar nauwelijks 'community' of 'civil society' is. In Delft en in Leeuwarden werd in de analyses genoemd dat de openbare ruimte een soort niemandsland was geworden, waar niemand zich thuis voelde of verantwoordelijkheid voor droeg.

Ik durf de stelling wel aan dat woonwijken gebaat zijn bij openbare ruimte als 'gated community'. Niet met een fysiek hek eromheen, maar eerder mentaal besloten. Het heeft effect op de sociale cohesie en veiligheidsbeleving als bewoners verantwoordelijkheid nemen voor de gezamenlijke ruimte en een soort community vormen: dit is onze wijk, ik voel me hier thuis.

De openbare ruimte als collectief goed daarentegen wordt in een woonwijk al gauw een anoniem niemandsland.

5.3. Verdienmogelijkheden

Groenparticipatie levert gemeenten geen directe besparingen op in de begroting van het groenbeheer. Integendeel zelfs: de aanleg van buurtgroen en de begeleiding van bewoners kost meer dan het laten maaien van een grasveld. Zowel in Alphen aan de Rijn als in Groningen kwam dit duidelijk naar voren. Een snelle rekenexercitie in Alphen aan de Rijn leert ons dat het € 150.000,- per jaar extra kost op 72.000 inwoners (zie ook blz. 32), wat neerkomt op ruim twee euro per inwoner per jaar.

Daar staat tegenover dat de casus Heechterp-Schieringen (zie blz. 38) in Leeuwarden en de informatie over de Schilderswijk (zie blz. 30) in Den Haag laten zien, dat de reguliere beheerbudgetten niet voldoende zijn om de kwaliteit van de groene openbare ruimte op peil te houden.

Als we de kosten van €2,- per inwoner afzetten tegen de ruim €5600,-²⁰ die de gezondheidszorg per jaar per inwoner kost, dan loont het op z'n minst de moeite om te onderzoeken hoeveel gezondheidswinst groenparticipatie oplevert. Want dát dit geld oplevert blijkt wel uit de literatuur en ook alle geïnterviewden, experts, bewoners en hun professionele ondersteuners zijn hiervan overtuigd. Dus alleen kijken naar de uitgaven van gemeenten kan tot de conclusie leiden dat groenparticipatie geld kost. Maar breder kijkend naar alle betrokken partijen kan de conclusie opleveren dat eetbaar groen en groenparticipatie juist geld oplevert.

Naast de waarde voor gezondheid levert groenparticipatie ook sociale cohesie op. Het zou dus verdedigbaar zijn dat welzijnsbudgetten, die worden ingezet voor maatschappelijke participatie worden gekoppeld aan de budgetten voor groenparticipatie. Ook sport en recreatiemiddelen zouden daaraan gekoppeld kunnen worden. Doorredenerend zou een dergelijke koppeling ook consequenties kunnen hebben voor hoe we omgaan met ons maatschappelijk vastgoed (wijkcentra, sporthallen, scholen). Daar gaat jaarlijks 14,3 miljard euro in om, omgerekend €900,- per inwoner per jaar²¹: geld voor stenen dat we misschien beter kunnen

benutten voor participatie van bewoners door veel meer gebruik te maken van de groene openbare ruimte en de buitenlucht. Zeker omdat veel maatschappelijk vastgoed een lage bezettingsgraad heeft en hogere beheerkosten met zich meebrengt dan de openbare ruimte.

Uiteraard vraagt deze veronderstelling nader onderzoek.

Nieuwe partners

In twee van de drie bezochte wijken, in Groningen en in Leeuwarden, wonen veel *studenten*. In mijn onderzoek heb ik niet gemerkt dat zij een rol spelen in de gebiedsontwikkeling. Dit lijkt een gemiste kans, ook al stromen studenten na een aantal jaren vaak weer door: er ligt een groot potentieel aan kennis en jeugdige energie. De wijk zou stageplaatsen aan studenten kunnen aanbieden of goedkope huisvesting voor een tegenprestatie in de wijk. Het lijkt de moeite waard de mogelijkheden te onderzoeken om de studenten, universiteiten en hogescholen te betrekken bij de wijk- en stadsontwikkeling.

Ook kwam twee keer de rol van medewerkers van de *Thuiszorg* aan de orde. Zeker in wijken waar sprake is van vergrijzing komt de Thuiszorg bij veel mensen over de vloer. We weten dat de kosten van de zorg exponentieel groeien en dat de zorg, zoals die nu is georganiseerd onbetaalbaar wordt. Samenwerking tussen Thuiszorg, andere zorgpartners en de wijk zou kunnen leiden tot economische ontwikkeling in de wijk op het gebied van zorg. Zo zou ook de (thuis)zorg onderdeel kunnen worden van het nieuwe economische model van van der Heijden dat in §2.5, pagina 19 aan de orde kwam. Ook samenwerking in een bewonersbedrijf (vergelijkbaar met de Trusts in Groot Brittannië) lijkt het onderzoeken waard.

In één van de expertmeetings kwam de rol van *banken* naar voren. Als hypotheekverstrekker hebben banken alle belang bij economische ontwikkeling, leefbaarheid en waardevastheid van vastgoed. Door de economische crisis stijgt het aantal mensen dat problemen heeft met afbetaling van de hypotheek. Dit vormt een groot risico voor banken, er ontstaat dus ook bij banken een zoektocht naar nieuwe samenwerkingspartners en verdienmodellen. Het lijkt de moeite waard te

²⁰ <http://www.gezondheidszorgbalans.nl/kosten/zorguitgaven/totale-zorguitgaven/>

²¹ <http://m.youtube.com/watch?v=129mVpeXDn4>

onderzoeken waar de belangen van banken en gebiedsontwikkelaars elkaar kunnen raken.

5.4. En verder.... Bespiegelingen

Als er een collectief ontstaat in een wijk, zoals dat in een van de expertmeetings aan de orde kwam, wat betekent dit dan voor de sturing of coördinatie vanuit de lokale overheid. Een collectief produceert waarde, er kan een nieuw nutsbedrijf uit ontstaan, bijvoorbeeld op het gebied van voedsel, energie of zorg. Dit impliceert dat er vanuit gebiedsontwikkeling meer aandacht moet zijn voor 'stromen' in gebieden; de energie, afval-, water- en voedselstromen, waarbij nieuwe collectieven waarde creëren die ten goede komt aan het gebied, omdat productie, distributie, consumptie en hergebruik binnen het gebied plaatsvinden. De vraag is welke rol de lokale overheid dan nog zou moeten aannemen? Een faciliterende rol, een regierol waarbij partijen worden verbonden, een controlerende rol of moet de lokale overheid terugtreden? De tijd zal het leren.

Als bewoners meer en meer coproducent worden is hun inzet dan nog te typeren als vrijwilligerswerk of is de term vrijwilligerswerk aan slijtage onderhevig? Van oudsher is vrijwilligerswerk ontstaan vanuit de charitas, de liefdadigheid. Bij coproductie lijkt wederkerigheid een beter uitgangspunt, waarbij belangen worden verbonden.

In Groot Brittannië is een rijke ervaring opgedaan met zogenaamde Trusts, bewonersbedrijven, getuige het *Compendium voor de civic economy* (NESTA, 2011) en in Nederland zijn de eerste 12 bewonersbedrijven in voorbereiding²². Voor gebiedsontwikkeling interessant om te weten hoe deze bewonersbedrijven zich ontwikkelen en of ze sociale en economische waarde kunnen toevoegen.

Hoe ga je om met het dilemma dat Nathalie Lecina mooi verwoordt: het wordt tijd om gebruikers serieus te nemen en te inspireren tot het oppakken van een mogelijke rol bij gebiedsontwikkeling of gebiedsexploitatie, zonder te sturen op een bepaalde rol, omdat het dan nieuwe pionnen worden. Het gaat om overheidsparticipatie in plaats van

bewoners- of burgerparticipatie. Was de vraagstelling voor deze scriptie wel goed? Burgers betrekken bij een overheidsprobleem? De overheid moet veel beter kijken naar de problemen van burgers. Overheidsparticipatie! Daarin schuilt de paradigmashift.

De wijken, die ik bezocht heb zijn alle drie opgebouwd uit stempelstructuren. De vraag is wat deze structuur betekent voor gebruik en beleving van de openbare ruimte. Zou het heel anders werken in bloemkoolwijken met een minder overzichtelijke structuur? Interessant om te weten, zeker gezien het feit dat 20% van de Nederlandse woningvoorraad in bloemkoolwijken ligt, waar ook nog een behoorlijke opgave ligt.

Ik heb ze niet betrokken in dit onderzoek omdat het geen typische huurwijken zijn, maar het zou interessant zijn te onderzoeken in hoeverre de fysieke structuur al dan niet bijdraagt aan het ontstaan van actieve betrokkenheid van bewoners bij de groene ruimte.

Minister Spies was op bezoek in de gezonde buurttuin in Heechterp-Schieringen. Zij sprak haar waardering uit over het feit dat de tuin gerealiseerd was, ook al waren de formaliteiten niet geregeld: het terrein had geen groene bestemming en er was geen schone-grond verklaring. Is het niet vreemd dat een gezagsdrager stimuleert en waardeert dat datzelfde gezag ook wordt ondermijnd? Zij waardeerde feitelijk dat de projectleider de bestaande regels naast zich neer had gelegd, omdat de bestaande regels de realisatie van de buurttuin ernstig belemmerden. Over het algemeen zijn we positief over zo'n reactie van de minister, maar tegelijkertijd is het vreemd om te horen van een minister die het algemeen belang moet bewaken en wetten moet uitvoeren. Ik zie deze kleine gebeurtenis als illustratie van deze tijd, waarin tegenstrijdige elementen leiden tot paradoxale opgaven: wees burgerlijk ongehoorzaam!

²² www.bewonersbedrijven.nl

De tijdgeest

Waarom maken overheden (nog) niet massaal werk van lokaal of regionaal geproduceerd voedsel, terwijl de voordelen voor het oprapen liggen, voor gezondheid, lokale economie, leefbaarheid en biodiversiteit, kortom voor een *duurzame* voedselstrategie. Omdat er geen sluitende businesscase is? Is de huidige landbouwpolitiek met z'n Europese subsidies en massale bureaucratie dan wel een sluitend bussinessmodel? Tijdens de werkconferentie op 25 mei in Amersfoort²³ werd deze vraag opgeworpen: hoe kan het dat er, ondanks de wereldwijde urgentie en ondanks het groot enthousiasme bij veel bevolkingsgroepen geen omslag in beleid en uitvoering komt? Misschien is het een kwestie van tijd en staan we aan het begin van een transitie. Meerdere gemeentes in Nederland werken aan een voedselstrategie. Vancouver²⁴ en London²⁵ kunnen als inspirerende voorbeelden dienen. Ik ben een optimist en denk dat de tijd er rijp voor is.

---

²³ How to....groen in crisistijd, Nicis

²⁴ [Http://vancouver.ca/commsvcs/socialplanning/initiatives/foodpolicy/](http://vancouver.ca/commsvcs/socialplanning/initiatives/foodpolicy/)

²⁵ [Http://www.london.gov.uk/london-food/general/london-food](http://www.london.gov.uk/london-food/general/london-food)

Literatuurlijst

- Abrahamson, A., (2004). Change without pain: how managers can overcome initiative overload, organizational chaos en employee burnout. Boston: Harvard Business School Press
- Baarda, B.D., de Goede M.P.M., en Teunissen J., (2005). Basisboek kwalitatief onderzoek. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek. Groningen/ Houten: Wolters-Noordhoff.
- Berg, van den E., van Houweningen P., de Hart J. (2011, maart). Informele groepen, verkenningen van eigentijdse bronnen van sociale cohesie. Bezocht op 2 juli 2012 op de website van het Sociaal Cultureel Planbureau: www.scp.nl/content.jsp?objectid=26055
- Berger, I., (2008), Kracht van de buitenruimte in de kenniseconomie, masterscriptie MCD 4, Rotterdam
- Blom, R., G. Bosdriesz, J. van der Heijden, J. van Zuylen, K. Schamp, (2010, november). Werkboek help een burgerinitiatief. Bezocht op 2 juli 2012 <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/brochures/2010/11/08/werkboek-help-een-burgerinitiatief.html>
- Boer, de T.A., (2007). Literatuuronderzoek naar gebruik en beleving van natuur van niet-westerse allochtonen in Nederland t.b.v. Nationale Parken. Wageningen: Alterra, Alterrapport 1601
- Bovens, M. (2006). De diplomademocratie, over de spanning tussen meritocratie en democratie. Bezocht op 2 juli 2012 op de website van de Universiteit van Utrecht: http://igitur-archive.library.uu.nl/USBO/2007-0223-201102/bovens_06_de_diplomademocratie.pdf
- Breiting, S. (2008) : Mental Ownership and Participation for Innovation in Environmental Education and Education for Sustainable Development In: A. Reid, B.B. Jensen, J. Nickel en V. Simovska, Participation and Learning, (pp 159-180). Houten: Springer
- Brink, G. van den (2012), Presentatie tijdens de Atriumlezing op 12 april 2012: de beste krachten zoeken, vinden en ...ook inzetten. Bezocht op 2 juli 2012: http://vng.nl/Documenten/actueel/beleidsvelden/jeugd/2012/20120412_Atrium_lezing_Van%20den%20Brink.pptx
- Brosens, M., Woestenberg M. (2008): De waarde van groen. In opdracht van het programma groen + de stad, waarin het Ministerie van LNV samenwerkte met VROM, WWI, de 31 grote steden, de twaalf provincies, maatschappelijke partners en kenniscentra.
- Castells, M. (1996). The Rise of the network society, The information age: economy, society and culture. Oxford: Blackwell
- Fontein, R.J., Arnouts, R.C.M., Kuindersma, W. en Breman, B.C. (2011). Leren van krimp, Vraagsturing in de pilots Gebrookerbos (Heerlen) en Groen voor Rood (Delfzijl). Alterrapport 2149. Wageningen: Alterra.
- Frieling, M.A., (2008). Een goede buur, 'Joint production' als motor voor actief burgerschap in de buurt. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen
- Ginneken, J. van der (2012). Het enthousiasmevirus, hoe gevoelens zich explosief verspreiden nu iedereen online is. Amsterdam: Business Contact
- Glaeser, E.L., (2011).Triumph of the City: How Our Greatest Invention Makes Us Richer, Smarter, Greener, Healthier, and Happier. London: Penguin Press HC.

- Hajer, M. en Reijndorp A. (2003). Op zoek naar nieuw publiek domein. Rotterdam: NAI uitgevers
- Have, F.J.M. ten, Celik, H., Berns S.W. (2011). Financiële effecten vastgoedcrisis bij gemeentelijke grondbedrijven, update. Bezocht op 19 mei 2012.
www.deloitte.com/.../8c0882d1b2bc2310VgnVCM1000001a56f00aRCRD.htm
- Heijden, J. van der, (2010). Combineer wat je hebt, duurzaamheid door het verbinden van maatschappelijke functies. Delft: Eburon
- Heijden, J. van der, (2011). Productie door de burger, democratischer dan volksvertegenwoordiging. Delft: Eburon
- Herzberg, F., Mausner, B., & Snyderman, B.B. (1959). The Motivation to Work (2nd ed.). New York: John Wiley & Sons.
- Hunter, A., (1985). 'Private, parochial and public social orders: the problem of crime and incivility in urban communities'. In: Suttles, G.D. And Zald, M.N. (red) The challenge of social control: citizenship and institution building in modern society. Norwood, NJ: Ablex paginaverwijzing
- Jacobs, J. (2009). Dood en leven van grote Amerikaanse steden. Amsterdam: SUN/ Trancity.
Oorspronkelijke titel: The death and Live of Great American Cities. New York: the modern Library (1961)
- Jansen-Jansen, L., E.H. Klijn, P. Opdam, (2009). Ruimtelijke kwaliteit in gebiedsontwikkeling. Gouda: Habiforum
- Janssens, S.R.M., (2010). Van voedselbank naar voedseltuin, een haalbaarheidsonderzoek. Wageningen: WUR
- Kingdon, J.W., (1995). Agenda's, alternatives and public policies. New York: Longman
- Lecina, N., (2010). 'Ruimte gezocht, vernieuwing begint bij mensen'. In: Heijden, J. van der, Combineer wat je hebt, duurzaamheid door het verbinden van maatschappelijke functies (pp 91-108). Delft: Eburon.
- Lofland, L.H., (2009). The Public Realm. New Jersey: Transaction Publishers
- Lohof, S. & Reijndorp, A., (2006). Privé terrein, privaat beheerde woondomeinen in Nederland. Rotterdam: Nai uitgevers
- Luin van A, (2011). Mentaal eigenaarschap van het 'goede leven', presentatie tijdens de seminar 'De buurt verdient zich terug': burgerinitiatief als economische motor voor gebiedsontwikkeling.
- Bezocht op 13 maart 2012:
http://www.actieprogrammalokaalbestuur.nl/files/file/ALB-AGENDA/ALB_AG_Amersfoort_PresAvLuin_281011.pdf
- Maas, J. (2008). Vitamine G: natuurlijke omgevingen - gezonde omgevingen. Utrecht: Universiteit Utrecht
- Maslow, A.H., (1943). Atheory of Human Motivation. Gepubliceerd in: Psychological Review, 50, 370-396.
- Ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties (2010), Help een burgerinitiatief! Bezocht op 23 maart 2012:
<http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/brochures/2010/11/08/werkboek-help-een-burgerinitiatief.html>
- MO/samenlevingsopbouw, (2011, jaargang 30, nr 230). Thema gebiedsontwikkeling. Movisie: Utrecht
- Muynck de, A. (2011). Stadslandbouw en duurzame gebiedsontwikkeling. Masterscriptie, MCD-7. Bezocht op 8 juli 2012:

- http://thesis.eur.nl/theses/economics_management/mcd/index/index.html?sort_on=metadata_date_author_title&sort_order=ascending&optional_query=&batch_start=120
- NESTA, CABE, 00:/, (2011, juni). Compendium for the civic economy. Bezocht op 2 juli 2012: www.nesta.org.uk/assets/features/compendium_for_the_civic_economy
  - Peek, G.J., (2010). Column: Hoezo gebiedsontwikkeling? Gebiedsexploitatie! Bezocht op 13 maart 2012:
  - <http://www.gebiedsontwikkeling.nu/opinie/column/hoezo-gebiedsontwikkeling-gebiedsexploitatie/>
  - Praktijkleerstoel Gebiedsontwikkeling TU Delft (2011). Gebiedsontwikkeling in een andere realiteit: wat nu te doen?. Delft: TU Delft.
  - Putnam, R.D., Leonardy, R. & Nanneti, R.Y., (1993). Making democracy work: civic traditions in modern Italy. New Jersey: Princeton University Press
  - Raad voor het Landelijk Gebied (2005). Recht op groen, advies over de groene kwaliteit van de openbare ruimte, deel 2: analyse. RLG rapport 05/6. Amersfoort: RLG
  - Raad Landelijk Gebied, (2008). Ondernemend in groen, Briefadvies over private betrokkenheid bij het realiseren van groene ambities. Bezocht op 15 maart 2012: <http://www.rli.nl/publicaties/2008/advies/ondernemend-in-groen>
  - Raad voor het Openbaar Bestuur (2010). Vertrouwen op democratie. Den Haag. Bezocht op 19 maart: www.rob-rfv.nl
  - Rooy van, P. (2011). Verdienmogelijkheden, cahier gebiedsontwikkeling. Stichting NederLandBovenWater.
  - Rotmans, J. (2e druk 2006). Transitie management: sleutel voor een duurzame samenleving, Assen: Koninklijke van Gorcum
  - Rotmans, J. (2011): Crisis als kans, groeidocument van het Platform Duurzame Gebiedsontwikkeling. Bezocht op 8 juli 2012: http://screenbook.nl/dgo/crisis_als_kans.html
  - Sassen, S. (1991). The global city, New York, London, Tokyo. Princeton: Princeton University Press.
  - Steel, C. (2011). De hongerige stad, hoe voedsel ons leven vormt. Rotterdam: Nai uitgevers.
  - Oorspronkelijke titel: Hungry city, how food shapes our lives. London: Chatto en Windus (2008)
  - Steen, M. van der, Peeters R., van Twist M. (2010). De boom en het rizoom, Overheidssturing in een netwerksamenleving. Den Haag: Denktank van de NSOB in opdracht van het ministerie van VROM
  - Stegers I., en Mulder S. (2011). Burgerschap in de openbare ruimte, in opdracht van CROW congres 7 december 2011. Amsterdam: TNS NIPO. Bezocht op 13 maart 2012: http://www.nationaalopenbareruimtecongres.nl/upload/files/TNS_NIPO_presentatie_Congres_Openbare_Ruimte_7_12_11.pdf
  - Termeer, C., Breeman G., Dewulf A. (2010). Towards collective ownership in collaborative processes, Paper for the 17th Annual MOPAN Conference, 28th-30th Juni 2010. Keele University (UK).
  - Verlaat van 't, J. (2008). Stedelijke gebiedsontwikkeling in hoofdlijnen. Rotterdam: Erasmus Universiteit
  - Visschedijk, P.A.M., M. Huizenga, (2009). Groene meters III, analyse van het stedelijk groen in de G-31 steden. Wageningen: Alterra

- Veldwerk Optimaal, (2011). Bezuinigingen openbaar groen, i.o.v. Branche vereniging VHG. Bezocht op 13 maart 2012: <http://www.vhg.org/site.php?id=1404>
- Vreke J., Salverda I.E. & Langers F., (2010). Niet bij rood alleen: buurtgroen en sociale cohesie. Alterrapport 2070. Wageningen: Alterra.
- Wal, O. van de, Raatgever, A.(2010). N19 Voorbij de crisis, Agenda voor de stedelijke vernieuwing. Rotterdam: KEI, Kenniscentrum Stedelijke Vernieuwing
- Woestenberg, (2010). Groene impuls. In opdracht van het programma groen + de stad, waarin het Ministerie van LNV samenwerkte met VROM, WWI, de 31 grote steden, de twaalf provincies, maatschappelijke partners en kenniscentra. Bezocht op 2 juli: <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/rapporten/2010/02/15/groene-impuls.html>

1. Alphen aan de Rijn

- www.alphenaanderijn.nl

Interview:

- Peter Westgeest, adviseur participatie bij de gemeente Alphen aan de Rijn, 29 juni 2012

2. Heechterp-Schieringen

- Gemeente Leeuwarden, (2007), Wijk-Actie-Plan Heechterp-Schieringen een prachtwijk, alle bewoners een stap vooruit!
- Visitatiecommissie wijkenaanpak, (2011), eindrapportage visitatiecommissie wijkaanpak Leeuwarden
- www.elkien.nl, 30 juni 2012

Interviews:

- Bernard Kloostera, opbouwwerker gemeente Leeuwarden, 22 juni 2012

- Niels Schotsman, bewoner, contactpersoon, 22 juni 2012
- Gerben Hoogterp, raadslid PAL-GroenLinks, initiatiefnemer, 27 juni 2012
- Feiko de Boer, projectleider gemeente Leeuwarden, 27 juni 2012
- Pieter van den Werff, directeur cursus&contract AOC Friesland, 22 juni 2012
- Menno Stienstra, projectleider AOC Friesland, 22 juni 2012

3. Selwerd

- Groene Pepers, groenstructuurvisie voor Groningen. Vastgesteld april 2009. Bezocht op 18 juni 2012: http://gemeente.groningen.nl/ro/structuurvisie/GroenePepers_2009.pdf
- Groningen Eetbare stad, flyer. Bezocht op 18 juni 2012: <http://gemeente.groningen.nl/.../eetbarestad/flyer>
- Monitor leefbaarheid en veiligheid. Bezocht op 18 juni 2012: http://www.os-groningen.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=155:monitor-leefbaarheid-en-veiligheid-2010&catid=25:2011&Itemid=10
- Nieuw Lokaal Akkoord 2.0, Mensen maken Stad! Samenwerkingsovereenkomst 2011-2014
- Bezocht op 8 juli: <http://groningen.notudoc.nl/cgi-bin/showdoc.cgi?action=view/id=130722/type=pdf/42f22716fb4a13506416de222ea47c5f.pdf>
- Wijkperspectief Selwerd: Selwerd aan stad. Bezocht op 2 juli 2012: <http://gemeente.groningen.nl/ro/stadsdeelcoördinatie/wat-zijn-wijkperspectieven/ROEZ-perspectief-Selwerd-web.pdf>

Interviews :

- Kristin Wijnja, coördinator groenparticipatie Natuur en Milieueducatie Groningen, 3 juli 2012

- Laurens Stiekema, coördinator groen participatie gemeente Groningen, 20 juni 2012
- Mariël de Vos, bewoonster en initiatiefneemster, 4 juli 2012
- Telefonisch interview met Petra Mens, opbouwwerker Stichting Stiel, 20 juli 2012

4. Poptahof

- Masterplan Poptahof, Werelds wonen in de Poptahof, april 2003. Bezoekt op 13 juni 2012: <http://www.kei-centrum.nl/pages/23622/Projecten/Delft-Poptahof.html>
- Woonvisie gemeente Delft 2008-2020, april 2008. bezocht op: 13 juni 2012 www.delft.nl/dsresource?objectid=45135&type=org

Interviews:

- Marije Oosterbaan, opbouwwerkster projectbureau Poptahof, 28 juni 2012
- Annie de Vreede, bewoonster
- Mareike Pruyzers, bewoonster
- Mila Jokhoe, bewoonster,
- Audrey Baldew, bewoonster
Allen geïnterviewd op 28 juni 2012
- Telefonisch interview met Mireille Wiegman, Projectleider Gebiedsontwikkeling Poptahof, 18 juli 2012

5. Overig

Ik heb de volgende werkconferenties bezocht:

- Kennisatelier How to...Groen in Crisistijd, Nicis Institute, 25 mei 2012, Amersfoort
- Werksessie organische stedelijke ontwikkeling: Emmerhout, NIROV, 7 juni 2012, Emmen

Bijlage 1   Topiclijst voor interviews

Vragen voor bewoners/ gebruikers

- Woont u in deze wijk en hoelang?
- Hoe zou u deze wijk omschrijven?
- Kan je vertellen wat jouw betrokkenheid is bij de tuin?
- Hoe ben je betrokken geraakt?
- Wat was je motief?
- Hoe kijk je daar nu tegenaan?
- Weet je wat de motieven van andere bewoners zijn?
- Speelt de tuin een rol in de wijkontwikkeling?
- Hoe is de tuin georganiseerd?
- Zijn er regels?
- Wat werkt goed/wat werkt niet goed?

Vragen voor ondersteuners/wijkwerkers/regisseurs/best persons

- Wat is je betrokkenheid bij/je rol in de wijk?
- Wat is dit voor wijk? Hoe zou je de wijk omschrijven?
- Wat is de doelstelling van de tuin?
- Hoe wordt dat doel gehaald?
- Welke functie vervult de tuin?
- Hoe is de tuin ontstaan?
- Welke motieven zie je bij gebruikers?
- Heeft de tuin een functie in de wijk/gebiedsontwikkeling?
- Welke randvoorwaarden zijn van belang?
- Zijn er succes- en faalfactoren?

